T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

1982 ANAYASASINDA SAĞLIK HAKKI

Cahit Baybars KAYHAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Şafak EVRAN TOPUZKANAMIŞ

İZMİR-2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "1982 Anayasasında Sağlık Hakkı" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

03.07.2019

Cahit Baybars KAYHAN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

1982 Anayasasında Sağlık Hakkı

Cahit Baybars KAYHAN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Kamu Hukuku Programı

Sağlık hakkı bireylerin hastalandıklarında iyileştirilmelerini sağlayan ve bireylerin sağlıklarının korunması amacıyla tanınan bir haktır. Bu amaç doğrultusunda bireylerin devletin sağlamış olduğu tıbbi bakım ve tedavi imkânlarından faydalanmaya hakları vardır. Sağlık hakkı bir sosyal hak olması dolayısıyla, sosyal devlet olduğu iddiasında olan bütün devletlerin vatandaşlarına tanımaları gereken hakların başında gelmektedir. Sağlık hakkı doktrinde sosyal haklar arasında kabul edilmektedir ancak bu hak, klasik haklar olarak adlandırılan hakların birçoğuyla da yakın ilişki içerisindedir. Öyle ki insanların birçok temel hak ve hürriyetten faydalanabilmeleri sağlıklı olmalarıyla ve sağlık hakkından gerçek anlamda yararlanabilmeleriyle mümkündür. Özellikle sağlık hakkı ile yaşam hakkı arasında sıkı bir bağ bulunmakta ve bu bağ uluslararası düzlemde de kabul edilmekte ve vurgulanmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde, sağlık kavramının ve sağlık hakkının ne anlama geldiği, sağlık hakkının insan hakları alanında nasıl konumlandığı, sağlık hakkının uluslararası alandaki tarihsel gelişimi ve uluslararası düzenlemelerde kendine nasıl yer bulduğu gibi teorik konular ele alınmıştır. İkinci bölümde ise sağlık hakkının bir sosyal hak olarak ülkemizdeki tarihsel gelişimi incelenmiş ve bu hakkın 1982 Anayasası'nda nasıl düzenlendiği üzerinde çalışılmıştır. Bu bağlamda sağlık hakkının 1982 Anayasası'nda sosyal devlet anlayışına uygun olarak düzenlenip düzenlenmediği ve Anayasa Mahkemesi'nin norm denetimi ve bireysel başvuru kararlarında nasıl yer aldığı

konuları üzerinde durularak, sağlık hakkı konusundaki Türkiye uygulaması somutlaştırılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Kavramı, Sağlık Hakkı, Sosyal Devlet, Sosyal Haklar, 1982 Anayasası

ABSTRACT

Master's Thesis

The Right to Health in the 1982 Constitution

Cahit Baybars KAYHAN

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of Public Law

Public Law Program

The right to health is a right which enables the individuals to improve their health when they are sick and is given in order to protect the health of individuals. In accordance with this purpose, the individuals have a right to benefit from the medical care and treatment provided by the state. As the right to health is a social right, it is the primary right that should be provided to the citizens of all states which claim to be a social state. The right to health is accepted among the social rights in doctrine, however, this right is closely related to many rights referred as the classic rights. In fact, it is possible for individuals to benefit from many basic rights and liberties only when they are healthy and can truly benefit from the right to health. There is a strong connection between the right to health and the right to live and this connection is accepted and has been emphasized also at the international level.

In the first part of our study, the theoretical subjects such as the health concept and the meaning of the right to health, place of the right to health in human rights, historical development of the right to health in international areas and its place in international regulations are studied. The second part focuses on the historical development of the right to health as a social right in our country and how this right was regulated in the 1982 Constitution is studied. In this regard, if the right to health was regulated in 1982 Constitution in accordance with the social state approach or not and how it was stated in the norm control and individual application decisions of the constitutional court

have been emphasized and Turkey's practice about the right to health has been tried to be embodied.

Keywords: Health Concept, Right to Health, Social State, Social Rights, 1982 Constitution

1982 ANAYASINDA SAĞLIK HAKKI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xi

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
SAĞLIK HAKKININ TEORİK TEMELLERİ

I. GENEL OLARAK SAĞLIK KAVRAMI 2
II. SAĞLIK HAKKININ TANIMI VE İÇERİĞİ 4
III. SAĞLIK HAKKINA FARKLI ÇERÇEVELERDEN BAKIŞ 9
A. Bir İnsan Hakkı Olarak Sağlık Hakkı 9
B. Pozitif Statü Hakkı Olarak Sağlık Hakkı 12
C. Sağlık Hakkının Negatif Boyutu 14
D. İkinci Kuşak Hak Olarak Sağlık Hakkı 15
E. Sosyal Hak Olarak Sağlık Hakkı 16
IV. DÜNYADA SAĞLIK HAKKININ TARİHSEL GELİŞİMİ 20
A. Sosyal Hakların Ortaya Çıkışı 20
1. Klasik Anlamda İnsan Hakları 20
2. İnsan Haklarının Sosyal Yönde Gelişmesi ve Genişlemesi 23
B. Sağlık Hakkının Bazı Anayasalarda Yer Alması 27
1. Genel Olarak 27
2. 1917 Meksika Anayasası 28
3. 1919 Alman (Weimar) Anayasası 30

C. Uluslararası Belgelerde Sağlık Hakkı 31
1. Genel Olarak 31
2. Dünya Sağlık Örgütü Anayasası 32
3. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 33
4. Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi 33
5. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılmasına Dair Uluslararası Sözleşme 35
6. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi 36
7. Çocuk Hakları Sözleşmesi 37
8. Avrupa Sosyal Şartı 38
V. SAĞLIK HAKKININ ÖNEMİ 39
A. Genel Olarak 39
B. İnsan Haklarının Karşılıklı Bağımlılığı ve Bölünmezliği Kuralı Açısından Sağlık Hakkının Önemi 39
C. Sağlık Hakkının Diğer İnsan Hakları İle İlişkisi 45
VI. SAĞLIK HAKKININ KAPSAMI 51
I. SAĞLIK HAKKI KONUSUNDA DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ 56
A. Genel Olarak 56
B. Sağlık Hakkı Açısından Saygı Gösterme Yükümlülüğü 59
C. Sağlık Hakkı Açısından Koruma Yükümlülüğü 60
D. Sağlık Hakkı Açısından Yerine Getirme Yükümlülüğü 62
E. Sağlık Hakkı Açısından Minimum Çekirdek Yükümlülükler 63

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE BİR SOSYAL HAK OLARAK SAĞLIK HAKKININ GELİŞİMİ VE 1982 ANAYASASI ZEMİNİNDE SAĞLIK HAKKININ İÇERİĞİ VE GÜVENCELERİ

I. TÜRKİYE'DE BİR SOSYAL HAK OLARAK SAĞLIK HAKKININ GELİŞİMİ 66
A. 1876 Anayasası 66

B. 1921 Anayasası 67
C. 1924 Anayasası 67
D. 1961 Anayasası 70
II. 1982 ANAYASASI ZEMİNİNDE SAĞLIK HAKKININ İÇERİĞİ VE GÜVENCELERİ 73
A.1982 Anayasasının Sosyal Devlet Anlayışı 73
B.1982 Anayasasında Sosyal Hakların Hukuki Rejimi 78
1. Genel Olarak 78
2. Sosyal Haklar Açısından Mali Kaynakların Yeterliliği İlkesi 80
C. Ödev ve Hak Dengesinde Sağlık Hakkı 84
1. Genel Olarak 84
2. Sağlık Hakkının Öznesi ve Yükümlüleri 89
3. Pozitif Hukukumuzda Sağlık Hakkı 90
a. Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun 90
b. Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu 92
c. Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu 94
4. Sağlık Hakkının Diğer İnsan Hakları ile İlişkisi ve Anayasa Mahkemesi Kararlarında Somutlaşması 96
a. Norm Denetimi Kararları 96
b. Bireysel Başvuru Kararları 103
5. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Sağlık Hakkı 109

SONUÇ 113
KAYNAKÇA 117

KISALTMALAR

AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AÜSBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AYMK	Anayasa Mahkemesi Kararı
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BM ESKHS	Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
BM ESKHK	Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi
ÇHDS	Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
DEUHFD	Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
E.	Esas
K.	Karar
R.G.	Resmi Gazete
No.	Number
S.	Sayı
s.	Sayfa
T.	Tarih
TDK	Türk Dil Kurumu
TODAİE	Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
UNICEF.	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
vd.	ve devamı
Vol.	Volume
WHO	World Health Organization

GİRİŞ

Sağlık dediğimizde aklımıza ilk olarak hastalıktan uzak olma durumu gelmektedir. Diğer bütün kavramlarda olduğu gibi sağlık da anıldığı yerde hemen kendi karşıtını dillendirmektedir. İnsanlar fizik ve ruh bakımından kendilerini iyi durumda hissediyorlarsa, bedenlerinde herhangi bir ağrı ya da acı duymuyorlarsa, yakın zamanda manevi olarak elem ve endişe hissetmelerine neden olacak bir olay yaşamamışlarsa ve içlerinde böyle bir his duymuyorlarsa hasta değillerdir, yani sağlıklılardır.

Sağlık, bütün insanların önem verdiği bir değerdir. Hiç kimse sağlıksız olmayı ve sağlıksız bir hayat sürmeyi istemez. Sağlık hakkı da istenmeyenden dolayı ortaya çıkan bir haktır. Sağlıksız bir yaşam sürmek istemeyen bireyler, hastalandıklarında doğru bir tedavi yöntemi ile tedavi görmek istemişler, sağlıklarının bozulmasına yol açan her türlü etmene karşı geliştirdikleri mücadeleyi haklılaştıran bir argümana ihtiyaç duymuşlardır.

Sağlık hakkının bir sosyal hak olduğu kabul edilmektedir. Sosyal haklar, sosyal adaleti ve sosyal eşitliği sağlamanın aracı olarak görülen bir hak kategorisidir. Sosyal haklar ve sosyal devlet kavramları özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında insan onuruna atfedilen değerin artmasıyla uluslararası toplumun gündemine gelen kavramlardır. Hiç kuşkusuz sağlık hakkı da onurlu insan idealine giden yola döşenen taşlardan biri olmuştur.

Çalışmamızın ilk bölümünde sağlık hakkının teorik temelleri açıklanmıştır. Bu bağlamda sağlık kavramı, sağlık hakkı, sağlık hakkının bir insan hakkı olarak farklı kategorilerden değerlendirilmesi, sağlık hakkının tarihsel gelişimi ve uluslararası belgelerde sağlık hakkı gibi konular ilk bölümün konularındandır.

İkinci bölümde ise Türkiye'de bir sosyal hak olarak sağlık hakkının gelişimi ve 1982 Anayasası zemininde sağlık hakkının içeriği ve güvenceleri incelenecektir. Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi'nin sağlık hakkıyla ilgili olarak verdiği kararların detaylandırılmasına çalışılacak ve sağlık hakkının uygulama planındaki konumu ve diğer haklarla ilişkisi sorgulanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
SAĞLIK HAKKININ TEORİK TEMELLERİ

I. GENEL OLARAK SAĞLIK KAVRAMI

Sağlık hakkını hukuki boyutlarıyla incelemeye başlamadan önce sağlık kavramını incelememiz gerekmektedir. Türk Dil Kurumunun Büyük Türkçe Sözlüğünde sağlık ilk anlamıyla; 'kişinin vücudunun hastalık halinde olmama durumu, yanı sıra sıhhat, afiyet halinde olma ve esenlik' olarak tanımlanmış, ikinci anlamıyla ise 'sağ, canlı, diri olma durumu' şeklinde ifade edilmiştir[1]. Sağlık kavramı hasta olma halinin karşıtlığıyla anlam bulurken, zaman içerisinde tam bir iyilik hali şeklinde algılanmaya başlanmıştır. Böylece sağlık tanımı yalnızca bir kişinin hastalığından kurtulmuş olması, arınmış olması şeklinde değil, bununla birlikte fiziki, ruhsal yeterliliği ile sosyal açıdan tam ve iyi oluş hali şeklinde kullanılmaktadır[2].

Uluslar arası belgelere göz attığımızda, sağlığın ne olduğu konusunda birbirine yaklaşan tanımlamalar karşımıza çıkmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün yaptığı tanımlamada, sağlıklı olmanın ne anlama geldiğine dair kapsayıcı bir tanım verildiği görülmektedir. Buna göre sağlık sadece hasta ya da sakat olmama hali anlamına gelmemekte, bununla birlikte ruhsal, fiziki ve toplumsal açıdan iyi olma durumu olarak tanımlanmaktadır[3].

1978 tarihli Alma Ata Deklerasyonu da başlangıç kısmında, DSÖ Anayasasındaki tanımlamayı temel alan fakat ondan daha geniş kapsamlı bir tanıma yer vermiştir. Bu bildiriye göre sağlık ile ilgili olarak; bireylere yönelik olarak tek başına hasta veya yetersizliğine bağlı sakat olma durumundan öte kişilerin yalnızca

[1]TDK Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5aa9c04b932904.72309294, (15.03.18).

[2] M. Sütlaş, 'Sağlıklı Olma Hakkı Devletin Sorumluluğu', **Güncel Hukuk**, Mart 2006, s. 18; Enver Bozkurt, ''İnsan Hakkı Olarak Sağlık Hakkı'', **Sağlık Hukuku Kurultayı,** Ankara Barosu ve Ankara Üniversitesi Yayınları, 01-03.11.2007, Ankara, 2008, s. 14; Ünal Er, **Sağlık Hukuku**, 2. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2019, s. 2.

[3] http://www.tiphukuku.org.tr/icerik.php?gid=169&cat=29 (26.03.18); Nusret Fişek, 'Sağlık Hizmetleri ve İşçi Sağlığı Ailelerinin Sağlık Sorunları', Modern Yönetim Semineri, Türk İş Yayınları No:144, 1982, Prof. Dr. Nusret Fişek'in Kitaplaşmamış Yazıları – I: Sağlık Yönetimi, http://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_1/33.html,(26.03.18).

bedensel anlamda değil, sosyal ve ruh durumu açısından iyi olma, diri olma şeklinde bütüncül bir bakışla sağlıklı olabileceği ifade edilmiş ve sağlık hakkının en temel insan haklarından biri olduğu ve bu hakkın en üst düzeyde tutularak, korunması, gözetilmesi ve sağlık hakkından kişilerin dünya genelinde tam olarak yararlanması amacıyla sağlık, sosyal ve ekonomik alanlarda işbirliğine dayalı planlamalar yapılması gerektiğine vurgu yapılmıştır[4].

DSÖ'nün sağlık tanımlamasına benzer tanımlamalar, ülkemizde yer alan sağlıkla ilgili mevzuatta da kendine yer bulmuştur. Örneğin 1961 tarihinde yayımlanan Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki Kanun'da terimler başlığını taşıyan ikinci madde bizlere sağlığın tanımına ilişkin bir içerik sunmaktadır. Burada sağlığın yalnızca hastalık ve sakatlıktan uzak olma durumunu değil aynı zamanda ruh ve beden bakımından iyi olmakla birlikte sosyal açıdan da iyi olma durumunu karşıladığı belirtilmektedir[5]. Bu tanımlamaya benzer çerçevede bir tanımın, Hasta Hakları Yönetmeliği'nin sağlık hizmetlerinin sunumunda uyulması gerekli olan ilkeleri düzenleyen beşinci maddesinin a bendinde de söz konusu edildiği görülmektedir. Buna göre sağlık hizmetlerinin sunumu esnasında fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan tam bir iyilik halinde yaşamaya dair hakkın, temel insan haklarından olduğu unutulmayacaktır[6].

Gerek uluslararası düzlemde gerekse ulusal mevzuatta, sağlık kavramına üç farklı boyuttan yaklaşılmaktadır. Bunlar fiziksel, ruhsal ve sosyal boyutlardır. Bu kavramlardan fiziksel sağlık, ''bir kişinin; vücudunun unsurlarının uygun işlemesi; fiziksel kapasitesini kullanmaya muktedir olması; herhangi bir rahatsızlığının, hastalığının veya kişinin fiziksel fonksiyonlarını kullanmasını veya vücudunun fonksiyonlarını tehlikeye düşüren azaltan herhangi bir durumun olmaması'' olarak tanımlanabilir[7].

---

[4] Alma Ata Deklerasyonu, 1978 yılının Eylül ayında Alma Ata'da temel sağlık hizmetleri konusunda yapılan uluslar arası konferans sonucunda oluşmuş bir bildiridir. http://www.hayad.org.tr/alma-ata-bildirisi-1978 (26.03.18).

[5] https://www.saglik.gov.tr/TR,10388/sayisi224--rg-tarihi12011961--rg-sayisi10705-saglik-hizmetlerinin-sosyallestirilmesi-hakkinda-kanun.html (07.06.2019).

[6] http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.4847&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=hasta%20haklar%C4%B1 (07.06.2019).

[7] A.T. Brei, **Our Right To Health and Duty to Nature**, (Ph. D) Purdue University, 2009, s. 51'den aktaran Sultan Tahmazoğlu Üzeltürk, **Anayasa Hukuku Açısından Sağlık Hakkı (Ulusal ve Uluslararası Boyutuyla)**, Legal Yayınları, İstanbul, 2012, s.3.

Ruhsal sağlık ise ‘‘Bir kişinin akli melekelerini kullanma gücü; stres anksiyete ve benzeri sorunlarla yeterince baş edebilme ve bireyin akli yeteneklerini etkileyen veya stres ve anksiyete ile baş etmesini engelleyen herhangi bir düzensizliğin ve hastalığın olmaması hali’’ şeklinde tanımlanabilir[8].

Sosyal sağlık ise, bireyin toplumun diğer üyeleri ile ilişki içinde olması olarak tanımlanmaktadır, ancak burada toplumun niteliği de önem taşımaktadır. Burada sözü edilen toplum istikrarlı ve çatışmalardan uzak ve bireye etkileşim imkanı sağlayan bir toplum olarak kabul görmektedir[9].

Gerek uluslararası hukukta gerekse ulusal hukukumuzda sağlığın nasıl tanımlandığı incelendiğinde, sağlık kavramının yalnızca bedensel işlev kaybı ya da bozuklukları değil, aynı zamanda mental ve sosyal anlamda meydana gelen ya da gelebilecek değişimleri de karşılayan bütüncül bir kavram olarak yer aldığı dikkati çekmektedir.

II. SAĞLIK HAKKININ TANIMI VE İÇERİĞİ

Sağlığın bir hak olarak görülmeye başlanması, 19. Yüzyılın ortalarında Almanya’da işçilerin bu yöndeki talepleriyle vuku bulmuştur[10]. Bu durumun tetikleyicisi ise sanayi devrimidir. Zira sanayi devriminin sonucunda oluşan sağlıksız çalışma ve yaşam şartları toplum sağlığı bakımından çeşitli sorunlara neden olmuştur[11]. Sağlık hakkına bir üst kavram olarak bakıldığında, bu hakkın bireylerin toplumsal ve yaşamsal şartlarıyla yakından ilintili olduğu görülecektir[12]. Bu çerçevede işçi sınıfının, söz konusu toplumsal şartları düzeltmek adına giriştiği mücadelenin sağlık hakkı ve sosyal hakların kazanımı bakımından önemi büyüktür. İşçi sınıfının mücadelesi; sosyal ve ekonomik hakların, konumuz özelinde ise sağlık hakkının elde edilmesini sağlamıştır.

Sağlık hakkı ifadesinden ne anlamamız gerektiği hususu açıklanmaya muhtaç bir konudur. Sağlık hakkıyla ilgili literatürün önemli bir kısmı, sağlık hakkını

[8] Brei, s.52’den aktaran Üzeltürk, s.3.
[9] Brei, s.53’den aktaran Üzeltürk, s.3.
[10] http://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_1/33.html (31.03.2018).
[11] Üzeltürk, s. 189.
[12] Cahid Doğan, ‘‘Acil Tıp ve Hasta Güvenliği’’, **III. Sağlık Hakkı ve Sağlık Hukuku Sempozyumu Kitabı**, (Editörler Nilgün Sarp ve Cahid Doğan), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Lefke Avrupa Üniversitesi, 25-26.04.2011, s. 120.

açıklamaya, sağlık hakkının ne olduğunu değil ne olmadığını tanımlayarak başlamaktadır. Buna göre sağlık hakkı, sağlıklı olmaya yönelik bir hak, anlamına gelmemektedir[13]. Yani nasıl ki yaşama hakkından ölümsüzlük gibi bir sonuç çıkmıyorsa, sağlık hakkı da kavram itibariyle süresiz ve kusursuz bir sağlıklı olma durumunu karşılamayacaktır[14].

Doktrinde bazı yazarlar ise sağlık hakkının sağlıklı olmaya hak anlamına gelmediği şeklindeki bu tanımlamaya literatürde yer verilmesine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Bu yaklaşıma göre, malumun ilamı sayılabilecek bu tür görüşler, sağlık hakkının kapsamını belirlemekten ziyade, sağlık hakkının muğlaklığı iddiasına hizmet eder görünmektedir. Bu görüşü savunan yazarlara göre insan haklarının bu tür metafizik unsurlar içermediği, insan hakları hukukunun tarihsel kökenine bakıldığında rahatlıkla anlaşılmaktadır[15].

Sağlık hakkının ne olduğu ya da ne olması gerektiğine ilişkin kabuller, hakkın kapsamı, devletlerin yükümlülükleri ya da hakkın korunmasının ve gerçekleştirilmesinin denetimine ilişkin tespitleri de belirler[16].

Kronolojik olarak sağlığın bir hak olarak düzenlenmesi ve uluslararası hukuk alemine sokulması ise 1946 tarihli DSÖ Anayasasıyla gerçekleşmiştir. Bu Anayasanın başlangıç kısmının 2. Paragrafı incelendiğinde sağlık hakkının ne anlama geldiği ifade edilirken, bireylerin sağlıkla ilgili hizmetlerden erişebilecekleri en üst düzeyde yararlandırılmalarında ırk, ekonomik durum, din, sosyal koşullar ile inanç gibi olguların gözetilemeyeceği vurgulanmıştır. Ayrıca bu hizmetlerin politik koşullar gözetilmeden tüm bireylere sağlanmasının en öncelikli, temel haklardan biri olduğu ifade edilmektedir [17].

Uluslararası literatürde sağlık hakkına yönelik en kapsamlı tanımı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 12. Maddesi 1. paragrafında bulmak mümkündür. Adı geçen maddenin 2. paragrafı incelendiğinde

[13] Halil Kalabalık, **İnsan Hakları Hukuku,** 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s. 589.
[14] Tamara K. Hervey, 'The Right to Health in EU Law', **Economic and Social Rights under the EU Charter of Fundamental Rights a Legal Perspective,** (Ed. By Tamara Hervey and Jeff Kenner), Hart Publishing, Oxford-Portland-Oregon, 2003, s.194'den aktaran Türker Ertaş, **Anayasa Hukukunda Sağlık Hakkı**, İzmir, 2012, s. 7.
[15] İzzet Mert Ertan, **Uluslar arası Boyutlarıyla Sağlık Hakkı**, Legal Yayınları, İstanbul, 2012, s. 2.
[16] Ertan,s. 2.
[17] http://www.tiphukuku.org.tr/icerik.php?gid=169&cat=29, (02.04.18).

ise, devletlerin sağlık hakkını tam anlamıyla gerçekleştirmeleri amacıyla alacakları tedbirlere yer verilmiştir.

Adı geçen maddenin 1. paragrafında sağlık hakkıyla ilgili olarak her bireyin bu haktan en üst düzeyde yararlandırılması sağlanarak, bireyin sağlıkla ilgili hakkının fiziki ve ruhsal açıdan en üst standartlara sahip olma hakkı şeklinde söz edildiği görülmektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi ise, bu tanımdan ne anlamamız gerektiği konusunda bize ışık tutmaktadır. Komite'ye göre Madde 12/1'de ifade edilen 'mümkün olduğunca en üst düzeydeki sağlık standardı' tanımlaması, hem bireylerin varlıklarının, sosyal ve ekonomik ön koşullarını ilgilendirirken; öte yandan devletin var olan kaynaklarının da dikkate alındığını göstermektedir. Bu durumda sadece bireyle devletin ilişkilerine bağlı bir biçimde değerlendirilmemesi gereken çeşitli durumlar karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, bireylerin toplum hayatında bütün hastalıklardan azade olarak varlıklarını sürdürmelerinin sağlanması, ancak devletlere yüklenebilecek ütopik bir misyon olarak açıklanabilir. Bazı durumlarda devletin, kişi sağlığını tehdit eden, kötüleştiren her faktör ile mücadele edebilecek, önleyecek çareleri olmayabilir. Genetik nedenlere bağlı gelişen hastalıklar bu duruma örnek olarak verilebilir. İnsanların genetik yapılarından kaynaklı rahatsızlıklar sağlıklarını tehdit edebilir, bu durum kişilerin sağlıklı olmaktan ne anladıkları, kendi yaşam kalitelerine ne denli özen gösterdikleri ve nasıl bir hayat sürdürdüklerine bağlı olarak da değişiklik göstermektedir. Bütün bu gerekçelerle sağlık hakkının içeriği, bu hakkın en üst düzeyde gerçekleştirilebilmesi için insanların kullanımına sunulan hizmetlerden, mallardan ve çeşitli kurumlardan faydalanma hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır[18].

Sağlık hakkından ne anlamamız gerektiği konusuna dair bir başka tanımlamada, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları yetkilisi Yüksek Komiser Mary Robinson tarafından yapılmıştır. Mary Robinson'un ifadesinde sağlık hakkıyla ilgili yer alan saptamalarda sağlık hakkının, sağlıklı olmak hakkı anlamına gelmeyeceği gibi yoksullukla mücadele eden ülkelerde yeterli kaynaklar olmayışından kaynaklı olarak, bu ülkelerde maddi anlamda yüksek ücretle sağlık hizmeti veren kurum ve

[18] http://www.ihop.org.tr/2007/12/11/ekonomik-sosyal-ve-kueltuerel-haklar-komitesi/, (01.04.2018).

kuruluşlar tesis edilmesi anlamına da gelmediği belirtilmektedir[19]. Bu anlamda Robinson, sağlık hakkına ilişkin olarak, hükümet yetkililerinin ve diğer yöneticilerin, en hızlı çözümlerle halkın her kesiminden insanın kısa sürede erişebileceği ve yarar sağlayabileceği sağlık politikaları uygulamaları gerektiğini ve bu politikaları gerçekleştirmeye yönelik eylem planlarına politikalarında yer vermeleri gerektiğini öne sürmüştür. Bütün bu sayılan eylemlerin yerine getirilmesinin garanti altına alınması ise sağlık hakkının gerçekleştirilmesi bakımından çok önemli olup, insan hakları savunucularının ve halk sağlığı çalışanlarının bu durumun takipçisi olarak sürece destek olma sorumlulukları bulunmaktadır şeklinde görüşler yer almıştır[20].

Doktrindeki bazı yazarların, sağlık hakkının anlamını ve temellerini sorgulama arayışının sonucunda sağlık hakkına daha eleştirel bir açıdan yaklaştıkları görülmektedir. Örneğin Omay, sağlık standardı hakkının diğer sosyal haklarda olduğu gibi karşılıklılık esasına dayanıp dayanmadığı sorusu üzerinde durmuştur[21]. Omay'ın sorusunun karşılığı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesinin 14 No'lu Genel Yorumundaki Ekonomik erişim (karşılanabilirlik) başlıklı bölümdedir. Bu bölümde Komite tarafından kamu kesimi tarafından verilmesi ya da özel sektör tarafından verilmesi fark etmeksizin sağlık hizmetlerinin, mal ve tesislerinin gerektirdiği masrafların sosyal açıdan dezavantajlı konumda bulunan ve ekonomik açıdan iyi durumda olmayan gruplar da dahil olmak üzere herkes tarafından karşılanabilir olması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Komite'ye göre bu masraflar denklik ilkesi gözetilerek üstlenilmeli, böylece fakir kesim zengin kesime göre adaletsiz bir biçimde sağlık alanında yapılan harcamaları orantısız olarak üstlenmemelidir. Bu düzenlemeye göre komite sağlık hakkının ancak karşılık esasına göre kullanılabilecek bir hak olduğunu açıklamaktadır[22].

---

[19] Sağlık ve İnsan Hakları Üzerine 25 Soru ve 25 Cevap, Toplum Sağlığı ve Geliştirme Merkezi – World Health Organization, 2007, http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42526/9241545690_tur.pdf?sequence=10, (01.04.2018), s. 9.

[20] Sağlık ve İnsan Hakları Üzerine 25 Soru ve 25 Cevap, Toplum Sağlığı ve Geliştirme Merkezi – World Health Organization, 2007, http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42526/9241545690_tur.pdf?sequence=10, (01.04.2018), s. 9.

[21] Umut Omay, **Sosyal Haklar Kısa ve Eleştirel Bir Bakış**, Beta Yayınları, İstanbul, 2011, (Sosyal Haklar), s. 86.

[22] Omay, Sosyal Haklar, s. 86-87.

Kapitalist toplumsal yaşantıda, sağlık hakkının tanımlanması sürecinde öncelik bireylerin üretici güçlerinin korunmasındadır. Üretimin gereği olan iş gücünün her daim işe hazır halde bulunabilmesi için sağlanması gereken sağlık hizmeti esas itibariyle burjuvazi için maliyettir[23]. Sanayileşmenin ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücünün temini noktasında burjuvazi deyim yerindeyse kaz gelecek yerden tavuğu esirgememiş ve sağlık hizmetlerinin finansmanını seve seve üstlenmiştir[24]. Yani diyebiliriz ki çalışanlara sağlık hizmetleri sağlanması düşüncesi kapitalizmin çıkarları ile aynı doğrultuda olduğu için ilk kez kapitalizm tarafından ortaya atılmıştır. Diğer bir deyişle, sağlık hakkının kapitalizmin amaçlarına hizmet eden bir hak olarak kurgulandığını belirten görüşler mevcuttur[25].

Ortaya çıkışında üretici güçlerin korunması maksadını taşıyan sağlık hizmetleri giderek piyasada alınıp satılan ve böyle algılanmaya başlanılan bir hakka evrilmeye başlamıştır. Yeni yeni hastalıkların icat edilmesiyle beraber sağlık hakkı piyasada metalaştırılan haklardan biri haline gelmektedir[26]. Diğer bir deyişle kapitalizm, sağlık kavramından ne anlaşılması gerektiğine ilişkin toplumu manipüle etmekte ve bu manipülasyon beraberinde sağlık hakkının bir sosyal hak olduğu gerçeğinin üstünü giderek örtmektedir. Kapitalizmin sağlık konusunu bu denli ön plana çıkartmasının altında yatan asıl neden ise tüketim kültürüne bağlı olarak sağlığın kapitalizmin kârını arttırma potansiyeli taşımasıdır[27]. Gerçekten, yeni hastalıklar ortaya çıktıkça bunlara ilişkin ilaç ve tedavi sektörü cazip hale gelmekte ve bu durum bir hayli yüksek kârların ortaya çıkmasına neden olmaktadır[28].

Öte yandan gözden kaçırılan bir nokta vardır. Günümüzde yaygın hale gelen hastalıkların birçoğu kapitalizmin hayatımızın her alanına girmesi ve hayatımızı kontrol etmesinin birer sonucudur. Örneğin günümüzde insanların beslenme alışkanları tümüyle değiştirilmiş ve bozulmuştur. Sistemin insanlara sunduğu fast-food yiyecekler obeziteye neden olmakta; aynı sistem, sebebi olduğu obezite

[23] Onur Hamzaoğlu, ‘‘Yoksulların Sağlığı Ne Durumda, Etken Ne, Sorun Nasıl Çözülür?’’, **Toplum ve Hekim,** Cilt:19, Sayı:1, 2004, s. 56.
[24] Hamzaoğlu, s. 56.
[25] Omay, s. 87.
[26] Omay, s. 88.
[27] E. Gültüvin Gür, ‘‘Dezenformasyona Uğratılan Bir Sosyal Hak Olarak Sağlık’’, **Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu**, s. 301.
[28] Umut Omay, ‘‘Sosyal Hakların Manipülasyonu: Sosyal Haklar Kapitalizmin Hizmetinde(mi?)’’, **Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Kitabı**, Belediye-İş Sendikası Yayını, 22-23.10.2009, (Sosyal Hakların Manipülasyonu), s. 130.

hastalığını bireylerde bir korku objesi haline getirmekte ve insanlara bu hastalıktan para harcayarak kurtulmalarını salık vermektedir. Kapitalizmin kendisinin ortaya çıkardığı obezite hastalığına bulduğu çözüm; spor salonlarına gitmek, mucize zayıflama hapları ve şuruplar kullanmak ya da pahalı kliniklerde tedavi olmaktır. Böylelikle hastalığı oluşturan kapitalist sistem çözümün de yine kendinde olduğunu iddia etmekte ve insanlara kendisi açısından çok kârlı çözüm önerileri vaat etmektedir. Bu örnekte olduğu gibi sosyal haklar giderek kitaplarda tanımlandığı şekliyle güçsüzleri ve yoksun kesimleri koruyan haklar olma niteliklerini kaybetmektedirler. Bunun yerine sosyal hakların sağlanması konusunda devletlerin yetersiz kaldığı yönünde bir algı oluşturulmakta ve bu algının neticesinde hizmetlerin sağlanması noktasında özel kesim ön plana çıkarılarak kapitalizmin insanlara her konuda aşıladığı tüketme alışkanlığı sosyal haklar ve sağlık hakkı konusunda da tetiklenmektedir. Kapitalist sistemin bu konudaki kampanyaları tüketim yönelimli bir manipülasyon halinde yürütülmekte, bireyleri sosyal haklardan tam anlamıyla ve gerektiği gibi yararlanabilmeleri için bedel ödemeleri gerektiğine inandırmakta ve bu durumu olağan bir durum gibi kabul etmelerine yol açmaktadır. Sosyal hakların ve sağlık hakkının kavranışının çok farklı bir hale büründüğünü ve bu durumun kapitalizm ile karşılıklı ilişkilerinin yeniden sorgulanması gerektiğini savunan eleştirel görüşler doktrinde mevcuttur[29].

III. SAĞLIK HAKKINA FARKLI ÇERÇEVELERDEN BAKIŞ

A. Bir İnsan Hakkı Olarak Sağlık Hakkı

Hak kavramının genel olarak, insanların toplumsal yaşama geçişi ile birlikte ortaya çıktığı söylenilebilir. Bireylerin kişisel istek ve taleplerinin kendisi tarafından yerine getirileceğini belirten devlet, kişilerin her birinin doğumla birlikte sahip oldukları bazı hak ve özgürlüklerinin bulunduğunu, bu hakların koruma altına alındığını taahhüt eder. Dolayısıyla sahip olunan bu hak ve özgürlüklerin güvenceye kavuşturulması karşılığında, vatandaşlar da bazı sınırlamalara razı gelerek, buna

[29] Omay, Sosyal Hakların Manipülasyonu, s. 130-131; Gür, s. 302.

anlayış gösterirler. Hak, en genel ifadesiyle bir kişinin isteyeceği, hakkı olduğunu ileri sürerek kullanabileceği var olan durumları belirtmektedir[30].

İnsan hakları terimine yönelik açıklamalar incelendiğinde, insan hakları kavramının çeşitli gelişim aşamalarından geçerek, teoride tüm insanlara ırk, renk, din, dil, cinsiyet, toplumsal veya ulusal köken, siyasal görüş ayırt etmeksizin eşit şekilde tanınmakla oluşturulan ideal bir hak listesine karşılık geldiği görülmektedir[31]. Adı geçen ve ideal liste olarak karşımıza çıkan bu haklar listesi, farklı ülkelerde, çeşitli ölçüler ile uygulama kazanmış olabilir[32]. Zira farklı ülkelerdeki uygulamalar o ülkenin sosyal, kültürel koşullarından etkilendiği gibi, farklı toplumlarında sosyal koşulları çeşitlilik gösterebilir. Böylelikle o ülkede hakların düzenleniş biçimleri de çeşitli biçimde gerçekleştirilebilir. Öte yandan toplumların yaşam biçimlerinin değişiklik göstermesi, çok farklı hukuki sistemlerin oluşmasına ve bununla beraber her ülkede o topluma özgü bir hukuki işleyişin varlığına neden olmaktadır. Bu durum sonucunda, hukuk sistemlerinde hak konusuna yaklaşımın da bir süreklilik ve düzenlilik göstermekten uzak kaldığı belirlenmiştir. Buradan çıkarılacak sonuç şudur; hak kavramının içeriği zaman, mekan ve sosyal ilişkiler bağlamında farklı biçimlerde doldurulabilir[33]. Dolayısıyla insan hakları kavramı, yalnızca yürürlükteki hukuk düzeninin tanıdığı haklardan ibaret sayılamaz. Çünkü bu kavram, hukuk kurallarının sınırlarını aşan bir anlam derinliğine sahiptir[34]. İnsan hakları denildiğinde en temel anlamda, daha ziyade olması gerekenleri içeren veya yalnızca platonik bildirilerde ifadesini bulmuş birer hedef programı düşünülmektedir[35]. Yine de insan haklarına soyut nitelikte bir değerler statüsü verilse dahi, insan haklarının özgül içeriğinin belirlenmesinde hukuki pozitivist ölçüt göz ardı edilemez[36].

Doktrinde bazı yazarlar, insan haklarının bir ideali yansıtmasının açık kapı bıraktığı bir durum olan, insanların öznel doğrularını ve olması gerekenlerini insan

---

[30] Anıl Çeçen, **İnsan Hakları**, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 24.
[31] Rona Aybay, **İnsan Hakları Seçilmiş Makaleler**, Pencere Yayınları, İstanbul, 2010, (Makaleler), s. 9.
[32] Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013, s. 14.
[33] Çeçen, s. 25.
[34] İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku 1 İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş**, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, (Özgürlükler), s. 12.
[35] Kapani, s. 14; Bülent Algan, **Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 23; Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 21. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2017, (Anayasa Hukuku), s. 111.
[36] Kaboğlu, s. 12.

hakları kavramına atıfla temellendirmeye çalışmalarını, kavram kargaşasına yol açtığı ve insan hakları kavramının içini boşalttığı gerekçesiyle eleştirmektedirler. Bu görüşe göre, hoşumuza giden yahut bireysel çıkarımıza yönelik olan her türlü iddia ve talepleri insan hakları şemsiyesi altında ileri sürmenin, insan haklarına ait olan üstünlük ve bağlayıcılık özellikleri ile ahlaki gücünün zayıflamasına, insan hakkı deyiminin sıradanlaşmasına yol açmak gibi sakıncaları olmaktadır[37].

İnsan haklarının en önemli işlevinin, aykırı yasal, siyasi ve idari düzenlemelerin varlığında dahi öne sürülebilmeleriyle, kanunların bu doğrultuda düzenlenmesini devletten talep edebilmenin gerekçesi olduğu görülmektedir[38]. Kamu hürriyetleri kavramı, insan hakları ideallerinin devlet tarafından tanınarak, pozitif hukuk alanına girmiş kısmına tekabül eder. Belli haklar, anayasalarda ve kanunlar çerçevesinde düzenlenip sınırlarıyla kullanılma biçimleri gösterilmiştir. İşte bu şekilde, ulusal hukuklarda normatif düzenlemelerle belirlenen haklar kamu hürriyetleri ya da temel haklar olarak adlandırılırlar[39]. İnsan hakları iddiasının haklar alanında en son çare olduğu belirtilmiş; bundan daha yüksekte bir hak başvurusunun olmadığı vurgulanmıştır. Buna göre haklara ilişkin diğer her yol denenmiş ve bu çabalar sonuçsuz kalmış olduğunda, son çarenin insan haklarına başvuru olduğu düşünülebilir[40].

İnsan hakları kavramının, haklar alanında daha ziyade ulaşılması gereken hedefleri ve yüksek ahlaki ve felsefi idealleri karşıladığına daha önce vurgu yapmıştık. Bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişme göstermiş ve anılan idealler kendilerine pozitif hukukta yer bulmaya başlayabilmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında BM Anayasasında, insan haklarına saygı ilkesine yer verilmesiyle beraber insan hakları alanında gelişmeler yaşanmıştır. Bu durum insan hakları alanında çeşitli belgelerin kabul edilmesinin ve AİHM gibi insan hakları alanında görev yapan kuruluşların ortaya çıkmasının önünü açmıştır[41].

---

[37] Mustafa Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, 5. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2016, (İnsan Hakları), s.25.
[38] Erdoğan, s. 27.
[39] Kapani, s. 14.
[40] Jack Donnely, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, çev. Mustafa Erdoğan – Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 24.
[41] Rona Aybay, **İnsan Hakları Hukuku**, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, (İnsan Hakları), s. 68.

Görüldüğü üzere sağlık hakkı 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ulusal hukuklar bazında üstün normlarca tanınan bir hak haline gelmiştir[42]. Sağlık hakkının uluslararası hukuk alanında kendine yer edinmesi ise, İkinci Dünya Savaşından sonra (1945) insan haklarına ilişkin paradigmanın yerleşmesiyle beraber gerçekleşmiştir[43].

B. Pozitif Statü Hakkı Olarak Sağlık Hakkı

İnsan haklarının sınıflandırılması konusunda en yaygın kullanılan tasnif Georg Jellinek'in tasnifi olmuştur. Jellinek, temel hak ve hürriyetleri, bireyin devletle olan ilişkisini baz alarak yaptığı sınıflandırmada; negatif statü hakkı, pozitif statü hakkı ve aktif statü hakkı şeklinde üç temel kategoriye ayırmıştır. İnsan haklarının bu tasnif biçimi, devletin bu hakları gerçekleştirmesine ilişkin tutumuna dayanmaktadır. Dolayısıyla bu sınıflandırma insan haklarının özü ya da doğasıyla ilişkili olmayıp biçimsel bir tasniftir[44].

Negatif statü haklarıyla ilişkili tanım incelendiğinde, bu grup hakların kişilerin devletler eliyle aşılamayacak, dokunulamayan özel alan sınırlarını çizen hürriyetler olarak tanımlandığı görülmektedir. Kişilerin vicdan hürriyeti, düşünce hürriyeti, kişi güvenliğine ve konut dokunulmazlığına ilişkin hak ve özgürlükleri negatif statü haklarına örnek olarak gösterilebilir. Bu hak ve özgürlükler tanımdan da anlaşılacağı üzere devlete olumsuz bir tutum ile yalnızca bir müdahale etmeme, karışmama ödevi yüklerler[45]. Negatif statü haklarının bireylere devletin müdahalesinden azade, dokunulmaması gereken, korunaklı bir yaşam alanı sağladığı görülmektedir. Buna bağlı olarak negatif statü hakları ''koruyucu haklar'' şeklinde nitelendirilmektedir[46].

Diğer yandan pozitif statü hakları incelendiğinde görülmektedir ki bu haklar, vatandaşlara devletten pozitif bir edimde bulunmasını istemek imkânı veren ve devletin bu isteğin karşılığı olarak hizmet ifa etmek suretiyle gerçekleştirebileceği

---

[42] Ertaş, s. 9.
[43] Özgür Temiz, ''Türk Hukukunda Bir Temel Hak Olarak Sağlık Hakkı'', **AÜSBFD,** Cilt:69, Sayı:1, 2014, s. 166.
[44] Kemal Gözler, **İnsan Hakları Hukuku**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2017, (İnsan Hakları), s. 153, Kapani, s. 6, Algan, s. 38.
[45] Kapani, s. 6.
[46] Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, 7. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, (Demokrasi), s.178.

haklardır. Dolayısıyla bu haklar demeti devletin içtimai alanda çeşitli sorumluluklar yüklenmesiyle gerçekleşebilecek haklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyler pozitif statü haklarını ancak devletlerin aktif müdahaleleri ve eylemli katkılarının gerçekleşmesiyle kullanabilirler. Sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkı, çalışanları iş hayatında korumaya yönelik olan çalışma hakkı, eğitim hakkı gibi ekonomik ve sosyal nitelik taşıyan pek çok hak bu kategoride değerlendirilmektedir[47].

Aktif statü hakları olarak anılan haklar, siyasal görüşlerin ve bu görüşle ilgili tutumların açıklanması, örgütlenme, seçimlerde oy kullanma, referandum, seçme ve seçilme gibi mekanizmalarla vatandaşlara siyasi karar alma süreçlerine katılım imkânı sağlayan ve bu yolla vatandaşları toplumun yönetilmesi noktasında yetkiye mazhar kılan haklardır[48]. Aktif statü haklarına örnek olarak seçme-seçilme hakkı, siyasi faaliyetlerde bulunma hakkı, dilekçe hakkı ve kamu hizmetlerine girme hakkı verilebilir. Adı geçen haklar, katılma hakkı olarak da adlandırılmaktadırlar[49].

Devletin yüklenmiş olduğu edimlerin niteliğine bağlı olarak yapılan bu tasnifin, farklı bakış açıları tarafından eleştirildiği görülmektedir. Bu konuda getirilen en belirgin eleştiri, hak kategorileri arasında devletin üstlendiği edimin niteliğine ilişkin kesin sınırlar çizilmesinin mümkün olmayışıdır. Örnek olarak, negatif statü haklarından kabul edilen adil yargılanma hakkına dair devletlerin yargı sürecine müdahalede bulunmamak şeklindeki edimi negatif bir edimdir. Ancak bunun yanında bağımsız ve tarafsız mahkemelerin oluşturulması, maddi durumu elvermeyen kişiler için adli yardım olanaklarının sağlanması şeklindeki edimler devletlerin bu hakka ilişkin pozitif edimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla devletlerin yüklendikleri edimlerin niteliğine göre yapılan bu ayrımın, her zaman doğruyu yansıtmayacağı yalnızca bir genellemeden ibaret kalacağı dile getirilmektedir[50].

Konuya sağlık hakkı ekseninde baktığımızda ise, sağlık hakkının devletin olumlu müdahalesini gerektirmesi dolayısıyla pozitif statü haklarından olduğunu söyleyebiliriz.

---

[47] Kapani, s. 6; Algan, s.38; Durmuş Tezcan ve diğerleri, **İnsan Hakları El Kitabı**, 6. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 61; İlhan Akın, **Kamu Hukuku**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1974, s. 261.
[48] Kapani, s. 6; Kalabalık, s. 58.
[49] Gözler, İnsan Hakları, s.154; Tezcan ve diğerleri, s. 61; Kalabalık, s. 58.
[50] Algan, s. 39.

C. Sağlık Hakkının Negatif Boyutu

İnsan haklarının sınıflandırılmasında, hakkın gerçekleştirilmesine ilişkin olarak devletin tutumunu esas alan tasnifin her zaman doğru sonucu vermeyeceğini ve bu konuya getirilen eleştirileri yukarıda belirtmiştik. Bu eleştiriler ışığında, sağlık hakkının negatif boyutuna değinmekte fayda vardır.

Sağlık hakkının gerçekleştirilebilmesi için devletin aktif olarak müdahalede bulunması gerekliliği ve insanların sağlık hakkından ancak devletin eylemlerinin katkısı sonucunda tam olarak yararlanabileceği doğru bir önermedir. Ancak sağlık hakkının, kişilerin pozitif statülerini ilgilendiren boyutunun yanında negatif bir boyutu da vardır. Sağlık, bozulduğu takdirde düzeltilmesine yönelik olarak devlete pozitif edimler yükleyen bir değer olmakla beraber, vücut bütünlüğüne benzer biçimde korunması ve saygı duyulması gereken bir değerdir[51]. Bu koruma ve saygı gösterme ödevine göre, devlet kişilerin sağlıklarını bozabilecek faaliyetlerde bulunmamalı ve kişileri bu tür faaliyetlerde bulunan üçüncü kişilerden korumalıdır.

Örneğin; devlete ait olan bir fabrikanın faaliyetlerinden dolayı ortaya çıkan atık sular ya da bu faaliyetlerin oluşturduğu hava kirliliği, fabrikanın çevresinde yaşayan insanların sağlığına zarar vermekte ise devlet, bu durumu engellemeyerek sağlık hakkına ilişkin negatif edimini yerine getirmiyor demektir.

Sağlık hakkının negatif statü haklarına ilişkin edimleri de gerektiren bir boyutu olduğuna dair başka örnekler de verebiliriz. Örneğin devletler, kişilerin sağlıklarına kavuşabilmek için alacakları hizmetleri seçmelerine ve gerektiğinde bu hizmetleri değiştirmelerine engel olmamalıdırlar.

Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi Komitesi sağlık hakkının negatif boyutuna ilişkin şu açıklamalarda bulunmaktadır:

> *''Sağlık hakkının, sağlıklı olmak hakkı şeklinde anlaşılmaması gerekmektedir. Sağlık hakkının özgürlükle ilgili boyutu incelendiğinde, bir kişinin, cinsiyet ile üreme özgürlüklerinin de bu konuya dahil olduğu, ayrıca kişinin sağlığını ve vücut kontrolünü kendi elinde bulundurması gerekliliği, işkenceye ya da rıza olmadan tıbbi tedavi ve işleme tabi tutulmama durumlarını içerdiği görülmektedir. Sağlık hakkına hak boyutundan yaklaştığımızda ise bu konuda amaçlanan yaklaşımın, insanlara mümkün olan en yüksek düzeyde sağlık standartlarının sağlanması konusuna odaklandığı ve bu hizmetin ayrımcılığa mahal vermeyen eşitlikçi bir sağlık sistemi eliyle*

[51] Temiz, s. 169.

gerçekleştirilmesinin elzem olduğu ifade edilmiştir (14 Sayılı Genel Yorum, Para. 8)[52]*.''*

Sağlık hakkının, kişilere, devletin gerçekleştirmesi gereken edimleri talep edebilmek şeklinde isteme hakkı vermesi dolayısıyla pozitif bir karakterinin bulunduğu aşikârdır. Ancak kişilerin sağlıklarının gerek devlet tarafından gerekse üçüncü kişiler tarafından ihlal edilebilecek ve bozulabilecek bir değer olduğunu düşündüğümüzde, sağlık hakkının negatif bir boyutunun bulunduğu da yadsınamaz bir gerçektir.

D. İkinci Kuşak Hak Olarak Sağlık Hakkı

Hak ve hürriyetler zamanlama bakımından önceliklerine göre ayrılmıştır. Bunlar incelendiğinde hakların birinci kuşak hak ve özgürlükler, ikinci kuşak hak ve özgürlükler ve üçüncü kuşak hak ve özgürlükler olarak isimlendirildikleri görülmektedir. Bu ayrımı ilk defa öneren kişi Çek kökenli Fransız hukukçu Karel Vasak olmuştur[53].

Birinci kuşak insan hakları; insanlığın tarihsel gelişimi içerisinde ilk kazandığı haklardır[54]. Birinci kuşak haklar ve özgürlükler 18. Yüzyılda kabul görmeye başlayan sivil ve siyasal haklara denk düşer. Bunlar, geleneksel olarak özgürlük hakları veya devlete karşı haklar şeklinde sunulur[55]. Birinci kuşak insan hakları, özellikle Fransız İhtilali döneminde aristokrasi ve burjuvazi çatışması sonucu ortaya çıkmış olan klasik insan haklarıdır. Bunlar devlet için çekinme yükümlülüğü yüklemektedir[56]. Devlet bu haklara müdahale etmez ise, örneğin meşru kılan yasal bir sebep olmaksızın kişileri gözaltına almaz, kişilerin konutuna girmez, onların mektuplarını açmaz ise bu haklar gerçekleşir[57].

İnsan haklarının ikinci kuşağı, Jellinek'in sınıflandırmasında pozitif statü haklarına karşılık gelen ekonomik, sosyal ve kültürel hakları içermektedir[58]. Özellikle 1800'lü yıllarda sanayi devrimi sonucunda İngiltere'de işçi sınıfının

[52] Temiz, s. 169.
[53] Gözler, İnsan Hakları, s. 157, Algan, s. 46.
[54] Tezcan ve diğerleri, s. 61.
[55] Kaboğlu, Özgürlükler, s. 41.
[56] Tezcan ve diğerleri, s.62.
[57] Gözler, İnsan Hakları, s.157.
[58] Algan, s. 49.

mücadelesi ile ortaya çıkmıştır[59]. Bu haklar, devletin edim borcunu içermesi dolayısıyla alacak hakları şeklinde de adlandırılır. Toplumsal dinamikleri 19. yüzyılda şekillenen ikinci kuşak hakların anayasalaşması 20. yüzyıla rastlamaktadır[60].

Üçüncü kuşak haklar veya dayanışma hakları ise, Karel Vasak tarafından kurumsallaştırılmış olup 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Bu haklar belli toplum halinde yaşam anlayışını yansıtır. Bu hakların gerçekleştirilmesi toplumsal aktörlerin bu yönde beraber gösterecekleri çaba ile mümkün olabilir[61]. Bu haklar geleneksel insan haklarının yatay bir genişlemesi değildir, onların yeni bir yorumudur. Bu kapsamda bulunan haklardan bazıları barış hakkı, haberleşme hakkı, insani yardım alma hakkı, çevre hakkıdır[62].

Jellinek'in sınıflandırmasına göre pozitif statü haklarından biri olan sağlık hakkının, tarihsel olarak ortaya çıkış dönemi baz alındığında ekonomik, sosyal ve kültürel haklar olarak adlandırdığımız ikinci kuşağa ait bir hak olduğu görülmektedir.

E. Sosyal Hak Olarak Sağlık Hakkı

Sosyal ve ekonomik haklar olarak adlandırılan hakların ortaya çıkış dönemleri göz önünde bulundurulduğunda bu haklar ikinci kuşak haklarla örtüşmektedirler. Jellinek'in sınıflandırmasında ise sosyal ve ekonomik hakların pozitif statü haklarına karşılık geldiği görülür. Sosyal haklar şeklinde adlandırdığımız haklar, toplum hayatında ayakta kalabilmek için yardıma ihtiyacı olan insanların diğer bir deyişle maddi açıdan yoksun kesimlerin, onurlu bir hayat sürdürmelerini temin etmek adına devletin olumlu edimlerde bulunmasıyla gerçekleşen haklardır[63]. Doktrinde sosyal haklar olumlu edim gerektirir şeklinde bir bağıntının her zaman kurulamayacağını belirten ve sosyal hakları tanımlarken bu konuya özellikle yer veren görüşler mevcuttur. Örneğin Gülmez sosyal haklar konusunda, faydalanan kişiler bakımından ve devlete pozitif edim yükleyip

[59] Tezcan ve diğerleri, s. 62.
[60] Kaboğlu, Özgürlükler, s. 41.
[61] Kaboğlu, Özgürlükler, s. 41,42; Algan, s.52.
[62] Tezcan ve diğerleri, s. 62.
[63] Bulut, s. 38; Ayferi Göze, **Sosyal Devlet Sistemi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976, (Sosyal Devlet), s. 116.

yüklememeleri açısından türdeş bir mahiyeti olmayan bu sebeple sadece bir kıstastan hareket edilerek doğru bir tanımı yapılamayan sosyal hakların esas olarak ekonomik bakımdan zayıf olan bireylerin korunmasını amaçladığını ve sosyal hakların korunmaya muhtaç toplumsal sınıflar ve toplumun dışına itilmiş kesimler için sosyal adaleti ve eşitliği sağlayarak sosyal barışın gerçekleşmesine katkı sağlayan haklar olduğunu vurgulamıştır[64].

Klasik anlamda insan hakları, devlet karşısında bireylere dokunulmaz özel alanlar sağlanması demektir. Bu açıdan bakıldığında insan haklarının temel işlevi devletin keyfi güç kullanma potansiyelini sınırlamak ve bu gücün fiili kullanım sahasını daraltmaktır. Bu anlayışa göre devlet, insan hakları açısından akıllara negatif bir çağrışım getirmektedir. Yani devletin ödevi, insan haklarını anayasal ve yasal olarak tanımak, bunlara müdahale etmemek ve müdahale edilmesinin önüne geçmektir. Klasik doğal haklar anlayışı, devletin, bu tanımlamanın dışına çıkarak toplum hayatına aktif şekilde müdahale etmesine, bireylere sosyal ve ekonomik alanda yararlar sağlamasına yer vermemektedir[65].

Fransız İhtilaline dek süregelen ondan sonra da varlığını sürdüren klasik hürriyet anlayışına karşı, geçtiğimiz yüzyılın sosyal akımlarından beslenen bir tepki doğmuştur. Görülmüştür ki klasik doğal haklar anlayışının insanlara tanıdığı hak ve hürriyetlerin bir kısmı teorik alandan öteye gidememekte ve insanlar bu hak ve hürriyetleri gerçek anlamda kullanamamaktadırlar. İnsanlar çoğu zaman bildirilerle kendilerine tanınan hak ve hürriyetlerden habersiz bir şekilde yaşamakta ve belki de bu gösterişli bildirilerde ifadesini bulan hakların bir kısmını hiç kullanamadan ölmektedirler. Öyle ya konut dokunulmazlığının tanınmış olması sokakta yaşayan evsizler için pek bir anlam ifade etmemektedir ya da hayat hakkının tanınması hastalıklara karşı tedavi imkânlarından yoksun bireylerin dertlerine çare olmamaktadır[66].

1789 Devriminin sonucunda oluşan klasik hak ve özgürlükler sistemi, bireyin maddi ve manevi gelişmesinin, mutluluğunun gerek ve yeter şartı olarak, hak ve özgürlüklerin yasalar çerçevesinde serbestçe kullanılabilmesini varsayıyordu. Bu

[64] Mesut Gülmez, ‘‘İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Sosyal Haksızlıklar’’, **Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Kitabı**, Belediye-İş Sendikası Yayını, Ankara, 22-23.10.2009, s. 10.
[65] Erdoğan, İnsan Hakları, s. 67.
[66] Kapani, s. 50-51.

doktrinde özgür olmak mutlu olmak için yeterliydi. Oysa zamanla özgür sayılmanın tek başına, bireyin mutluluğunu ve maddi ve manevi gelişmesini sağlamakta yetersiz kaldığı görüldü. Devletin, kişilerin gelişmesini sağlamak adına gerekli maddi koşulları sağlaması gerekliliği zamanla bir toplumsal ihtiyaç olarak belirdi. Bu ihtiyaca yönelik bir tanımlama, kamu hukukumuzda sosyal haklara ilk defa yer veren 1961 Anayasasının konu ile ilgili gerekçesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu açıklamanın değindiği noktalara göre, I. Dünya savaşı ve özellikle II. Dünya savaşı sonrasında uluslar tarafından genel itibariyle bir gerçeğin kabul edildiği göze çarpmaktadır; yalnızca klasik özgürlüklerin tanınması toplum hayatında insanların mutlu bir biçimde yaşayabilmesi için yeterli değildir. Ekonomik alanda güçsüz ve bağımlı durumda bulunan geniş halk kitlelerinin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için zorunlu gereksinimleri karşılanmalıdır. Bu gereksinimler karşılanmadığı müddetçe, milyonlarca insan çalışıyor olmasına ya da çalışmaya hazır bulunmalarına karşın, insanca yaşama şartlarına sahip olamıyor demektir. Bu durum, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde tanınmalarından başlayarak bugüne değin birey ve toplum hayatında çok önemli bir yer edinen birinci kuşak hak ve özgürlüklerin süslü ifadelerle bildirilerde tanınmaktan öteye geçemediği gerçeğini gözler önüne sermektedir. Öte yandan, toplum hayatı içinde iktisaden zayıf durumdaki milyonlarca vatandaşı ezilmekte olan, vatandaşları birer birer mahvolmasına rağmen pasif konumda kalmaya devam eden bir devlet, ekonomik bakımdan her geçen gün gerilemeye ve yönetim noktasında büyük sorunlar yaşamaya mahkûmdur.

Yukarıda belirtilen sebeplere bağlı olarak denilebilir ki, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine göre tanınan sosyal haklara ilişkin düzenlemeler, artık devletlerin ekserisinin anayasalarında düzenleme altına aldığı birey özgürlüğü ile onurunun gerçek zaferi olarak karşılanan hukuk kuralları haline gelmiştir[67].

Geçtiğimiz yüzyılın fikir adamlarından Lacordaire'in ifadesiyle belirtecek olursak ''kuvvetli ile zayıf karşı karşıya bulunduğu zaman hürriyet ezici, kanun ise kurtarıcı olur''. İşte sosyal haklar, toplumsal yaşamdaki denge ihtiyacının sağlanması adına ortaya çıkan taleplerde karşılığını bulmaktadır. Zamanla kanunun yani devletin

[67] Ayferi Göze, **Liberal Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet**, 8. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2016, (Liberal Devlet), s. 207-209.

ekonomik açıdan kötü durumda olan insanların yanında yer almasının gerekliliği ortaya çıkmış ve toplum hayatındaki doğal seçilimin kaybedenlerini kaderlerine terk edemeyeceği anlaşılmıştır[68].

Sosyal hakların büyük bir kısmı devlete pozitif edimlerde bulunma yani aktif davranma borcu yükler. Bu hakların tam olarak gerçekleştirilmesi için devlet birtakım faaliyetlerde bulunmalı ve örgütlenmelere gitmelidir. Devletin olumlu edimini gerektiren haklara örnek olarak çalışma ve iş edinme hakkı, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, ücrette adaletin sağlanması ve konut hakkı verilebilir. Sosyal haklar genellikle devletin olumlu müdahalesini gerektiren haklar olarak algılanmasına karşın durum her zaman böyle değildir. Bazı sosyal haklar vardır ki bunlar devlete sadece pasif kalma ödevi yükler. Bu tip sosyal haklarda, devlet aktif olmak ve olumlu edimlerde bulunmak gibi bir ödevle karşı karşıya değildir. Devlet bu durumda saygı göstermekle yetinebilir. Bu tür sosyal haklara sendika kurma hakkı, grev hakkı ve toplu sözleşme hakkı örnek gösterilebilir[69].

Sağlık hakkı ise devletin olumlu edimlerde bulunmasını gerektiren bir sosyal hak olmakla birlikte daha önce de incelediğimiz gibi sağlık hakkının negatif boyutu da bulunmaktadır. Örneğin devletin insanların sağlığına zarar veren uygulamalardan kaçınması gerekliliği devletin sağlık hakkına ilişkin negatif edimlerinin var olduğunun tipik bir göstergesidir[70].

[68] Kapani, s. 51.
[69] Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku,** 16. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 190-191.
[70] Adil Şahin, 'Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Niteliği Bağlamında Sağlık Hakkının Kapsamı Üzerine Bir İnceleme', **AÜHFD**, C: 59, S: 4, 2010, s. 723.

IV. DÜNYADA SAĞLIK HAKKININ TARİHSEL GELİŞİMİ

A. Sosyal Hakların Ortaya Çıkışı

1. Klasik Anlamda İnsan Hakları

İnsan haklarının felsefi temeli tabii hukuk anlayışında yatmaktadır. Tabii hukuk doktrinine göre, insanlığın doğuşundan günümüze değin insanlar, yer ve zaman gibi değişkenlerle kayıtlanmayan yahut daha doğru bir ifadeyle kayıtlanmaması gereken evrensel haklara sahiptirler. Tabii hukuk anlayışı yazılı kurallar bütünü olmayıp bu anlayış insanda moral bilincinin gelişmesiyle yavaş yavaş yerleşmiştir. Tabii haklar, yazılı hukukla bertaraf edilemez çünkü bu haklar insanlığın fikir evreninin hiyerarşisinde pozitif hukuktan üstün bir yerdedir. Zira insan bu haklara doğmakla kavuşmuştur. Bu doktrine göre devletin varlık nedeni, bu hakları tanımak ve tanıdıktan sonra ise bireylerin birbirleriyle ya da devletle olan ilişkilerinin her alanının, bu hakların muhtevasına uygun biçimde şekillenmesine refakat etmektir[71]. Bu anlayışa göre devlet, tabiat halindeki bireylerin iradi fiilleriyle ortaya çıkan bir organizmadır[72].

Geçmişte bazı insanlar, hakları, sosyal ve mistik teorilerle açıklamaya çalışmışlardır. Hakların Tanrının bir hediyesi olduğu ya da toplumun bir hediyesi olduğu yönünde görüşler ortaya atılmıştır. Fakat aslında, hakların kaynağı insanın tabiatıdır[73].

İnsan hakları, zamanla yalnızca ahlak ve felsefenin alanına giren bir konu olmaktan çıkmış, ulusal ve uluslararası hukukun ilgi gösterdiği bir konu haline gelmiş sonrasında ise hukuk düzenleri yoluyla tanınmışlardır. İnsan haklarının bu şekilde bir gelişim çizgisi göstermesinde siyasi iktidarın baskısından korunma isteği

[71] Şeref Ünal, **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997, ss. 28-29; Mehmet Akad ve diğerleri, **Genel Kamu Hukuku**, 13. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2017, s. 251.
[72] Georg Jellinek, **İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi Üzerine Modern Anayasa Tarihine Bir Katkı**, Çev. Rezzan İtişgen Dülger ve Muzaffer Dülger, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 102.
[73] Ayn Rand, 'İnsanın Hakları', **Sosyal ve Siyasal Teori,** (Ed. Atilla Yayla), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 259.

ve hak elde edebilmek amacıyla toplumsal mücadeleler yürüten gruplar etkili olmuştur[74].

Siyasal düşünceler, siyasal öğreti ve rejimlerin evrimi ile insan haklarının gelişimi arasında yakın bir ilişki vardır. Klasik anlamda hak ve özgürlüklerin doğuşu, burjuvazinin feodaliteye karşı verdiği mücadeleyle açıklanabilir. Bu mücadele sonunda ortaya çıkan klasik özgürlük anlayışı sınıfsaldı ve burjuvazinin çıkarlarını temsil ediyordu[75]. Feodalitenin hüküm sürdüğü döneme dair vurgulanması gereken önemli bir nokta, kapitalist ekonominin var olmadığı bu dönemde toplumsal yeniden üretim işlevinin feodal sınıf tarafından yerine getiriliyor olduğu gerçeğidir[76].

17. ve 18. Yüzyıllarda feodal üretim biçiminin çözülmesi sonucunda, kapitalist üretici güçler giderek gelişmiş böylelikle burjuvazi sınıfı hızlı bir biçimde yükselişe geçmişti. Burjuvazinin feodal toplum yapısında elde ettiği konum, artık bu yükselen sınıfın beklentilerini ve isteklerini karşılayamaz duruma gelmişti. Feodalitenin sahip olduğu kurumlar, burjuvazinin sermaye birikimini ve üretimin artmasını engelliyor ve gelişen üretim güçlerinin gerektirdiği yeni sosyal organizasyonun oluşumunu köstekliyordu[77]. Burjuvazinin ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda gerçekleştirdiği bu köklü değişimin, hukuksal alanda yapılacak yeniliklerle daha güvenceli ve meşru bir zemine oturtulması gerekiyordu[78]. Bunun sonucu olarak burjuvazi, iktidar ve özgürlük kavramları birbirlerini çok yakından etkileyen kavramlar olarak anılmaya başlandı. Kapitalizmin beklentilerine gerek siyasi anlamda gerekse hukuki anlamda karşılık verebilecek bir düzen kurabilmenin yolu siyasi iktidarın kontrol altına alınmasıydı. Burjuvazinin iktidarı sınırlandırabilmek adına bulduğu çözüm, aristokratik ve monarşik egemenlik anlayışlarına karşı sosyal sözleşme ve demokratik egemenlik kavramlarını ortaya atmak ve bu kavramların savunuculuğunu yapmak oldu. Bilhassa milli egemenlik teorisi, insanların zihinlerine son derece savunulası bir ülkü vaat etti ve burjuvazinin

[74] Erdoğan, İnsan Hakları, s.128.
[75] Kaboğlu, Özgürlükler, s. 33, İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, 12. Baskı, Legal Yayınevi, İstanbul, 2017, (Anayasa), s. 238.
[76] Oğuz Topak, **Refah Devleti ve Kapitalizm: 2000'li Yıllarda Türkiye'de Refah Devleti,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 26.
[77] İdris Küçükömer, **Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması**, 3. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002, s. 11.
[78] Özge Yücel Dericiler, **Sosyal Haklar ve İnsan Hakları Hukuku Çerçevesinde Devletin Yükümlülükleri: Refah Devletinin Krizi Ekseninde Bir İnceleme,** On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 20.

bu ülkünün ardına sığınarak kendi çıkarlarına uygun bir düzen oluşturmasının önünü açtı[79].

Özgürlük kavramı burjuvazinin yükselişinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıcalıkların biçimlendirdiği feodal düzenin burjuvaziyi karşısına almasıyla beraber özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar önemli talepler olarak kendilerini gösterdiler. Yeni üretici güçlerin gelişimi; feodal toprak ilişkileri içindeki yarı tutsak köylülerin özgürleştirilerek sanayinin ihtiyacı olan özgür el emeği haline getirilmesini, genellikle vergi bağışıklığı şeklinde kendini gösteren feodal ayrıcalıkların ortadan kaldırılarak hukuki eşitliğin kabulünü ve ticaret ve sanayinin gelişmesini engelleyen korporasyonların ortadan kaldırılarak ticaret ve sanayi hürriyetlerinin ilanını gerekli kılıyordu. Yani klasik hürriyetlerin hukuk öncesi oluşum sürecini sermayenin ihtiyaçları ve istekleri şekillendiriyordu. Fakat özgürlüğe ihtiyaç duyan tek kesim burjuvazi değildi. Feodal düzenin ortaya çıkardığı ayrıcalıklardan bunalan geniş halk kesimleri de özgürlük ve eşitlik fikirleri altında burjuvazi ile birleşiyorlardı. Böylece burjuvazi, kendi çıkarları uğruna girdiği mücadelede yalnız kalmıyor ve esasında bu çıkarları korumayı amaçlayan ancak genele hitap etmeyi de ihmal etmeyen özgürlük ve eşitlik kavramlarını slogan haline getirerek kendisini güçlü kılmayı biliyordu[80].

Nitekim bu mücadeleden galip çıkan burjuvazi ve desteğini aldığı geniş halk kitleleri oldu. Aristokrasi ile burjuvazi arasındaki mücadelenin nihayetinde kazanılan haklar ve özgürlükler, çeşitli fikir akımlarının da desteklemesiyle İngiliz, Amerikan ve Fransız bildirgelerinde düzenlendiler ve uluslararası hukukta kendilerinden sonra ortaya çıkacak olan hukuki düzenlemelere kaynak olma özelliğine haiz oldular[81].

Bu ilk tanınma döneminde ortaya çıkan belli başlı hak ve özgürlükler şunlardı: düşünce hürriyeti, dernek kurma hakkı, inanç ve ibadet hürriyetleri, söz, yazı ve vicdan özgürlüğü, mülkiyet hakkı, seçme ve seçilme hakkı, kişi dokunulmazlığı, masumiyet karinesi, ticaret ve sanayi hürriyeti, tarafsız bir yargıcın

[79] Bülent Tanör, **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, May Yayınları, İstanbul, 1978, (Sosyal Haklar), ss. 44- 45.
[80] Tanör, Sosyal Haklar, ss. 45-46.
[81] Kaboğlu, Özgürlükler, s.34; Algan, s. 35; Tanör, Sosyal Haklar, ss. 46-47.

önünde yargılanma hakkı ve direnme hakkı[82]. Bu haklar sonraki dönemde klasik haklar olarak adlandırılacak olan haklar listesini oluşturmaktadır[83].

Yukarıda sıraladığımız hakların ihtiva ettikleri hükümleri göz önünde bulunduracak olursak klasik hakların ortaya çıktıkları zamanla bağlantılı bir şekilde, bireyleri devlet erkine karşı ve üçüncü kişilere karşı koruma altına alan, bireylerin özgür ve güvenli bir ortamda yaşamasını sağlayan haklarla, bireylerin politik faaliyetlere katılımını sağlayan haklar olduğunu görürüz. Fakat zamanla değişen toplumsal koşullar beraberinde yeni talepler getirecek ve klasik haklar sisteminin yalnız başına bireylerin özgürlüğünü sağlayamayacağı anlaşılacaktır[84].

2. İnsan Haklarının Sosyal Yönde Gelişmesi ve Genişlemesi

Amerikan ve Fransız devrimleri ile baskıcı rejimler yenilgiye uğratılmış ve devlet iktidarını sınırlandırmak, ihtilalleri gerçekleştirenler için en önemli amaç haline gelmiştir. Onlara göre bu sınırlama gerçekleştiği ölçüde bireyler hür olacaklar ve maddi ve manevi varlıklarını gerçekleştirebileceklerdir. Amerikan ve Fransız bildirileri bu yaklaşımla hazırlanmış ve devlete olabildiğince pasif ve negatif bir rol biçilmişti[85].

Ferdiyetçi ve liberal yaklaşımın devleti pasif bir biçimde konumlandırması, toplumsal hayat içerisinde farklı gereksinimleri olan ve yoksunluktan şikayetçi olan geniş toplum kesimlerinin kendi hallerine bırakılmaları anlamına geliyordu. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasının temel nedeni, klasik ferdiyetçi doktrinin bireyin sosyal, siyasi ve ekonomik zorunluluklarını göz ardı ederek onu toplumsal ilişkiler kuran somut bir varlık olarak ele almaktan ziyade, bireyi soyut bir varlık olarak değerlendirip onun kişiliğini felsefi bir tartışma konusu yapmasıdır[86]. Bu anlayış tarzı da teoride insanlığın bütününün sahip olduğu varsayılan hak ve özgürlüklerin

[82] Tanör, Sosyal Haklar, s. 47; Algan, s. 35.
[83] Algan, s.35.
[84] Nihat Bulut, **Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar,** On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2009, (Sosyal Haklar), s. 39.
[85] Kapani, s.50.
[86] Bahri Savcı, **İnsan Hakları – Kanunilik Yolu ile Korunması**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1953, (İnsan Hakları), s. 29.

gerçekte yalnızca refah seviyesi yüksek olan küçük bir zümreye ait olması anlamına geliyordu[87].

18. yüzyıl sonlarında İngiltere'de başlayan ve 19. Yüzyılda Kıta Avrupa'sına sıçrayan sanayi devrimi toplumdaki sosyal farklılıkları gitgide arttırdı. Sermayenin belli kesimlerin tekelinde bulunması orta sınıfları iflasa sürükledi. Köyden kente göçler işsiz sayısını daha da arttırdı. Emekçi kesimlerin çalışma şartları fazlasıyla ağır ve elde ettikleri karşılık azdı. Kapitalizmin tabii yasaları mutsuz ve huzursuz bir emekçi sınıf ortaya çıkarmıştı[88]. Sanayi devrimi bu koşulları hazırlayarak toplumsal muhalefeti oluşturacak olan işçi sınıfını ortaya çıkardı[89].

Sanayi devrimi ve modern işçi sınıfının ortaya çıkmasıyla beraber, toplumsal muhalefet de proleter bir nitelik kazandı. İşçi sınıfının sahip olduğu siyasi bilinç ve örgütlenme yeteneğinin üstünlüğü gibi özellikler, işçi sınıfının diğer emekçi kesimlerin sosyal muhalefetine öncülük edebilmesini sağladı[90].

Çalışan kesimlerin 19. yüzyılın ikinci yarısında etkisini arttıran mücadeleleri siyasi ve ekonomik talepleri önceliyorlardı. Bu hak talepleri özellikle seçme ve seçilme hakları, ağır çalışma şartlarının iyileştirilmesi, iş olanaklarının oluşturulması, sosyal güvenliğin sağlanması gibi konularda yoğunlaşıyordu. Siyasal haklar ve sosyal haklar kazanımı amacıyla verilen mücadele ekonomik açıdan güçsüz durumdaki sınıfların siyasi ve sosyal alanda var olma özlemlerini dile getiriyordu[91].

Bu noktada işçi sınıfının öncülük ettiği toplumsal muhalefetin giriştiği mücadeleye, düşünsel anlamda eşlik eden siyasi fikirlere bakmakta fayda vardır. Zira sosyal hakların kazanımında eylem ve düşünce bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Sanayi devrimi ve işçi sınıfının ortaya çıkmasıyla beraber, klasik-liberal özgürlük anlayışına siyasal ve sosyal alanda getirilen eleştirilere baktığımızda ortaya iki farklı görüşün çıktığını görüyoruz. Bunlardan ilki marksist görüş diğeri ise geniş anlamıyla sosyal reformculuktur[92].

Marksist anlayışın bu konuda getirdiği en temel eleştiri, 1789 Bildirgesinin bireyi toplumdan soyut bir şekilde ele aldığı ve bu durumun egemen sınıfların

[87] Kapani, s. 51; Kaboğlu, Özgürlükler, s. 34.
[88] Tanör, Sosyal Haklar, s.62; Bulut, s.44; Algan, s. 36.
[89] Kaboğlu, Özgürlükler, s. 34; Kaboğlu, Anayasa, s. 239.
[90] Tanör, Sosyal Haklar, s. 65.
[91] Tanör, Sosyal Haklar, s. 66; Kaboğlu, Özgürlükler, s. 35; Kaboğlu, Anayasa, ss, 239-240.
[92] Tanör, Sosyal Haklar, s. 67; Algan, s. 36.

çıkarlarını korumaya hizmet eden bir aldatmaca olduğu yönündedir. Aldatmaca kelimesiyle anlatılmak istenen, kağıt üzerinde herkese ait olduğu iddia edilen hakların gerçek sahiplerinin, üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutan ve iktidarı belirleyen burjuvazi olduğu gerçeğidir[93]. Bu konuya dair Marx'ın kendisi ''sözde'' insan haklarını ''diğer insanlardan ve toplumdan soyutlanmış bencil insanın'' hakları olarak nitelendirmişti[94].

Marksist öğreti konuya diğer eşitlikçi ve reformist düşüncelerden farklı yaklaşmıştır. Marksizm, mevcut düzenin devamını isteyen ve toplumdaki sosyal eşitsizliklerin reformlar yoluyla törpülenip azaltılmasını savunan reformist düşüncenin aksine, ihtilal ve proleterya diktatörlüğü yoluyla sınıfsız toplumun kurulmasını amaçlamıştır. Yani marksizmin hedefi esasında sosyal haklar değil, siyasi ve sosyal devrimdir[95]. Marksizm, klasik-liberal hukuk ve özgürlük düzenini ortadan kaldırmayı ve yeni bir düzen kurmayı kurgulayan bir öğretiydi. Şüphesiz marksizmin ulaşmak istediği nihai hedef, batılı toplumlarda gerçek anlamıyla karşılık bulmadı. Fakat teorik anlamda en önemli faydası klasik hürriyetler düzenine getirdiği eleştiriler sonucunda, bu düzenin gerçek özgürlüğü sağlamak noktasında yetersiz olduğunun anlaşılmasını sağlamasıdır. Marksizm, bu yolla sosyal hakların kazanımı mücadelesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır[96].

Reformist akımlar ise var olan sosyal adaletsizlikleri, düzenin ekonomik ve siyasi temellerine dokunmadan düzeltmeyi amaçlıyorlardı. Bu açıdan batı toplumlarında sosyal hakların tanınmasında reformist akımlar çok büyük pay sahibidir. Bu durumun ortaya çıkmasında yani batıda sosyal haklar pratiğinin reformist akımlar eliyle gerçekleşmesinde, batılı toplumların kendilerini marksizm düşüncesinin etkilerinden korumak istemeleri etkili olmuştur[97]. Buna göre liberal düzenin bir patlama ile tamamen yok olmasından kaçınmak için, aklın ve insanlık duygularının gerektirdiği düzeltmeler yapılmalıydı[98].

---

[93] Marksist anlayışın getirdiği eleştiriler için bkz. Tekin Akıllıoğlu, 'Temel Hakların Gelişmesi Üzerine Bazı Düşünceler', **AÜSBFD**, Cilt: 44, Sayı:1, 1989, s. 172.
[94] Marx'ın fikirleri hakkında bir değerlendirme için bkz. Erdoğan, Demokrasi, s. 160.
[95] Tanör, Sosyal Haklar, s. 67.
[96] Tanör, Sosyal Haklar, s. 68; Kaboğlu, Özgürlükler, s. 36.
[97] Tanör, Sosyal Haklar, ss. 69-70.
[98] Ahmet Mumcu ve Elif Küzeci, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, 7. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015, s. 88.

Toplum hayatında kendini gösteren bu düşünceler ve mücadeleler karşısında klasik hürriyetler düzeninin bütün insanları hür kılmak bakımından yeterli olmadığı gerçeği zamanla kabul görmüştür. Bu itibarla, bütün vatandaşların kendilerine tanınan hak ve hürriyetlerden gerçek manada faydalanabilmelerini sağlamak amacıyla devletin, ferdiyetçi ve liberal düşüncenin kendisini konumlandırdığı şekliyle yani pasif bir devlet anlayışıyla devam edemeyeceği, toplum hayatına müdahalede bulunması ve tedbirler alması gerekliliği ortaya çıkmıştır[99].

İşçi sınıfının öncülük ettiği toplumsal muhalefet, sergilediği mücadelelerin meyvelerini yasal ve anayasal tanıma olarak aldı[100]. Örneğin Almanya'da belli başlı işyerlerinde meydana gelen iş kazalarına karşı işverenin tazminat ödeme sorumluluğunun kabulü yasal tanımanın bir örneğidir. Fransa, Avusturya, İngiltere gibi ülkelerde de sağlık sigortası ve iş kazalarına ilişkin çeşitli düzenlemeler yapılmıştır[101]. Konuyu anayasal tanıma ekseninde ele alacak olursak, klasik haklar düzeninin zaferi olarak kabul edilen Fransız İhtilali döneminde dahi ileride sosyal hakların doğumuna kaynaklık edecek olan anlayışın izlerini görmek mümkündür. 1793 tarihli ikinci İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi, kamu yardımlarının topluma ait bir borç olduğunu ve bütün vatandaşlara öğrenim imkânlarının sağlanması gerektiğini hüküm altına alarak sosyal hak ve sosyal adalet kavramlarından emareler göstermektedir. Bu bildiri 1793 Fransız Anayasasının başına eklenmiştir[102]. Fakat bu bildiri ferdiyetçiliği terk etmekten ziyade 1789 İhtilali'nin beraberinde getirdiği esasların genişletilmesini öngörüyordu[103].

Sosyal hakların daha belirgin bir biçimde anayasal tanınması ise 1848 Fransız Anayasası ile gerçekleşmiştir. Bu Anayasa ile devletin ve vatandaşların karşılıklı olarak ödevlerle yükümlü oldukları, devletin vatandaşların refah düzeyini yükseltmekle sorumlu olduğu, işsizlere iş olanakları yaratmanın ve çalışamayacak durumda olan yoksulları korumanın devlete ait bir görev olduğu hüküm altına alınmıştır. Ayrıca yine bu Anayasada yer verilen işçi ve işveren arasında eşitliğin temini, parasız ilköğrenim, çalışanların korunması, kimsesiz çocukların, yoksul sakatların ve yaşlıların devlet tarafından korunacağı gibi hükümler sosyal hak ve

[99] Kapani, s. 52.
[100] Tanör, Sosyal Haklar, s. 70.
[101] Algan, s. 37; Bulut, s. 51.
[102] Kapani, s. 53.
[103] Tanör, Sosyal Haklar, s. 159.

sosyal adalet yaklaşımının göze çarptığı hükümlerdir[104]. Göze'ye göre ise 1848 Fransız Anayasası, devletin, sosyal düzenin devamına yönelik olarak toplum hayatına müdahalede bulunmasına imkân veren hükümler içermesine rağmen bu hükümler, bireylerin devlete yöneltebileceği isteme hakları şeklinde değil devlete sosyal alanda görev ve sorumluluklar yüklenmesi şeklinde kurgulanmıştır. Dolayısıyla devleti, görevlerini gerçekleştirmeye zorlama imkânı veren sosyal hak kavramının henüz oluşmadığı vurgulanmaktadır[105].

19. yüzyılda, 1848 Fransız Anayasası haricinde sosyal haklara anayasalarda yer verilmediği görülmektedir. Sosyal haklara anayasalarda yaygın biçimde yer verildiğini görmek 20. yüzyılın başlarında mümkün olabilmiştir. 1917 Meksika Anayasası, 1918 Sovyetler Birliği Anayasası ve 1919 tarihli Weimar Anayasası olarak anılan Alman Cumhuriyeti Anayasası sosyal hakların anayasalarda kapsamlı biçimde yer almasının örnekleridir[106]. Ayrıca belirtilmelidir ki 1917 Meksika Anayasası ve 1919 Weimar Anayasası konumuz olan sağlık hakkı bakımından ayrı bir öneme sahiptir[107].

B. Sağlık Hakkının Bazı Anayasalarda Yer Alması

1. Genel Olarak

Sosyal hak ve kuralları anayasal olarak tanımlamak eğilimi özellikle 20. yüzyılda baş göstermiştir. Sosyal hakların anayasalarda düzenlenmesine ortam hazırlayan çeşitli nedenler vardır. Anayasaların yasalardan farklı olan yönü, ulusların yaşadığı köklü toplumsal ve siyasal değişmelerin sonucunda ortaya çıkıyor oluşlarıdır. Sosyal hakların anayasalarda ele alınışını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Sosyal hakların anayasalarda düzenlenmeye başlamalarının en tipik iki nedeni sınıflar arasında yeni bir denge arayışı ve hakim sınıfların kendilerini koruma istekleri olarak tarif edilebilir[108]. 1917 Meksika Anayasası ve 1919 Weimar Anayasası ortaya çıkış dinamikleri bakımından bu nedenlere uyumlu bir karakter

[104] Kapani, s. 54; Bulut, s. 51.
[105] Göze, Liberal Devlet, s. 212-213.
[106] Algan, s. 37; Kapani, s. 55-56; Bulut, s. 51; Kaboğlu, s. 36.
[107] Ertaş, s. 23.
[108] Tanör, Sosyal Haklar, s. 158.

göstermektedirler. Bu yüzden sosyal haklar ve konumuz özelinde sağlık hakkı denildiğinde bu iki anayasayı incelemek yerinde olacaktır. 1917 Meksika Anayasası yirminci yüzyılda sosyal radikallik bakımından ilk büyük Anayasa'dır. Bu Anayasa varlığını, gittikçe artan devrimci bilince ve tarım kesiminde çalışan köylü sınıfların mücadelelerine borçludur. Meksika'da 1910 yılında gerçekleşen devrim büyük toprak sahiplerini tasfiye etmiştir ve devrim için mücadele eden köylüleri öne çıkarmıştır. Bu ortamın etkisinin devam ettiği yıllarda hazırlanan Anayasa'da toprak reformunun ve sosyal hakların düzenlendiği görülmektedir. 1919 Weimar Anayasası ise sosyalist bir devrim girişiminin engellenmesinin hemen ardından hazırlanmıştır. Bu Anayasa'nın oluşturulmasının temel nedenlerinden biri ise ayaklanan işçi sınıfına istekleri doğrultusunda tavizler vererek ve taleplerinin karşılanmasını sağlayarak onları yeni bir kalkışma girişiminden vazgeçirmek olmuştur. Burada egemen sınıfın kendini koruma isteğinin ağır bastığı görülmektedir[109]. Şimdi sosyal haklara ve sağlık hakkına dair düzenlemelerin net biçimde gözlemlendiği 1917 Meksika Anayasası ve 1919 Weimar Anayasasını sırayla inceleyelim.

2. 1917 Meksika Anayasası

Devletlerin sosyal politika gütmelerinde ve sosyal hakların önem kazanmasında insanlık tarihinin başından geçen iki dünya savaşı tecrübesinin önemli derecede etkisi olmuştur. Bu durumun sebeplerine göz atacak olursak; bu savaşlar sırasında insanlardan özellikle de emekçi kesimden olağan dönemlerde istenemeyecek derecede büyük fedakârlıklar yapmaları istenmiş ve karşılığında daha iyi bir hayata kavuşacakları vaat edilmiştir. Savaşlar sonrasında da devletler bu vaatleri gerçekleştirmek yönünde irade göstermişlerdir[110].

Savaşların sosyal haklara etkileri noktasında bir diğer tahlilde bu büyük savaşların ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal problemlerin çözülmesi gerekliliğinin baş göstermesidir. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşının beraberinde getirdiği sosyal ve ekonomik sorunlar yeni kurulan devletleri ve savaştan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenen devletleri, bu sorunları çözmek amacıyla anayasalarında yeni

[109] Bu konudaki açıklamalar için bkz. Tanör, s. 159-160.
[110] Cahit Talas, Harp Sonu Anayasalarında Sosyal Haklar, **AÜSBFD**, Cilt:11, Sayı:3, 1956, s. 286.

bir yaklaşım benimsemeye itti. Bu yaklaşımın temeli, savaş sonrasının hukuki, ekonomik ve sosyal sorunlarına getirilen çözüm önerilerinin dönemin anayasalarında kendilerine yer bulmalarıdır[111]. 1917 Meksika Anayasası kronolojik olarak bu yaklaşımı benimseyen ve sosyal hakların bir hak kataloğu olarak kendine geniş bir yer bulabildiği ilk anayasadır[112].

1917 Meksika Anayasasını sosyal radikallik açısından 20. yüzyılın ilk büyük Anayasası şeklinde tanıtmak yanlış bir tespit olmayacaktır. Bu Anayasa sosyal karakterini, yukarıda bahsettiğimiz Birinci Dünya Savaşının doğrudan ya da dolaylı etkilerinin yanında 1910 yıllarından itibaren Meksika özelinde gelişen ve yükselen, köylülerin hareketlerine ve devrimci mücadeleye de borçludur[113].

Bu Anayasada sosyal hakların büyük ölçüde yer aldığı madde ise 123. maddedir[114]. Bu madde ile düzenlenen konular arasında; işverenler tarafından işçilere sağlık şartlarına uygun konut sağlanması, dinlenme hakkı, asgari ücret, sendika hürriyeti ve grev hakkı, çalışan çocukların ve kadınların korunması ve çalışma koşullarının belirlenmesi gibi hükümler bulunmaktadır[115].

Bu Anayasanın 73. maddesinin ise sağlık hakkıyla ilişkilendirilebilecek düzenlemelere yer verdiğini görmekteyiz. 73. madde esas olarak Ulusal Kongrenin görevlerini düzenleyen bir madde olmasına karşın bu maddenin bizi ilgilendiren bölümü XVI. bendidir. Bu bent Kongreye genel sağlıkla ilgili yasalar çıkarmak yetkisi tanımaktadır. Bu bendin ilk fıkrasına göre devlet başkanına bağlı olarak bir sağlık konseyi kurulacak ve bu konseyin aldığı kararlara ülke genelinde uyulması zorunlu olacaktır. İkinci fıkrada ise herhangi bir salgın hastalık durumunda Sağlık Bakanlığı'nın Devlet Başkanının onayına bağlı olarak gerekli önleyici tedbirleri alması gerekliliğinden söz edilmektedir.

1917 Meksika Anayasasının 123. maddesinde ise sağlıklı çalışma koşullarına ilişkin düzenlemelere rastlamaktayız. Bu maddenin II. bendinde kadınların ve on altı yaşından küçüklerin sağlıksız ve tehlikeli işlerde çalışmaları yasaklanmıştır. Aynı

[111] Kapani, s. 54; Tanör, Sosyal Haklar, s. 177.
[112] Kapani, s. 55; Tanör, Sosyal Haklar, s. 177.
[113] Tanör, Sosyal Haklar, s. 159.
[114] Anayasanın tam metni için bkz. 1917 Constitution of Mexico, https://www.latinamericanstudies.org/mexico/1917-Constitution.htm, (08.01.2019).
[115] Kapani, s. 55.

maddenin XII. bendinde işverenlere, işçilere sağlıklı yaşam alanları sağlama yükümlülüğü yüklenmiştir.

Bu düzenlemeler bize göstermektedir ki 1917 Meksika Anayasası her ne kadar sağlık hakkını ayrı ve açık bir hak olarak düzenlemese de, kamu sağlığını ilgilendiren konuları ve sağlıklı çalışma koşullarını düzenleyerek bu konuya büyük bir önem atfetmiştir.

3. 1919 Alman (Weimar) Anayasası

1919 tarihli Alman Cumhuriyeti Anayasası, devletin sosyal bir misyon yüklenmesinin Anayasaya yansıması açısından 1917 tarihli Meksika Anayasasından daha kapsamlı bir metindir[116].

Bu anayasalar arasında sosyal yönleri açısından bir kıyas yapıldığında görülecektir ki, Meksika Anayasası sosyal adaleti sağlamak konusunda devleti belirli ödevlerle yükümlü kılmak yerine ferdi gruplaşmaları ve kurumları işaret etmiştir[117]. Oysa Weimar Anayasası sosyal adaleti sağlamak noktasında devleti sorumlu bir konuma getirerek, devlete yurttaşların refahını gerçekleştirmek görevini yüklemektedir. Buradan anlayacağımız üzere Weimar Anayasası hizmet eden devlet anlayışını benimsemektedir[118].

Weimar Anayasasının tanıdığı koruma rejimiyle beraber çalışma ve eğitim hakkı koruma altına alınmış, çalışma şartlarının işçiler ve işverenlerce beraber belirlenmesi esası benimsenmiştir[119]. Bu düzenlemeler koruyucu devlet anlayışına dayanmaktadır. Ayrıca Anayasanın 151. Maddesi iktisadi yaşamın adalet ilkeleriyle uyumlu bir biçimde düzenleneceğini ve bireylere insan onuruna yakışır bir yaşam standardı sağlanacağını vaat etmiştir. Bu hüküm Anayasanın benimsediği temel yaklaşımı açıkça göstermektedir[120].

1919 Alman Anayasasını sağlık hakkını ilgilendiren boyutuyla ele aldığımızda ise bizi ilgilendiren maddelerin Anayasanın 7. ve 161. Maddeleri

---

[116] Kapani, s. 55; Algan, s. 37.
[117] Kapani, s. 55.
[118] Kapani, s. 55; Tanör, Sosyal Haklar, s. 178; Anayasanın tam metni için bkz. Weimar Constitution, http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php, (09.01.2019).
[119] Bulut, s. 52.
[120] Kapani, s. 55; Bulut, s. 52.

olduğunu görürüz. Zira 7. Maddenin sekizinci fıkrası sağlık hizmetleri sağlamanın devletin görevleri arasında bulunduğunu düzenlemektedir. 161. madde ise sağlığın korunabilmesi ve mağduriyetlerin giderilmesi amacıyla devletin kapsamlı bir sigorta sistemi kurmasından söz etmektedir. Bu hükümler ışığında 1919 Alman Anayasasının sağlık hakkını ayrı bir hak olarak düzenlememekle birlikte sağlık hakkının sacayağını oluşturan sağlık hizmetleri ve sigorta sistemini düzenleyerek sağlık hakkını resmen tanımakla ulaşılabilecek amaca büyük oranda ulaştığını söyleyebiliriz.

C. Uluslararası Belgelerde Sağlık Hakkı

1. Genel Olarak

Sağlık hakkının kronolojik olarak uluslararası belgelerde yer alması, insan haklarının uluslararası arenada kurumsallaşma aşamasının başladığı II. Dünya Savaşı sonrası döneme rastlamaktadır[121].

Sağlık hakkının uluslararası belgelerde kabul edilmesinin dayanağını ise Birleşmiş Milletler Konferansında gündeme getirilmesi ve Birleşmiş Milletler Şartının 55. Maddesinde sağlık alanındaki sorunlara yer verilmesi oluşturmaktadır. Bu gelişmelerin sonucunda DSÖ kurulmuştur[122].

BM Antlaşmasının Uluslararası Ekonomik ve Sosyal İşbirliği başlığını taşıyan dokuzuncu bölümünde düzenlenen 55. maddede[123] barışçıl ve dostane ilişkilerin sağlanması ve evrensel düzeyde refah ortamının oluşturulabilmesi maksadıyla BM'nin üstleneceği role vurgu yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre BM sosyal ve ekonomik konulardaki sorunları ve sağlık alanındaki sorunları çözebilmek için uluslararası alanda iş birliği yapılmasını kolaylaştıracak ve bu alandaki sorunların çözümü için sorumluluk üstlenecektir.

---

[121] Şahin, s. 738; Dilşad Çiğdem Sever, ''Sağlık Hakkının Tanımlanması ve Mahkemelerce Kullanılması'', **Sağlık ve Tıp Hukukunda Sorumluluk ve İnsan Hakları**, (Editörler: Özge Yücel ve Gürkan Sert), Seçkin Yayınları, Ankara, 2018, s. 77.

[122] Üzeltürk, s. 189.

[123] BM Antlaşması'nın tam metni için bkz. https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/6535501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf (07.06.2019).

Bu düzenlemede yer alan sağlık hususundaki evrensel problemlerin ve konuyla ilgili diğer sorunların çözümü konusunda uluslararası işbirliğine ihtiyaç olduğu vurgusu, sağlık hakkının uluslararası belgelerde tanımlanmasına ve kendine yer bulmasına dayanak olan bir düzenlemedir. Şimdi sağlık hakkına yer veren uluslararası belgeleri inceleyelim.

2. Dünya Sağlık Örgütü Anayasası[124]

Sağlığın bir hak olarak kabul edildiği ilk uluslararası belge 1946 tarihli Dünya Sağlık Örgütü Anayasası'dır. Dünya Sağlık Örgütü'nün yaptığı tanımlamaya göre sağlığın yalnızca hasta yahut sakat olmama hali anlamına gelmediğini, sağlıklı olmanın buna ek olarak ruhsal, fiziki ve toplumsal açıdan iyi durumda bulunma hali olarak tanımlandığını daha önce belirtmiştik. DSÖ Anayasasına göre ulaşılabilecek en üst seviyede sağlıktan faydalanmanın ekonomik ve sosyal koşullar, politik inanç, ırk ve din fark etmeksizin bütün insanların temel haklarından biri olduğu belirtilmiştir.

DSÖ Anayasası ile birlikte sağlık bir temel hak olarak kabul görmüştür. Ayrıca bu Anayasanın yaptığı ''erişilebilecek en yüksek düzeyde sağlıktan yararlanmak'' şeklindeki sağlık hakkına ilişkin tanımlama daha sonra kabul edilecek olan belgelere de kaynaklık etmiştir.

DSÖ Anayasasında, ulaşılabilir en üst düzeyde sağlıktan yararlanmak hakkının tanınmasında belli ayrımcılık kategorilerinin gözetilemeyeceği belirtilmektedir. Bu kategoriler arasında cinsiyetin bulunmamasının eleştirilebilir bir durum olduğuna dair görüşler vardır. Ertan, bu konuya dikkat çekmiş ve DSÖ Anayasasından yaklaşık olarak iki yıl sonra kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin ayrımcılık yasağını düzenleyen maddesinde cinsiyet bir ayrımcılık kategorisi olarak yer almasına karşın[125], DSÖ Anayasasında bu duruma yer

[124] Türkiye 09.06.1949 tarih ve 5062 sayılı Kanun ile DSÖ Anayasasını onaylayarak DSÖ'ye resmen üye olmuştur.

[125] İnsan Hakları Evrensel Bildirisi md. 2 ayrımcılık yasağı hükmü şu şekildedir:
''Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayrım gözetmeksizin bu Bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir.''

verilmemesini bir eksiklik olarak nitelemiştir[126]. Sağlık hakkının kullanılmasında ayrımcılık yasağının hayata geçirilmesi için devletlerin sağlık hizmeti sunan kuruluşları ve görevlileri ciddi bir biçimde denetlemesi ve bu yasağa aykırı davranışlara karşı yaptırım uygulaması gerekir[127].

3. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilmiştir. Bildirinin konumuzu ilgilendiren kısmı 25. maddesidir[128].

Üzeltürk, düzenlemenin kişiye kendisi ve ailesiyle beraber sağlık ve sosyal güvenlik hakları kapsamında sağlık hakkını tanıdığını belirtmektedir[129]. Ancak bu hükmün sağlık hakkına bağımsız bir hak olarak yer vermediğini, sağlığın burada ayrı bir insan hakkı olarak değil Bildirinin başlangıç kısmının beşinci paragrafında yer verilen yeterli yaşam standardı hakkının tamamlayıcılarından biri olarak bulunduğunu öne süren görüşlerde vardır[130]. Kanımızca da sağlığın bu düzenlemede bağımsız bir insan hakkı olarak düzenlenmediği, iyi bir hayat seviyesini oluşturacak bileşenlerle beraber tanımlanması sonucunda yeterli yaşam standardı hakkının koşullarından biri olarak ele alındığı görülmektedir.

4. Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi[131]

Sivil ve siyasal haklar ile sosyal ve kültürel hakların İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde bir bütün olarak düzenlendiği görülmektedir. Daha sonra bu hak kategorileri, ikiz sözleşmeler olarak anılan ve BM bünyesinde hazırlanan iki

---

[126] Ertan, s. 15.
[127] Şahin, s. 736.
[128] İnsan Hakları Evrensel Bildirisi md. 25 hükmü şu şekildedir: ‘‘*Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkanlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır.’’* Bildirinin tam metni için bkz. https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html (10.01.2019).
[129] Üzeltürk, s. 192.
[130] Ertan, s. 19; Manisuli Ssenyonjo, **Economic, Social and Cultural Rights in International Law,** Hart Publishing, Oxford and Portland-Oregon, 2009, s. 318.
[131] Sözleşme BM Genel Kurulu’nda 16.12.1966 tarihinde kabul edilmiş, Türkiye Cumhuriyeti tarafından 15.08.2000 tarihinde imzalanmış ve 11.08.2003 tarihli ve 25196 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

sözleşme ile ayrı ayrı düzenlemeye tabi tutulmuştur. Bunlar; Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'dir. Sağlık hakkı ESKHS'nin 12. maddesinde Sağlık standardı hakkı başlığında düzenlenmiştir. 12. Maddenin hükümleri şu şekildedir:

1. *Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkesin mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarına sahip olma hakkını tanır.*
2. *Bu Sözleşmeye Taraf Devletlerin bu hakkı tam olarak gerçekleştirmek amacıyla alacakları tedbirler, aşağıdakiler için de alınması gerekli tedbirleri içerir:*

a) *Varolan doğum oranının ve bebek ölümlerinin düşürülmesi ile çocukların sağlıklı gelişmelerinin sağlanması;*
b) *Çevre sağlığını ve sanayi temizliğini her yönüyle ileri götürme;*
c) *Salgın hastalıkların, yöresel hastalıkların, mesleki hastalıkların ve diğer hastalıkların önlenmesi, tedavisi ve kontrolü;*
d) *Hastalık halinde her türlü sağlık hizmetinin ve bakımının sağlanması için gerekli şartların yaratılması*[132].

Chapman'a göre bu hüküm, sağlık hakkının düzenlenmiş olduğu uluslararası belgeler arasında sağlık hakkının hangi edimleri içerdiği noktasında göze çarpan en kapsamlı hükümdür[133]. Gerçekten de bu sözleşme, sağlık hakkının tanınması ve korunması hususlarında diğer uluslararası belgelerle kıyaslandığında daha büyük bir öneme haizdir. Bu farklılık sağlık hakkına yer verilen metinlerden olan DSÖ Anayasasının bir insan hakları sözleşmesi olmamasından ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin ise bağlayıcı olmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ESKHS sağlık hakkını icrai bir boyuta taşıyan belge olması itibariyle diğerlerinden ayrılmaktadır[134].

[132] Sözleşme'nin Türkçe tam metni için bkz. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin134.pdf, (13.01.2019).
[133] Audrey R. Chapman, ''Conceptualizing the Right to Health: A Violations Approach'', **Tennessee Law Review**, Vol. 65, 1997/1998, s. 397; Yücel ve Sert, s. 78.
[134] Jonas Juskevicius ve Janina Balsiene, ''Human Rights in Healtcare: Some Remarks on the Limits of the Right to Healthcare'', **Jurisprudency/Jurisprudencija**, Mykolas Romeris University, Vol. 4, No:122, 2010, s. 102.

5. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılmasına Dair Uluslararası Sözleşme[135]

Sağlık hakkı uluslararası belgelerde yer alan tanımlama biçimlerinden de anlayacağımız gibi yararlandırılmasında bireyler arasında ayrımcılık yapılamayacak bir haktır. Örneğin DSÖ Anayasasında sağlık hakkının bireyler tarafından kullanımında ekonomik ve sosyal koşullar, politik inanç, ırk ve din gibi çeşitli ayrımcılık kategorilerinin gözetilemeyeceği belirtilmektedir.

Konumuz olan Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılmasına Dair Uluslararası Sözleşmenin 5. maddesine göre devletler, belli haklardan yararlanmada herkese eşit muamele etmek durumundadır. Bu maddede ırka, renge, soya ve etnik kökene bağlı her türlü ayrımcılık yasaklanmış ve altı fıkra halinde insan hakları kataloğu oluşturulmuştur[136]. Sözleşme'nin 5. maddesi[137]; *''Sözleşme'nin 2 nci maddesinde sayılan temel yükümlülüklere uygun olarak, Taraf Devletler her şekliyle ırk ayrımcılığını yasaklamak ve ortadan kaldırmak ve ırk, renk ya da ulusal veya etnik köken ayrımı yapmaksızın özellikle aşağıdaki haklardan yaralanmada herkesin kanun önünde eşitlik hakkını garanti altına almak yükümlülüğünü üstlenirler.*'' hükmünü getirerek sonrasında bir insan hakları listesi sunmuştur. Aynı maddenin e-iv bendinde belirtilen ''sağlık, tedavi, sosyal güvenlik ve sosyal hizmetlerden yararlanma hakkı'' bu listede bulunan haklardan biridir.

[135] Sözleşme BM Genel Kurulu'nda 21.12.1965 tarihinde kabul edilmiş ve 04.01.1969 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşmeyi 13.10.1972 tarihinde imzalamış ve 03.04.2002 tarihli ve 4750 sayılı Kanun ile onaylamıştır.
[136] Ünal, s. 119.
[137] Sözleşme'nin Türkçe metni için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604750.pdf (20.01.2019).

6. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi[138]

BM düzleminde sağlık hakkına yer verilen sözleşmelerden biri de Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'dir. Bu Sözleşme'nin 12. maddesine göre[139]:

> ''*Taraf Devletler, aile planlaması dahil sağlık bakım hizmetlerinden kadın ve erkeğin eşit olarak yararlanması için, sağlık alanında kadınlara karşı ayrımı ortadan kaldırarak bütün önlemleri alacaklardır.*
>
> *Bu maddenin 1. paragrafında öngörülen hükümler saklı kalmak kaydıyla Taraf Devletler kadına hamilelik, lohusalık ve doğum sonrası dönemde gerekli hizmetleri sağlayacaklar, hamilelik ve emzirme sırasında yeterli beslenme ile birlikte, gerektiğinde ücretsiz hizmet vereceklerdir.*''

Bu maddeler sağlık hakkının kullanımında ve sağlık hizmetlerinin sağlanmasında ayrımcılık yapılamayacağını öngörmektedir. Sözleşmede bu hükümlerin yanı sıra çeşitli maddelerde geçen düzenlemelerle sağlık hakkıyla dolaylı yönden ilişki kurulduğu görülmektedir. Sözleşme organı olarak oluşturulan Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi; kadınların ve ailelerin sağlık ve refahını sağlamaya yardım edecek aile planlaması bilgisi de dahil olmak üzere özel eğitici bilgiler alınmasını içeren md. 10/h, güvenli şartlarda çalışma, sağlık ve bununla birlikte doğurganlığın korunması konularını içeren md. 11/f ve çocukların sayısına ve çocukların ne zaman dünyaya geleceklerine ilişkin karar verme aşamasında eşitliğin sağlanmasını ve bu eşitlik hakkında bilgilendirilmeyi öngören md. 16/1-e düzenlemelerini sağlıkla ilişkili düzenlemeler olarak kabul etmektedir[140].

---

[138] Sözleşme BM Genel Kurulunda 19 Aralık 1979 tarih ve 34/180 sayılı kararla kabul edilmiş ve 1 Mart 1980 tarihinde imzaya açılmıştır. Yürürlüğe giriş tarihi ise 3 Eylül 1981'dir. Sözleşmenin Türkiye tarafından uygun bulunmasına ilişkin kanun ise 25 Haziran 1985 tarih ve 18792 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

[139] Sözleşme'nin Türkçe metni için bkz. https://www.unicef.org/turkey/cedaw/_gi18.html (21.01.2019).

[140] Ertan, s. 24-25.

7. Çocuk Hakları Sözleşmesi[141]

BM bünyesinde düzenlenen spesifik sözleşmelerden biri de Çocuk Hakları Sözleşmesi'dir. Çocukların sağlığına yönelik düzenleme ise bu Sözleşme[142]'nin 24. maddesinde yer almaktadır. 24/1'e göre:

> ''*Taraf Devletler, çocuğun olabilecek en iyi sağlık düzeyine kavuşma, tıbbi bakım ve rehabilitasyon hizmetlerini veren kuruluşlardan yararlanma hakkını tanırlar. Taraf Devletler, hiçbir çocuğun bu tür tıbbi bakım hizmetlerinden yararlanma hakkından yoksun bırakılmamasını güvence altına almak için çaba gösterirler.*''

Görüldüğü gibi Çocuk Hakları Sözleşmesi de sağlık hakkının tanımlanması bakımından Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile benzer bir formülasyona yer vermiştir[143]. Ancak sağlık hakkının tanımlanması bakımından bu Sözleşme, her ne kadar Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile benzerlik gösterse de ulaşılabilir en yüksek sağlık standartları kavramına ek olarak gerekli tıbbi bakım ve rehabilitasyon hizmetlerini veren kuruluşlardan yararlanma şeklinde bir ölçüt getirmiş ve böylece sağlık hakkının kapsamını genişletmiştir[144].

Çocuk Hakları Sözleşmesinin 24/4'de yer alan düzenlemesinde ise belirtilen hakkın tam olarak gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla uluslararası alanda atılacak adımlar yer almaktadır. 24/4 hükmü şu şekildedir:

> ''*Taraf Devletler, bu maddede tanınan hakkın tam olarak gerçekleştirilmesini tedricen sağlamak amacıyla uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi ve teşviki konusunda karşılıklı olarak söz verirler. Bu konuda gelişmekte olan ülkelerin gereksinimleri özellikle göz önünde tutulur.*''

Bu hükümde dikkati çeken nokta, hakkın gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla yapılacak uluslararası işbirliğinde gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarının öncelikli olarak göz önünde bulundurulmasının gerekliliğine vurgu yapılması ve uluslararası işbirliğinin gelişmekte olan ülkelerde hakkın gerçekleştirilmesi konusunda çözümleyici bir rol üstlenmesidir.

---

[141] Bu sözleşme BM Genel Kurulu tarafından 20.11.1989 tarihinde kabul edilmiş 02.09.1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşmeyi 14.09.1990 tarihinde imzalamış, 11.12.1994 tarihli ve 22138 sayılı Resmi Gazete'de yayımlamıştır.

[142] Sözleşmenin Türkçe metni için bkz. https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23d.html (21.01.2019).

[143] SSenyonjo, s. 319.

[144] Virginia A. Leary, ''Implications of a Right to Health'', **Human Rights in the Twenty-first Century: A Global Challenge**, (Editörler: Kathleen E. Mahoney ve Paul Mahoney), Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands, 1993, s. 489'dan aktaran Ertan, s. 26.

8. Avrupa Sosyal Şartı[145]

Avrupa Sosyal Şartı, Avrupa düzleminde yapılan ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni tamamlayan bir metin olarak oluşturulan, aynı zamanda İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin uygulanmasını sağlamak amacı güden bir insan hakları antlaşmasıdır[146]. Avrupa Sosyal Şartı'nın ilk hali 1961 tarihlidir. Antlaşma ilk halinden bu yana güncellendi ve daha kapsamlı bir hale getirildi. Avrupa Konseyi Devletleri 1990 yılında Avrupa Sosyal Şartıyla ilgili atılım süreci olarak isimlendirilen bir süreç başlattı ve bu sürecin sonunda 1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı gözden geçirilerek 1996 tarihli Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı kabul edildi[147]. Gözden geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı[148]'nın ''Sağlığın korunması hakkı'' başlıklı 11. maddesine göre:

> *''Akit Taraflar, sağlığın korunması hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla, ya doğrudan ya da kamusal veya özel örgütlerle işbirliği içinde, diğer önlemlerin yanı sıra,*
>
> *1-Sağlığın bozulmasına yol açan nedenleri olabildiğince ortadan kaldırmak;*
>
> *2-Sağlıklı olmayı teşvik etmek ve sağlık konularında kişisel sorumluluk duygusunu geliştirmek üzere eğitim ve danışma hizmetleri sağlamak;*
>
> *3-Kazalar açısından olduğu gibi, salgın, yöresel ve diğer hastalıkları olabildiğince önlemek üzere tasarlanmış uygun önlemler almayı taahhüt ederler.''*

Görüldüğü gibi Avrupa Sosyal Şartı sağlık hakkını karşılayan kavram olarak sağlığın korunması hakkına yer vermiştir. Sağlık hakkının gerçekleştirilmesi için ise yapılması gerekenleri üç başlık altında sıralamıştır.

---

[145] Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, 3 Mayıs 1996 tarihinde imzaya açılmış ve 1 Temmuz 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartını 6 Ekim 2004 tarihinde imzalamış, 3 Ekim 2006 tarih ve 26308 sayılı Resmi Gazete'de yayımlamıştır.

[146]Isabelle Chablais-Fabrızzı (Çev:Gülden Kurt), ''Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'': Son Gelişmeler, **Anayasal Sosyal Haklar (Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye)** (Anayasal Haklar), (Ed. İbrahim Kaboğlu), Legal Yayınları, İstanbul, 2012, s. 53.

[147] Isabelle Chablais-Fabrızzı (Çev:Gülden Kurt), ''Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'': Son Gelişmeler, **Anayasal Sosyal Haklar (Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye)** (Anayasal Haklar), (Ed. İbrahim Kaboğlu), Legal Yayınları, İstanbul, 2012, s. 53; Bulut, s. 80.

[148]Sözleşmenin tamamı için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf (22.01.2019).

V. SAĞLIK HAKKININ ÖNEMİ

A. Genel Olarak

Sağlık hakkının önemini anlayabilmek için konuya insan haklarının karşılıklı bağımlılığı ve bölünmezliği açısından yaklaşmak yerinde bir tercih olacaktır. Çünkü sağlık hakkını önemli hale getiren unsur, diğer haklarla olan yakın ilişkisi ve bu haklarla karşılıklı bağımlılığıdır. Bu nedenle bu bölümde, insan haklarının karşılıklı bağımlılığı ve bölünmezliği ilkesinden hareketle diğer haklara nazaran sağlık hakkı ile daha yakın ilişki içinde bulunan haklar incelenerek sağlık hakkının önemi açıklanmaya çalışılacaktır.

B. İnsan Haklarının Karşılıklı Bağımlılığı ve Bölünmezliği Kuralı Açısından Sağlık Hakkının Önemi

İnsan hakları ve hürriyetleri listesinin uzaması, diğer bir deyişle klasik hakların tek başına hüküm sürdüğü dönemde yeni hakların yani sosyal ve ekonomik hakların ortaya çıkışı ve hukuk düzenlerince tanınması pek kolay olmamıştır. Sosyal ve ekonomik haklar çoğu kez klasik haklarla karşılıklı olarak gerçekleşen bir çatışma döneminden sonra ortaya çıkabilmişler ve belli bir direnişten sonra konumlarını sağlamlaştırabilmişlerdir. Bu duruma örnek vermek gerekirse, işçi ve işverenlerin ortak hak ve menfaatlerinin korunması amacını güden ve bugün itibariyle birçok ulusal hukuk düzeninde tanınan bir hak olan sendika kurma hakkı, Fransa'da 1791 tarihinde çıkarılan Le Chapelier kanunu ile kişi hürriyetlerine ve İnsan Hakları Bildirisine aykırı olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştır. Bu konuya bir başka örnek ise iş saatlerinin belirlenmesi ve işçilerin toplu sözleşme hakları gibi klasik haklara göre yeni nesil haklar olarak adlandırabileceğimiz haklar yakın bir tarihe kadar sözleşme serbestisine aykırı sayılmışlardır[149]. Klasik hakların ortaya çıktığı dönemde doğal özgürlük anlayışına dayalı argümanlar, sermaye birikimi sürecini kısıtlamalardan kurtarmak amacını taşıyordu. Ancak burjuva güçleri iktidarı eline alınca doğal özgürlük anlayışı, alt sınıfların önünü kesmek ve hatta korunmasını engellemek

[149] Kapani, ss. 77-78.

amacını taşıyan bir anlayış haline büründü. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri mahkemeleri, sözleşme özgürlüğü hakkını sendikalara karşı çıkmak ve iş kanunlarını engelleyebilmek amacıyla adeta bir kalkan haline getirmişlerdir[150].

Gün geçtikçe zayıflamakta olsa da sosyal ve ekonomik hakların kabulüne ve benimsenmesine dair aykırı sesler varlığını sürdürmektedir[151]. Bazı düşünürler ve sayıları azımsanmayacak derecede olan çağdaş muhafazakar ve liberteryen, geleneksel ikili ayrımın sadece çağdaş insan hakları normlarının ortaya çıkış sıralarını değil aynı zamanda sivil ve siyasal haklar kategorisi ile sosyal ve ekonomik haklar kategorisi arasındaki önem derecesini de gösterdiği savını doğrulayacak biçimde, ekonomik ve sosyal hakların esasında insan hakkı olmadıklarını öne sürmüşlerdir[152]. Yani Çağıran'ın ifadesiyle, ultra liberaller insan haklarını sadece medeni ve siyasal haklardan teşekkül eden bir kavram olarak görmektedirler[153]. Konuya toplumcu ve devletçi biçimde yaklaşanlar ise, medeni ve siyasi haklar kategorisine ait hakların insan hakları olduğunu reddetmemişler ancak klasik haklara temel oluşturan ana dinamiğin ekonomik, sosyal ve kültürel haklar olduğunu öne sürmüşlerdir[154]. Bu görüşün taraftarları, yani ekonomik, sosyal ve kültürel hakların klasik haklara temel oluşturduğunu savunan kesim tok karın tezini ortaya atmışlardır. Tok karın tezine göre siyasal katılım, keyfi olarak gözaltına alma, ifade özgürlüğü yahut özel yaşam gibi kamusal ve siyasal alana ait taleplerden önce su ve gıda edinme hakkının güvence altına alınması gerekmektedir[155]. Ancak bu görüşün eskisi kadar yaygın olmadığını belirtmek gerekir. İnsan haklarını medeni ve siyasal haklardan ibaret olarak gören düşünürlerden biri olan Maurice Cranston ise yukarıdaki görüşün tam aksini savunmaktadır. Cranston, evrensel insan haklarının varlığının ancak sosyal güvenlik ve ücretli tatil gibi güzelliklere yönelik evrensel taleplerin insan hakları olarak ilan edilmemesiyle haklılaştırılabileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda bir insan hakları bildirisi, haklar ve özgürlükler

[150] Donnely, s. 39.
[151] Şahin, s. 722.
[152] Muhlis Öğütçü, ''Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar'', Prof. Dr. İlhan Baştuğ Armağanı, **DEÜHFD,** C. 7, Özel Sayı, İzmir, 2005, s. 566;Donnely, s. 41; Özellikle sağlık hakkı konusundaki liberteryen yaklaşım için bkz. Tamara Friesen, ''The Right to Health Care'', **Health Law Journal,** Vol. 9, 2001, s. 206-210.
[153] Mehmet Emin Çağıran, **Uluslar arası Alanda İnsan Hakları**, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017, s. 28.
[154] Çağıran, s. 28.
[155] Andrew Clapham, **İnsan Hakları,** Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010, s. 163.

alanında gerçekten bir anlam ifade etmek istiyorsa yukarıda söz konusu edilen içeriği muğlak ve ütopyacı taleplere yer vermekten uzak durmalıdır[156]. Cranston'a göre bu türden sosyal talepler birer ideal olarak düşünüldüğünde takdire şayandır, ancak bu talepler ideal bir haktan bütünüyle farklı bir kategoride değerlendirilmelidir, aksi takdirde haklar idealler statüsüne indirgenmiş olacak ve insan haklarının korunamaması tehlikesiyle karşılaşılacaktır[157].

Donnelly ise Cranston'un sosyal ve ekonomik haklar konusundaki yaklaşımını şiddetli bir biçimde eleştirmiştir. Donnelly bu eleştirilerini sıralarken bazı sosyal hakları irdelemiş ve bu hakların insan hayatında varlığı ya da yokluğu üzerinden tespitlerde bulunmuştur. Örneğin ücretli tatil hakkının dinlenme, boş zaman, çalışma saatlerinin sınırlanması ve ücretli periyodik tatil gibi kavramları içerdiğini belirterek böyle bir hakkı reddetmenin insan onuruna hakaret etmek olacağını dile getirmiştir. Yine Donnelly'e göre çalışma hakkının gerçekleştirilmediği bir ortam düşündüğümüzde bu durumun sonuçları olan uzun süreli zoraki işsizlik ve bu işsizliğin beraberinde getirdiği fiziksel, psikolojik ve ahlaki sorunlar; birey için klasik hak ve özgürlüklerin sözgelimi ifade özgürlüğünün sağlanmaması sonucunda ortaya çıkacak sorunlar kadar can sıkıcı olabilir[158].

Kanımızca Donnelly, insan haklarının sınıflandırılması ve bu hakların anlaşılması konusunda doğru yerlere temas etmiştir. İnsan haklarının bölünmezliği diğer bir deyişle ifade etmek gerekirse insan haklarının bütünlüğü ilkesinin sonucu insan hakları arasında bir hiyerarşi ilişkisinin kurulamamasıdır. Bir hak diğeri karşısında daha üstün görülemez ve hiçbir hak diğerine göre takdire şayan değildir[159]. İnsan vücudunu düşünecek olursak, bütün organların bir fonksiyonu vardır ve bu fonksiyonların düzenli bir biçimde yerine getirilmesi ancak bütün organların sağlıklı bir biçimde çalışıyor olmasıyla mümkündür. Bu organlardan birisi kaybedildiğinde veya işlevini kısmen ya da tamamen yitirdiğinde vücut bütünlüğümüz ve sağlığımız bozulacak, organlarımız arasındaki uyum kaybolacaktır. İnsan haklarının bağımlılığı ilkesinin ifade ettiği anlam da tıpkı bu örneğe benzer.

[156] Maurice Cranston, ''İnsan Hakları Nelerdir?'' çev: Atilla Yayla, **Sosyal ve Siyasal Teori-Seçme Yazılar**, 1. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 254; Navish Jhelaan, ''The Enforceability of Socio-Economic Rights'', **European Human Rights Law Review**, 2007, s. 147-148.
[157] Cranston s. 255.
[158] Donnely, s. 42.
[159] Rhona K. M. Smith, **Texts and Materials on International Human Rights,** USA, Canada, Routlege, 2010, s. 74.

Hakların bir kısmını kabul edip diğer bir kısmını dışlamak yahut haklar arasında bir hiyerarşi ve öncelik sonralık ilişkisi kurmak hakkın inkârı sonucunu doğuracaktır[160].

Bazı insan haklarının lüks olarak kabul edilip bazılarının zorunlu sayılması, bazılarının içinde bulunulan dönem itibariyle önemsiz addedilip bazı insan haklarınınsa tehlikeli olarak görülmesi insan haklarının gelişmesi ve değişmesi karşısında gösterilen reflekslerdir. Ancak bu tutumların, insan haklarının bağımlılığı ve bölünmezliği ilkesi karşısında hiçbir anlamı yoktur[161].

Bizim de katıldığımız görüşe göre, insan haklarını sınıflandırmanın asıl amacı bu hakların anlaşılmasında ve yorumlanmasında kolaylık sağlamaktır. Bu alanda her geçen gün ileriye gitme isteği ortaya çıkmakta, yeni kuralların konulması ve düzenlemelerin yapılması gereksinimi baş göstermektedir. Dolayısıyla sürekli değişen ve gelişen bir alan olan insan hakları konusunda mütemadiyen yeni bir şeyler keşfedilmektedir. Bu sebeplerle, konuyu belirli kategorilere ayırarak incelemek elzem hale gelmektedir[162]. Yani insan haklarını sivil-siyasal haklar ya da ekonomik, sosyal ve kültürel haklar biçiminde ayırmanın, bu kategorilere ait hakların birbirinin karşıtı olduğunu düşündürmemesi gerekmektedir[163]. Bu hak kategorilerinin birbiriyle ilişkisi konusunda Kapani açıklayıcı bir betimleme yapmıştır. Kapani'ye göre sivil-siyasal haklar ve ekonomik, sosyal ve kültürel haklar birbirlerinden ayrı kaynaklardan doğup sonradan birleşen ırmak kollarına benzemezler. Esasında ırmak bir tanedir ve o da hürriyet anlayışı olarak tanımlanabilir, geçen zaman içinde bu ırmak gürleşerek, kavisler çizerek ve genişleyerek akıp gelmiştir[164]. Bu bakış açısına göre negatif haklar, pozitif statü hakları ile tamamlanmadıkça gerçek manada hürriyeti sağlamaya ve geniş kitleler için yararlanma imkânı sağlamaya elverişli değildir. Aynı şekilde yalnızca pozitif hakların tanındığı bir toplumda belki insanlar sosyal güvenliğe ve çalışma hakkına sahip olacaklardır ancak genel itibariyle devletin müdahale etmemesi gereken alanlar olarak nitelendirilen negatif hakların sistem tarafından korunmuyor olması, insanların kendilerini tam anlamıyla özgür

[160] Ömer Anayurt, Hakların Bütünlüğü İlkesi Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi, **Türkiye'de İnsan Hakları**, Todaie Yayınları, Ankara, 2000, ss. 48-49.
[161] Yasemin Özdek, **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı,** Todaie Yayınları, Ankara, 1993, s. 2; Economic, Social and Cultural Rights, **Handbook for National Human Rights Institutions**, United Nations, New York and Geneva, 2005, s. 3.
[162] Tekin Akıllıoğlu, **İnsan Hakları, Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2010, s. 154.
[163] Donelly, s. 38.
[164] Kapani, s. 7.

hissetmemeleri sonucunu doğuracaktır. Bu iki hak grubunun tanınıp aktif statü haklarının tanınmaması şeklinde bir senaryo ise negatif statü hakları ve pozitif statü hakları diye adlandırılan kategorilerdeki her bir hakkın, devletin müdahale tehdidine karşı savunmasız kalması anlamına gelecektir. Zira bireyin hak ve özgürlüklerini korumanın en etkili yollarından biri, bireylerin iktidarın kuruluş sürecinde söz sahibi olmasını sağlamak ve iktidarın nasıl kullanıldığını denetlemek olanaklarını bireye sunmaktır[165].

Bu anlatılanlar ışığında şunu söyleyebiliriz, insan hakları listesinde bulunan hakların hiçbirisinden yasal kabul edilen gerekçeler ileri sürülerek vazgeçilmesi, bu hakların gerçekleşmesinin engellenmesi yahut bazı hakların diğerlerinden daha değerli kabul edilmesi mümkün değildir[166].

İnsan haklarının bütünlüğü ilkesi, uluslararası düzlemde kabul edilen birçok belgede ifade edilmiştir. Bu anlamda İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, insan haklarının bütünlüğü ve bölünmezliği bakımından ilk uluslararası belge olması bakımından önemlidir. Bildiri ile soğuk savaş döneminin ilk zamanlarında ve bu dönemin ortaya çıkardığı koşulların bir ürünü olarak, kişisel ve siyasal haklar ile sosyal haklar aynı belgede düzenlenip dünya kamuoyuna duyurulmuştur[167].

Bu konuda BM Genel Kurulu'nda 3. Komite'nin 04.12.1950 tarihli ve 421 (V) sayılı kararı[168] önem taşımaktadır. Bu kararın (E) başlığı ''*kişisel ve siyasi haklar ile ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanılması birbiriyle bağımlıdır*'' ve ''*ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yoksun bırakılan insan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kabul ettiği özgür insanı temsil edemez*'' şeklinde düzenlemeler içermektedir[169].

İnsan haklarının bölünmezliği konusundaki yaklaşım Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin başlangıç bölümlerine şu ifade ile yansımıştır, ''*İnsan Hakları Evrensel Bildirisine göre, korkudan ve yoksulluktan kurtulma özgürlüğünü kullanabilen özgür insan idealinin, kişisel ve siyasal haklarla birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını da*

[165] Kapani, s. 7
[166] Stephan P Marks, **''The Past and Future of the Seperation of Human Rights into Categories''**, Maryland Journal of International Law, Vol. 24, No. 208, 2009, s. 213.
[167] Gülmez, s. 8.
[168] https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/060/19/IMG/NR006019.pdf?OpenElement, (06.05.19).
[169] Marks, s. 213.

kullanılabildiği şartların yaratılması halinde gerçekleştirilebileceğini kabul ederek…''

Yine BM bünyesinde gerçekleştirilen Tahran Konferansı sonrası kabul edilen 13.05.1968 tarihli Tahran bildirisi, kişi hakları ve siyasal haklarla ekonomik ve sosyal haklar arasındaki ilişkiyi vurgulamış ve insan haklarının karşılıklı olarak birbirine bağımlı ve bölünmez olduğuna dikkat çekmiştir. Bu bildiri, aynı zamanda bireysel hakların yanında grup ve topluluk haklarına yer vererek bu anlamda bir geçiş sürecini de yansıtmıştır[170].

1986 yılında BM bünyesinde Maastricht'de kabul edilmiş olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin Uygulanmasına İlişkin Limburg İlkeleri de diğer uluslararası insan hakları belgelerinde ifade edildiği gibi insan haklarının bir bütün olarak eşit önemde olduğunu ve bu haklar arasında hiyerarşik bir ilişkinin olmadığını dile getirmiştir[171].

İnsan haklarının bölünmezliği ve bütünlüğü konusu, 1993'te Viyana'da gerçekleştirilen Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda güçlü bir biçimde vurgulanmıştır. Bu güçlü vurgunun temelinde ise ekonomik küreselleşmenin getirdiği yıkıcı sonuçlar ve uzun mücadeleler sonucunda elde edilen sosyal hakların budanmaya başlaması vardı[172]. Dünya İnsan Hakları Konferansı sonucunda hazırlanan Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı[173] bu konu bakımından dikkat çekici ifadelere yer vermektedir. Bu bildiriye göre,

> ''*Bütün insan hakları evrenseldir, bölünmezdir, birbiriyle bağımlıdır ve birbiriyle ilişkilidir. Uluslararası toplum, insan haklarını küresel ölçekte, adaletli ve dengeli olarak, eşitliği esas alarak ve hepsine aynı derecede önem göstererek ele almalıdır.*''

Konuya sağlık hakkı açısından bakacak olursak, sağlık hakkı daha önceki konularda işlediğimiz gibi geniş kapsamlı bir haktır. Sağlık hakkının gerçekleşmesinin hem negatif hem de pozitif bir boyutu vardır. Bireyin rızası olmadan deney yapılamaması, zorla kısırlaştırma ve işkence gibi müdahalelere maruz bırakılamaması sağlık hakkının negatif boyutunu oluşturur. Sağlıklı yaşama hakkı, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ve temel tıbbi kaynaklara ulaşma hakkı ise

[170] Öğütçü, s. 566.
[171] Şahin, s. 730.
[172] Gülmez, s. 8.
[173] Viyana Bildirgesi ve Eylem Programının tam metni için bkz. https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx, (01.07.2019).

sağlık hakkının pozitif bir boyutu olması dolayısıyla bu hakkın kapsamına dahil olan haklardır. Bunların dışında sağlık hizmetini sağlayan kişi ve kurumlara karşı ileri sürülebilecek haklar kategorisine giren birtakım haklar da vardır. Bu haklar, tıbbi kayıtların gizliliği hakkı, nasıl bir tıbbi muameleye maruz kalacağımızı önceden öğrenmek ve bu muameleyi reddedebilmek hakkı, kişisel tıbbi kayıtlara erişim hakkı ve tedavi henüz gerçekleşmeden önce onay vermek hakkı olarak sıralanabilir[174].

Sağlık hakkı, bazı insan haklarıyla karşılıklı olarak etkileşim içerisindedir. Bu anlamda sağlık hakkı ve diğer haklar birbirlerinin kapsamlarının nasıl anlaşılacağı noktasında beraber değerlendirilmektedirler[175]. Sağlık hakkı; çevrenin korunması hakkı, yaşam hakkı, bilgiye erişim hakkı, kültürel haklar, elverişli yaşama standartlarına hak, ayrımcılık yasağı, beslenme hakkı, işkence yasağı ve su hakkı ile beraber yorumlanmaktadır[176]. Yani bir görüşe göre, ülkelerin sağlık alanındaki politikaları ve uygulamaları sağlık hakkıyla ilişkisi olan pek çok hakkın korunmasına veya ihlaline yol açabilecek; aynı şekilde diğer hakların ihlal edilmesi veya korunma rejimleri de sağlık hakkını etkileyebilecektir[177]. Sağlıklı olmayan bireylerin diğer hakları kullanamayacağı; sağlıklı bir birey olmanın öncelikli şartlarının ise temiz çevre, temiz hava, temiz su ve temiz toprak gibi insan hayatı için çok önemli olan bileşenlerin sağlanmasıyla mümkün olabileceği belirtilmiştir[178].

C. Sağlık Hakkının Diğer İnsan Hakları İle İlişkisi

Sağlık hakkı ile diğer insan hakları arasındaki ilişkiyi düşündüğümüzde aklımıza ilk olarak sağlık hakkı ile yaşama hakkı arasındaki bağlantı gelmektedir. Yaşam hakkı öncelikli olarak insanın, fiziki, biyolojik ve psikolojik açılardan varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan sağlık ve bütünlük içerisinde dünyaya gelmesini içerir. Bunun yanında insanın fiziki ve biyolojik mevcudiyetine, dünyaya

---

[174] Üzeltürk, ss. 103-104.
[175] Bulut, s. 206.
[176] Dinah Shelton, ‘‘Human Rights and the Environment: What Specific Environmental Rights Have Been Recognized?’’, **Denver Journal of International Law and Policy**, Vol. 35, No. 1, 2008, s. 131; Sever, s. 74; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından sağlık hakkıyla ilişkili kabul edilen haklarında düzenleme konusu edildiği 14 No’lu Genel Yorum için bkz. http://www.ihop.org.tr/2007/12/11/ekonomik-sosyal-ve-kueltuerel-haklar-komitesi/ (10.05.19).
[177] Sofia Gruskin and Daniel Tarantola, ‘‘Health and Human Rights’’, **Perspectives on Health and Human Rights**, (Ed. by Sofia Gruskin and others), Routledge, New York, 2005, s. 12.
[178] Shelton, s. 171.

gelme olayı ile birlikte eklenecek olan moral-entelektüel gelişim olanaklarına sahip olması ve bunları sürdürebilmesi de yaşam hakkının kapsamındadır. Böylece fiziki, biyolojik, psikolojik, moral ve entelektüel bütünlüğünü kazanmış olan bireyler, varlıklarının hukuksal yönü de göz önünde bulundurularak toplumun yararına olsa dahi doğa yasalarının gerektirdiklerinden başka hiçbir yaptırım ile sınırlanmamalıdır. Zira yaşam hakkı bunu gerektirmektedir[179]. Bu sebeplerle yaşam hakkı üzerinde titizlik gösterilen ve herkese karşı sıkı bir biçimde korunan bir haktır[180]. Sağlık hakkı da, bireylerin varlıklarını bütünlük içinde sürdürebilmeleri amacıyla yaşam hakkı üzerinde gösterilen hassasiyete benzer biçimde korunması gereken bir haktır

Uluslararası alanda sağlık hakkının diğer insan haklarıyla özellikle yaşam hakkıyla ilişkilendirildiği mahkeme kararları mevcuttur. Her ne kadar Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi[181]'nde sosyal haklara ve sağlık hakkına yer verilmemiş olsa da; uluslararası alanda devletlerin hakları gerçekleştirmesi bakımından yalnızca haklara müdahale etmemekle yetinemeyeceği, bunun yanı sıra hakları korumak ve gerçekleştirmek için pozitif edimlerde bulunması gerektiği yönündeki algının yaygınlaşmasıyla beraber sağlık hakkı diğer haklara olan yakınlığı nedeniyle AİHM kararlarında söz konusu edilmektedir.

AİHM sağlık hizmetlerinin gerektiği gibi yerine getirilmemesi nedeniyle ölümlerin meydana gelmesi ya da böyle bir durumun gerekli biçimde soruşturulmaması durumunda Sözleşme'nin 2. maddesindeki yaşam hakkına dayanarak ihlal kararı verebilmektedir. Sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde kötü muamelede bulunulması ya da bu iddianın soruşturulmaması durumunda Sözleşme'nin 3. maddesinde yer alan işkence yasağı Mahkemece yapılacak incelemede dayanak alınmaktadır. Sözleşme'nin 8. maddesinde yer alan özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı da sağlık hizmetlerinin sunulması sırasında gerçekleşen ihlaller bakımından gündeme gelebilmektedir[182].

Yaşam hakkı söz konusu olduğunda AİHM konuya yalnızca devletin negatif yükümlülükleri açısından değil aynı zamanda pozitif yükümlülükler bakımından da yaklaşmaktadır. Yaşam hakkının ihlalinin maddi anlamda tam olarak belirlenmesinde

[179] Bahri Savcı, **Yaşam Hakkı ve Boyutları,** AÜSBF Yayınları, Ankara, 1980, (Yaşam Hakkı), s. 14.
[180] Bulut, s. 207.
[181] Sözleşmenin Türkçe metni için bkz. https://tihv.org.tr/avrupa-insan-haklari-sozlesmesi/ (27.05.19).
[182] Yücel ve Sert, s. 84.

zorluklar yaşanılan bazı durumlarda Mahkeme eğer yaşam hakkının ihlali iddialarına yönelik olarak etkili biçimde soruşturma yapılmadıysa maddi anlamda değil usulü anlamda ihlal kararları verebilmektedir. AİHM'nin Altuğ ve diğerleri / Türkiye davasında[183] vermiş olduğu karar, Mahkeme'nin yaşam hakkının usulü anlamda ihlal edildiğine dair verdiği kararlara bir örnek oluşturmaktadır. Söz konusu olayda Ruhsar Keşoğlu isimli hastaya tedavisini gerçekleştirmek amacıyla penisilin bazlı bir ilaç enjekte edilmiştir. Bu ilacın enjeksiyonu sonrasında hasta alerjik bir reaksiyon göstermiş ve hastada hipertansiyon ve kalp durması gözlenmiştir. Hasta daha sonra yeniden canlandırılsa da yapılan tüm müdahalelere rağmen kurtarılamamış ve hayatını kaybetmiştir. Mahkeme bu olayla ilgili değerlendirmesinde, Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. fıkrasının devletleri yalnızca kasten ve yasalara aykırı biçimde öldürme fiilini gerçekleştirmemekle yükümlü tutmadığını, söz konusu düzenlemenin aynı zamanda devletleri, yargı yetkileri altında bulunan kişilerin hayatlarını korumaya dair gereken tedbirleri almak gibi bir yükümlülük altına soktuğu sonucuna varmıştır. Kararda bu ilkenin kamu sağlığı alanında da uygulanacağı vurgulanmıştır. Yine Mahkeme'ye göre Sözleşme'nin 2. maddesi devletlere, gerek özel gerekse kamu alanında hizmet veren sağlık kuruluşlarında çalışan sağlık personellerinin sorumluluğu altında bulunan bireylerin ölüm sebeplerinin belirlenmesine ve gerekli olduğu durumlarda, sağlık personelleri açısından gerçekleştirdikleri eylemlerin sorumluluğunu üstlenme zorunluluğu doğuracak etkili ve bağımsız bir yargı sistemi oluşturma yükümlülüğü getirmektedir. Bu bağlamda Sözleşme'nin 2. maddesinin devlete getirmiş olduğu pozitif yükümlülükler, devlet tarafından, özel ya da kamu hastanelerine hastaların yaşamını koruyacak nitelikteki önlemleri alma zorunluluğu getiren yasal ve düzenleyici çerçevenin konulmasını gerektirmektedir. Mahkeme somut olay sonucunda yürütülen davanın, sağlık personellerinin sorumluluğu altında bulunan hastanın yaşam hakkını korumak için öngörülen yasal ve düzenleyici çerçevenin gerektiği gibi uygulanıp uygulamadığının tespiti noktasında yetersiz kaldığına ve sürecin etkin bir şekilde işletilmediğine hükmederek Sözleşme'nin 2. maddesinin usulü anlamda ihlal edildiği sonucuna varmıştır.

[183] AİHM Kararı, Altuğ ve diğerleri / Türkiye, Başvuru No: 32086/07, https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-157635%22]}, (30.06.2015).

Türk Anayasa Mahkemesi'nin yaşam hakkı ve sağlık hakkı arasındaki ilişkiye vurgu yapan kararları mevcuttur. Anayasa Mahkemesi, hekimlere tam gün çalışma yükümlülüğü getiren 5947 sayılı Tam Gün Yasası[184]nı iptal ederken yaşam hakkı ve sağlık hakkı arasındaki bağlantıya dayanmış ve gerekçede şu ifadelere yer vermiştir[185].

> ''*Kişinin sahip olduğu hak ve hürriyetler önem dereceleri göz önünde bulundurularak Anayasa'da yer almıştır. Bu bağlamda hekimlik, Anayasanın 17. maddesinde yer alan ve bireyin en önemli hakkı olan yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı ile doğrudan ilgili bir meslektir. Kişilerin maddi ve manevi varlıklarını geliştirebilmelerinin mutlu ve huzurlu olabilmelerinin başlıca şartı, ihtiyaç duydukları anda sağlık hizmetlerine ulaşıp bu hizmetlerden yararlanabilmeleridir. Devlet için bir görev ve kişiler için de bir hak olan bu amacın gerçekleştirilmesine bu haktan yararlanmayı zorlaştırıcı ya da zayıflatıcı düzenlemeler Anayasa'ya aykırı düşer.*
>
> *Sağlık hizmetleri doğrudan yaşam hakkı ile ilgili olması nedeniyle diğer kamu hizmetlerinden farklıdır. Sağlık hizmetinin temel hedefi olan insan sağlığı, mahiyeti itibarıyla ertelenemez ve ikame edilemez bir özelliğe sahiptir. İnsanın en temel hakkı olan sağlıklı yaşam hakkı ile bu yaşamın sürdürülmesindeki yeri tartışmasız olan hekimin statüsünün de bu çerçevede değerlendirilerek diğer kamu görevlileri ile bu yönden farklılığının gözetilmesi gerekir.*
>
> *Ayrıca bazı dallarda uzman olan hekimlerin sayıca az olması ve kamunun yanında özel sağlık kuruluşlarının da bu dallarda uzman hekimlere ihtiyaç duyması, bu hekimlerin mesleğini mesai saatleriyle sınırlı olmaksızın yaygın bir şekilde icra etmelerini gerekli kılabilir. Hekimlerin insan sağlığının gelişmesi ve yaşam haklarının korunması ile doğrudan ilgili olan bu konumları dikkate alınmaksızın çalışma koşullarının kuralda belirtildiği şekilde sınırlandırılması bireylerin yaşam hakkını zedeleyici nitelik taşımaktadır.*
>
> *İptal konusu ibarede, tabiplerin, diş tabiplerinin ve tıpta uzmanlık mevzuatına göre uzman olanların, maddenin ikinci fıkrasında yer verilen bentlerden yalnız birinde yer alan kurumlarda mesleklerini icra edebilecekleri belirtilerek, herhangi bir istisnaya yer verilmeksizin düzenleme yapılmasının, Anayasa'da güvence altına alınan yaşama hakkı ile herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesi ilkesine aykırılık oluşturduğu sonucuna varılmıştır.*
>
> *Açıklanan nedenlerle dava konusu 'bentlerden yalnızca birindeki' ibaresi Anayasa'nın 17. ve 56. maddelerine aykırıdır. İptali gerekir.*''

Bu kararda görüldüğü gibi Anayasa Mahkemesi, hekimlerin yasada adı geçen kurumlardan birinde tam gün mesai esasına göre çalışmak zorunda tutulmasının, hekimlik mesleğinin önemine binaen ve bu önemin kaynaklandığı yer olarak yaşama hakkı ve sağlık hakkını işaret ederek Anayasa'ya aykırı olduğu sonucuna varmıştır.

---

[184] 21.01.2010 tarihinde kabul edilen 5947 sayılı Üniversite ve Sağlık Personelinin Tam Gün Çalışmasına ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Resmi Gazete'de 30.01. 2010 tarihinde yayımlanmıştır.

[185] AYMK, E: 2010/29 K: 2010/90 T:16/07/2010, Karar için bkz. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/24a817ed-d01b-4939-af75-66505ec58a46?higllightText=sa%C4%9Fl%C4%B1k%20hizmetleri&excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (11.05.19).

Anayasa Mahkemesi, Yapı Denetimi Kanunu[186]'nun Anayasaya aykırılığı iddiasıyla[187] yapılan başvuruda sağlık hakkıyla ilgili tespitlerde bulunmuştur. İtirazın konusu, belirtilen Yasa'da büyük yapıların denetime tabi olması ancak küçük yapıların bu denetimden ayrık tutulmasıdır. Anayasa Mahkemesi konuyla ilgili verdiği kararı[188] gerekçelendirirken sağlık hakkına, konut hakkına ve doğrudan olmasa da dolaylı olarak yaşam hakkına yer vermiştir. Bu ifadeler aşağıda yer almaktadır:

> ''*Başvuru kararında, 3194 sayılı İmar Kanunu'nun, Anayasa'nın 56. maddesi kapsamında herkesin, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olması için yerleşme yerleri ile bu yerlerdeki yapılaşmaların, plan, fen, sağlık ve çevre şartlarına uygun teşekkülünü sağlamak amacıyla düzenlendiği, yapıların fen ve sağlık kurallarına uygun olarak yapılmasının zorunlu olduğu, bu itibarla, imar mevzuatına göre yapı ruhsatı alınması gerekli olan ve kamuya ait olmayan tüm yapıların farklılık gözetilmeden can ve mal güvenliğinin korunması amacıyla yüksek standartlarda yapılması ve bunun da denetiminin sağlanması gerektiği, 4708 sayılı Kanun'un 1. maddesinin ikinci fıkrasında, tek parselde, bodrum katı dışında en çok iki katlı ve toplam ikiyüz metrekareyi geçmeyen müstakil yapıların denetim kapsamı dışında bırakılması suretiyle imar mevzuatı bakımından diğer gerçek ve tüzel kişilerden farkı bulunmayan kişi ve/veya kişilere ait yapılara ilişkin olarak, aynı hukuksal durumdaki diğer kişilere tanınmayan bir biçimde ayrıcalık getirildiği gibi bu yapıların malikleri ile diğer yapı malikleri arasında 4708 sayılı Kanun uyarınca uygulanacak işlemler açısından ayrım yapıldığı bu nedenlerle, itiraz konusu kuralın, Anayasa'nın 2., 5., 10. ve 56. maddelerine aykırı olduğu ileri sürülmüştür.*
>
> *6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 43. maddesine göre, ilgisi nedeniyle iptali istenen kural Anayasa'nın 57. maddesi yönünden de incelenmiştir.*
>
> *29.6.2001 günlü, 4708 sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun'un 1. maddesinin ikinci fıkrasına 30.6.2004 günlü, 5205 sayılı Kanun'un 1. maddesiyle eklenen itiraz konusu kural, tek parselde bodrum katı dışında en çok iki katlı ve toplam iki yüz metrekareyi geçmeyen müstakil yapıların yapı denetimi kapsamının dışına çıkarılmasını öngörmektedir.*
>
> *Anayasa'nın 2. maddesinde hukuk devleti tanımlanmakta, 5. maddesinde, 'Devletin temel amaç ve görevleri, Türk Milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak*

[186] 29.06.2001 tarihinde kabul edilen 4708 sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun Resmi Gazete'de 13.07.2001 tarihinde yayımlanmıştır.

[187] Aykırılık iddiası; 29.6.2001 günlü, 4708 sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun'un 1. maddesinin ikinci fıkrasına 30.6.2004 günlü, 5205 sayılı Kanun'un 1. maddesiyle eklenen *" ile tek parselde, bodrum katı dışında en çok iki katlı ve toplam ikiyüz metrekareyi geçmeyen müstakil yapılar"* ibaresinin Anayasa'nın 2., 5., 10. ve 56. maddelerine aykırılığı savıyla iptali ve yürürlüğün durdurulması istemidir.

[188] AYMK, E: 2010/75 K:2011/150 T: 03/11/2011 Karar için bkz. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/07c9789f-c869-4087-880f-a8e8c64b08bb?excludeGerekce=False&wordsOnly=False (11.05.2019).

ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır' denilmektedir.

Anayasa'nın 'Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması' başlıklı 56. maddesinde, 'Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir' hükmü yer almakta, 57. maddesinde de, devletin, şehirlerin özellikleri ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alacağı belirtilmektedir.

Devlete Anayasa'yla verilen bu görevlerin yaşama geçirilmesi bakımından, imar mevzuatıyla getirilen düzenlemelerin bütünlüğü büyük önem taşımaktadır. Anayasa'nın 5., 56. ve 57. maddeleri ile Devlete verilen görevlerin hukuksal düzenlemelerle yaşama geçirileceğinde kuşku bulunmamaktadır. Bu görevlerin hukuk içinde yerine getirilmesi, belli bir plan ve program çerçevesinde gözetim ve denetim ile gerçekleşebilir. Anayasa'da yer alan 'sağlıklı ve dengeli çevre' kavramına, doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesinin önlendiği bir çevre kadar, belli bir plan ve programa göre düzenlenmiş yerleşme ve güvenli yapılaşmanın da gireceği kuşkusuzdur.

Yapıların güvenliğinin gerçekleşmesinde kamu yararı bulunmaktadır. Bu nedenle yapıların, gerek tasarım, gerek imalat aşamasında bireylerin can ve mal güvenliğini sağlamak amacıyla denetlenmeleri gerekmektedir. Bu suretle, yapı sahipleri, yapının ruhsat ve eklerine, fen, sanat ve sağlık kurallarına aykırı, eksik, hatalı ve kusurlu yapılmış olmasından dolayı korunurken, denetimi yapan yapı denetim kuruluşlarının da sorumlulukları belirlenmiş olmaktadır.

Yapı denetiminin özü, deprem, heyelan, toprak kayması, çığ düşmesi, sel gibi doğal afetlerden kaynaklanan yapı hasarlarının önlenmesi ve en aza indirilmesiyle birlikte, yapının varlığının, insan sağlığını ve yaşamını güvence altına alacak şekilde sürdürülmesi ve toplum düzeninin sağlanmasıdır. İnsanların, barınarak, üreterek, çalışarak ya da sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunarak yaşamlarının önemli bir bölümünü içinde geçirdikleri yapılarda can ve mal güvenliklerine ilişkin endişe duymadan yaşayabilmeleri, yapıların, doğru projelendirilmesi ve imal edilmesiyle, etkili bir yapı denetiminin sağlanmasına bağlıdır.

İtiraz konusu kuralda olduğu gibi kimi yapıların, denetim kapsamı dışına çıkarılması, ayrım yapılarak büyük yapılar korunurken, küçük yapıların korunmaması, insanın maddi ve manevi yaşamı yönünden olduğu gibi, kamu yararı, kamu güvenliği ve düzeni yönlerinden de savunulamaz. İnsanın maddi ve manevi yaşamı güvence altına alınmadan toplumun maddi ve manevi yaşamının güvence altına alınması olanaklı değildir.

Türkiye'de yapı denetimi konusunda olumlu bir gelişme sağlanamadığı, aksine hızlı nüfus artışı ve göçlerin, denetimsiz şehirleşme ve sanayileşmenin, yoğun kaçak yapılaşmanın ülkedeki deprem ve diğer afet risklerini her geçen gün daha da arttırdığı göz önünde bulundurulduğunda, kimi yapıların sırf ekonomik gerekçelerle denetim dışına çıkarılması kabul edilemez. Yasa koyucunun, Yapı Denetimi Hakkında Kanun'un getiriliş amacına uygun olarak gerekli önlemleri alacak düzenlemeleri yapmak yerine, ekonomik durum ve maliyet gibi nedenlerle birçok yapıyı denetim dışı bırakması, Anayasa ile bağdaşmaz. Yapı üretiminde büyüklüğüne bakılmaksızın, sürecin başından sonuna kadar denetim yapılması Anayasa'nın Devlet'e verdiği görevdir.

'İnşaat sektörünün önünün açılması', 'dar gelirli vatandaşların konut ihtiyaçlarını karşılamalarına kolaylık getirilmesi', 'halkın konut ihtiyacının

karşılanması bakımından yapı maliyetinden yapı denetim kuruluşlarına ayrılan kısımdan tasarruf edilmesinin sağlanması' gibi gerekçelerle 200 metrekareyi geçmeyen yapılar için getirilen ayrıcalığın kamu düzeni, kamu güvenliği gibi gerekçelerle getirilmiş olan yapı denetimi zorunluluğundan ayrılmayı gerektirecek haklı bir nedene dayandığı da ileri sürülemez.

Devletin, Anayasa'nın 56. ve 57. maddelerinde öngörülen görevlerini yerine getirebilmesi ancak, belli bir plan ve program çerçevesinde sürekli gözetim ve denetim ile gerçekleşebilir. Gerek sağlıklı ve dengeli bir çevre yaratılması ve gerek konut ve diğer yapı ihtiyacının bir plan çerçevesinde karşılanabilmesi; öncelikle büyüklüğü ya da küçüklüğüne bakılmaksızın, yapıların uyulması zorunlu standart kural ve yöntemlere, plan ve imar bütünlüğüne ve mevzuatına uygunluğunun denetlenmesini gerektirir. Yapı maliyetinin düşürülmesi, insanın maddi ve manevi yaşamının, toplum güvenliğinin ve sağlığının önüne geçirilemez.

Öte yandan, güvenli, sağlıklı ve yaşanabilir yapılarda yaşam sürdürme yönünden, toplumda yaşayan herkesin aynı durumda oldukları, bu yönüyle bireyler arasında bir ayrım yapılmaması gerektiği, maddi ve manevi yaşamın sürdürülmesinde bireyler arasında bir ayrım yapılamayacağı göz önünde bulundurulduğunda, itiraz konusu kural kapsamındaki yapıların denetim dışına çıkarılması eşitlik ilkesini de ihlal edici niteliktedir.

Açıklanan nedenlerle itiraz konusu kural Anayasa'nın 2., 5., 10., 56. ve 57. maddelerine aykırıdır. İptali gerekir."

VI. SAĞLIK HAKKININ KAPSAMI

Kuçuradi'ye göre insan hakları kişi haklarıdır ancak bütün kişi hakları insan hakları değildir. Kişi haklarını irdelediğimizde her kişi açısından birbirine bağlı olduğunu ve bir bütünlük içerisinde olduğunu görürüz. Fakat aynı zamanda talepler olarak bazı önemli farklılıklarda gösterirler[189]. Bu istemlerden bir kısmı insanın olanaklarıyla doğrudan ilişkilidir, diğer bir kısım talepler ise bu olanakların geliştirilmesi için gerekli ön koşullarla, başka bir grup ise bazı değişken koşullarla ilgilidir. Kuçuradi, insan hakları kavramının, ilk iki tür talepleri karşıladığını belirtmektedir. Dolayısıyla insan hakları terimine, kişilerin güvenliklerine ilişkin talepleri ve/veya temel özgürlükleri ile insanın olanaklarını korumanın ön koşullarına dair istemleri yani sağlık hakkı, çalışma hakkı ve eğitim hakkı gibi hakları kapsatmak görüşündedir[190]. Görüldüğü gibi bu sınıflandırmada sağlık hakkı insanın olanaklarını korumanın ön koşullarına ilişkin istemlerden biri sayılmaktadır.

[189] İoanna Kuçuradi, **İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları,** 4. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2018, s. 4.
[190] Kuçuradi, s. 4.

Sağlık hakkının ne anlama geldiğini açıklarken bu hakkın sağlıklı olmaya hakkımız olduğu anlamına gelmediğini daha önce söylemiştik. Sağlık hakkının neyi ifade ettiği konusunda Birleşmiş Milletler uzmanı Paul Hunt şöyle bir tanımlama yapmaktadır[191]:

> ''*Ulusal ve yerel önceliklere yanıt verecek ve herkes tarafından ulaşılabilecek türden, sağlık bakımını ve sağlığın temel belirleyicilerini içeren, etkili ve bütünleşik bir sağlık dizgesi hakkı.''*

Sağlık alanında sosyal faktörlerin devreye girmesi buna bağlı olarak sağlık kavramının anlamının genişlemesi ve sağlık konusunun uluslararası boyutta daha çok tartışılır hale gelmesiyle birlikte sağlık hakkının kapsamı da genişlemiştir[192].

Başlangıçta sadece hasta ya da sakat olmamak olarak anlaşılan sağlık hakkı, bugün herkesin en üst düzeyde fiziksel, ruhsal ve sosyal sağlık standartlarına sahip olması anlamına gelmektedir[193]. Sağlık hakkının kapsamına ilk ikisi temel sağlık hizmetine hak olarak adlandırılabilecek üç çekirdek hakkın girdiği görülür. Temel sağlık hakkı şeklinde adlandırılabilecek haklardan ilki önleyici ya da koruyucu sağlık hakkıdır. Bu aşamada amaç gerekli tedbirleri alarak insanların hasta olmasını önlemektir[194]. Bu anlamda sağlık hakkı, tehlikeli su ve besinler gibi dış tehditlerden korunma, sağlıklı çalışma şartlarına sahip olma, sağlıklı bir çevrede yaşama ve sağlık eğitimi alma gibi olanakların gerçekleşmesini gerektiren bir hak olarak kabul edilmektedir[195].

İkinci temel sağlık hakkı, tıbbi kaynaklara ulaşma hakkı olarak adlandırılır. Bu hakkın içeriğine dahil olan durumlara örnek olarak salgın acil durumlar, salgın hastalıklar, bedensel ve ruhsal hastalar için zorunlu ilaçların sağlanması, doktora ulaşma verilebilir[196].

Sağlık hakkının kapsamına dahil olan bir diğer çekirdek hak ise, sağlık hizmeti sağlayıcılarına karşı ileri sürülebilen haklardır. Bu hakları dört başlık altında toplayabiliriz. Bu haklar; tıbbi kayıtların gizliliği hakkı, kişisel tıbbi kayıtlara giriş

---

[191] Clapham, s. 175.
[192] Bulut, s. 207; Üzeltürk, s. 18.
[193] Enver Bozkurt, ''İnsan Hakkı Olarak Sağlık Hakkı'', **Sağlık Hukuku Kurultayı,** 01-03.11.2007, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2008, s. 14;
[194] Üzeltürk, s. 18.
[195] Sjef Gevers, ''The Right to Health Care'', **European Journal of Health Law**, Vol. 11, 2004, s. 29.
[196] Gevers, s. 29.

hakkı, neden ve nasıl bir tıbbi müdahaleye uğrayacağımızı bilme ve belli bir tedaviyi reddetme hakkı ve tedavi başlamadan önce onay verme hakkı olarak sıralanabilir[197].

Bu noktada hasta haklarından bahsetmek ve bu kavrama ayrı bir parantez açmak yerinde olacaktır. Hasta hakları kavramı, bireylere dair hakların üst başlığı olan insan hakları kavramının kapsamına giren ve insanların hasta olarak nitelendirilmeleriyle birlikte söz konusu olan haklardır. Diğer bir deyişle hasta haklarını insan haklarının sağlık alanındaki yansıması olarak gören ve bu şekilde ele alan görüşler vardır[198]. Göçmen'e göre hasta hakları, sağlık hakkının soyut hukuk kuralları düzeninden çıkıp somut olaylarda uygulanmasıdır[199]. Hakeri'ye göre ise hasta hakları terimi ile anlatılmak istenen; hastanın kaybettiği sağlığına hızlı bir biçimde ve en üst düzeyde yeniden kavuşabilmesi, bu mümkün olamadığında ise hastalıkla baş ederek hayat kalitesini koruyabilmesi ve insan onuruna yaraşır bir şekilde ölebilmesi için ihtiyaç duyduğu destek ve hizmete en kısa yoldan ulaşabilmesidir[200]. Diğer bir yazar ise hasta haklarının ne manaya geldiğini, bu kavramı sağlık hakkı ile karşılaştırmalı olarak irdeleyerek açıklamaktadır. Bu karşılaştırmaya göre hasta hakları kavramı daha ziyade hasta ile hekim ya da hasta ile hastane ilişkisinde gözlenebilen haklar iken, sağlık hakkı bireylerin her birine yeterlilikler ölçüsünde tıbbi bakıma ve tedavi hizmetlerine ulaşabilme fırsatlarının sağlanmasıdır[201].

Burada yer verdiğimiz çeşitli tanımlardan anlayabileceğimiz gibi hasta hakları, sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyan kişilerin, sağlık personelleri ve sağlık kuruluşları karşısında sahip olduğu haklar olarak tanımlanabilir. Sağlık hizmetlerinin sunulması sırasında mutlaka uyulması gereken ve hasta hakları kavramının oluşmasına kaynaklık eden altı ilke bulunmaktadır. Bu ilkeler şunlardır[202]:

- Kadın ya da erkek her bireyin insan olmak dolayısıyla saygı görmeye hakkı vardır.

- Herkes kendi hayatını belirleme hakkına sahiptir.

---

[197] Üzeltürk, s. 18; Bulut, s. 209.
[198] Tevfik Özlü, **Hasta Hakları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 30; Gürkan Sert, ''Hasta Hakları'', **Sağlık ve Tıp Hukukunda Sorumluluk ve İnsan Hakları**, (Editörler: Özge Yücel ve Gürkan Sert), Seçkin Yayınları, Ankara, 2018, s. 125.
[199] Erkin Göçmen, Temel Hasta Hakları, **Güncel Hukuk Dergisi**, Sayı:13, 2005, s. 59.
[200] Hakan Hakeri, **Tıp Hukuku**, 12. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2017, s. 37.
[201] Erdem Aydın, **Tıp Etiğine Giriş**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 116.
[202] Şükrü Hatun, **Hasta Hakları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 14.

- Herkes bedensel ve ruhsal bütünlüğe sahip olma ve birey olarak güvenli bir hayat sürdürme hakkına sahiptir.

- Kadın ya da erkek her bireyin özel hayatına toplum tarafından saygı gösterilmelidir.

- Her birey, kendi ahlaki ve kültürel değerlerine, dinsel ve felsefi inançlarına dilediğince inanma ve bunlara saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir.

- Herkes, hastalıkların engellenmesi ve sağlık bakımı amacıyla gereken düzeyde çabaların sonucunda sağlığının korunması ve ulaşılabilir en üst seviyede sağlık hizmetine kavuşma hakkına sahiptir.

Bu ilkelerin çerçevesinin genişletilmesiyle bugünkü anlamda hasta hakları kavramı oluşmuştur. Hasta haklarının ne olduğuna dair tanımlama ülkemizde Hasta Hakları Yönetmeliği[203]'nin 4. maddesinde yapılmıştır. Bu yönetmelik ile ülkemizde değişik yasalarda ve tüzüklerde düzenlenen hasta haklarına dair hükümler tek bir çatı altında toplanmıştır. Bu çerçevede adı geçen yönetmelik, uluslararası sözleşmelerde düzenlenen hasta haklarını da içermesi nedeniyle konu bakımından önemli bir düzenlemedir[204]. Bu Yönetmeliğin verdiği tanıma göre hasta hakları: *''Sağlık hizmetlerinden faydalanma ihtiyacı bulunan fertlerin, sırf insan olmaları sebebiyle sahip bulundukları ve T.C. Anayasası, milletlerarası antlaşmalar, kanunlar ve diğer mevzuat ile teminat altına alınmış bulunan haklarını ifade eder''*. Mevzuatımızda hasta haklarının neler olduğu da ismen Hasta Hakları Yönetmeliği'nde sayılmıştır. Bu haklardan bazıları şunlardır; adalet ve hakkaniyete uygun olarak faydalanma, bilgi isteme, sağlık kuruluşunu seçme ve değiştirme, personeli tanıma, seçme ve değiştirme, öncelik sırasının belirlenmesini isteme, tıbbi gereklere uygun teşhis, tedavi ve bakım, tıbbi gereklilikler dışında müdahale yasağı, ötenazi yasağı, tıbbi özen gösterilmesi, sağlık durumu ile ilgili bilgi alma hakkı, kayıtları inceleme, kayıtların düzeltilmesini isteme, mahremiyete saygı gösterilmesi, rıza olmaksızın tıbbi ameliyeye tabi tutulmama, bilgilerin gizli tutulması, dini vecibeleri yerine getirebilme ve dini hizmetlerden faydalanma, refakatçi bulundurma. Hasta hakları kavramının ne demek olduğunu, sağlık hakkından ayrılan yönlerini ve hangi hakları

[203]Hasta Hakları Yönetmeliği'nin tam metni için bkz. http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.4847&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=hasta%20haklar%C4%B1 (01.06.2019).

[204] Sert, s. 131-132.

içerdiğini inceledikten sonra sağlık hakkının kapsamıyla ilgili kabul edilen ve referans alınan metinlere bakmakta fayda vardır. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 14 Numaralı genel yorumunun 12. Paragrafı sağlık hakkının kapsamını belirleyebilmek açısından oldukça önemlidir. Buna göre:

> ''*Sağlık hakkı, her türlü biçim ve düzeyde, zaruri ve birbiriyle ilgili aşağıdaki unsurları içermektedir; bu unsurların, tam olarak uygulanması, belirli bir taraf Devletin bünyesi içindeki mevcut koşullara bağlı olacaktır''*:
>
> ''(*a) Mevcudiyet. Genel sağlık ve sağlık bakım tesislerinin, sağlıkla ilgili mal ve hizmetlerin ve ayrıca programların işleyişinin, taraf Devletin sınırları içerisinde mevcut olması gerekir. Bu tesis, mal ve hizmetlerin kesin niteliği taraf Devletlerin kalkınma düzeyi de dahil olmak üzere pek çok etmene bağlı olarak farklılıklar gösterecektir. Yalnız bunlar, güvenli ve içilebilir su kaynaklarına erişimi ve yeterli sağlık koruma koşullarını, hastane, klinikler ve diğer sağlık yapılarını, ülke koşullara göre rekabet edebilir maaş alan uzman sağlık personeli ve diğer profesyonel personelleri, ve Dünya Sağlık Örgütünün Temel İlaçlar Eylem Programında*[205] *tanımlanan temel ilaçları içermektedir;*
>
> *(b) Erişilebilirlik. Sağlık tesisleri, mal ve hizmetlerinin*[206] *taraf Devletlerin yargı yetkisi dahilinde, ayrımcılık olmaksızın herkesin erişimine açık olması gerekmektedir. Erişilebilirliğin birbiriyle kesişen dört boyutu bulunmaktadır:*
>
> *Ayrımcılık olmaması: sağlık tesisleri, mal ve hizmetleri yasaklanmış alanların hiçbirine dayalı ayrımcılık olmadan*[207] *herkesin erişimine, ve özellikle de genel nüfusun en savunmasız veya dışına itilmiş kesimlerine hem hukuken hem fiilen açık olmalıdır;*
>
> *Fiziksel erişim: sağlık tesisleri, mal ve hizmetleri toplumun tüm kesimlerinin, ve özellikle de etnik azınlıklar ve yerel halklar, kadınlar, çocuklar, ergenler, yaşlılar, engelli kişiler ve HIV/AIDS'li kişiler gibi genel nüfusun en savunmasız veya dışına itilmiş kesimlerinin güvenli fiziksek erişimine açık olmalıdır. Erişebilirlik, ayrıca, sağlık hizmetlerinin ve güvenli ve içilebilir su kaynakları ve yeterli sağlık koruma koşulları gibi sağlığın belirleyici etmenlerinin kırsal kesimlerde yaşayan kişiler dahil herkesin erişimine açık olması anlamına gelmektedir.*
>
> *Ekonomik erişim (karşılanabilirlik): sağlık tesisleri, mal ve hizmetleri herkesin ekonomik olarak karşılayabileceği şekilde olmalıdır. Sağlık bakım hizmetlerinin ve ayrıca sağlığın belirleyici etmenlerinin ücretlendirilmesi denklik ilkesine dayanmalı; ve böylelikle, kamu veya özel olsun bu hizmetlerin, toplumsal olarak dezavantajlı gruplar da dahil herkes tarafından karşılanabilir olması güvence altına alınmalıdır. Denklik ilkesi ise, daha yoksul hane halklarının, daha zengin hane halklarına kıyasla oransız bir şekilde sağlık harcamalarının yükü altına girmemelerini gerekli kılmaktadır;*

[205] Bkz. Dünya Sağlık Örgütü, Temel İlaçlar Model Listesi, 1999 yılında gözden geçirilmiş hali, WHO İlaç Bilgileri (Drug Information), 13. Cilt, No. 4, 1999.

[206] Bu genel yorumda sağlık tesisleri, mal ve hizmetlerine yapılan tüm referanslar, başka türlü öngörülmediği müddetçe bu genel yorumun 11 ve 12 (a) paragraflarında belirtilen sağlığın belirleyici etmenlerini içermektedir.

[207] Bu genel yorumun 18 ve 19. paragraflarına bakınız (Bkz.)

Bilgiye erişim: sağlıkla ilgili konularda, bilgi ve fikir[208] isteme, alma ve verme haklarını içerir. Ancak, bilgiye erişebilirlik, mahremiyetin söz konusu olduğu kişisel sağlık verilerine sahip olma hakkını ihlal etmemelidir;

(c) Kabul edilebilirlik. tüm sağlık tesisleri, mal ve hizmetleri tıp etiğine saygılı ve kültürel açıdan uygun olmalıdır; yani bireylerin, azınlıkların, halk ve toplulukların kültürlerine saygılı, toplumsal cinsiyete ve yaşam döngüsünün gerekliliklerine duyarlı olmalı, ve ayrıca mahremiyete saygı duyacak ve ilgili kişilerin sağlık durumunu iyileştirecek biçimde düzenlenmelidir.

(d) Kalite. Kültürel olarak kabul edilebilir olan sağlık tesisleri, mal ve hizmetleri aynı zamanda tıbben ve bilimsel olarak da uygun ve iyi kalitede olmalıdır. Bu, diğer şeyler bir yana, nitelikli sağlık personelini, bilimsel olarak onaylanan ve tarihi geçmemiş ilaç ve hastane ekipmanını, güvenli ve içilebilir içme suyunu ve yeterli sağlık koruma koşullarını gerekli kılmaktadır.

I. SAĞLIK HAKKI KONUSUNDA DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

A. Genel Olarak

1789 yılında kabul edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 4. Maddesinde özgürlüğe dair dillere pelesenk olan bir tanıma yer verilmiştir. Bu tanımlamaya göre özgürlük için, diğer insanlara herhangi bir biçimde zararı dokunmayan her türlü eylemi yapabilmektir şeklinde bir hükme yer verilerek bireylerin haklarını kullanabilmelerinin onlar için aynı zamanda bir yükümlülük teşkil ettiği belirtilmiştir. Bu ifadeye göre her birey, toplumdaki diğer bireylerin haklarını ihlal etmemek yükümlülüğü altındadır. Bu düzenleme, insan hakları yükümlülüğünün geniş manada algılanmasının bir sonucudur. Dar anlamda bakıldığında ise insan hakları yükümlüsü devlettir [209].

İnsan hakları ilişkisi iki tarafı olan bir ilişkidir. Bu ilişkide hak sahibi olan birey, hakkın yükümlüsü olan ise devlettir. Savcı, hak sahibi olan bireyin hak ve özgürlükleri ile hakkın yükümlüsü olan iktidar arasındaki ilişkiyi ve bu kavramların birbirlerine göre konumlarını üç ana devrede nitelemiştir. Yazar'a göre bu devreler pasif ilişki, sınırlayıcı ilişki ve aktif ilişki dönemleridir[210]. Bu dönemlerden pasif ilişki dönemi, hürriyet fikrinin mutlak iktidar karşısında varlık bulmadığı ve

[208] Bkz. Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, 19 (2). Bu genel yorum, bilgiye erişim konusunun sağlık hakkı için özel önemi olması sebebiyle bu konuya özel bir yer vermektedir.
[209] Algan, s. 75.
[210] Bahri Savcı, İktidarla Münasebeti Bakımından Hürriyet Problemi, **AÜSBFD**, 1964, Cilt: 19, Sayı:2, 1964, (Hürriyet), s. 156.

olgunlaşmadığı bir dönemdir. Sınırlayıcı ilişki dönemi, hürriyet fikrinin iktidarı sınırlandırmak adına ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönem, tabii hukuk doktrininin, Amerikan ve Fransız İhtilallerinin ferdiyetçi doktrinlerinin fikri planda öne çıktığı bir dönemdir. İktidarın hak ve özgürlükler adına sınırlanması bu dönemde gerçekleşmiştir. Aktif dönem ise toplumsal adalet ve sosyal güvenlik gibi ilkelerin uygulamalarının görüldüğü ve bu ilkelerin öne çıkarıldığı bir demokrasi biçiminin yerleşmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde devletin insanları ve toplumu inşa etmekteki rolü iyice kavranmış, hak ve hürriyetlerin gerçekleşmesi noktasında en etkili ve sorumlu olabilecek sosyal organizmanın devlet olduğu gerçeği kendini göstermiştir. Aktif dönem, batı dünyasında Marksist sistemin gelişmesi ve demokratik yapı içinde ise sosyal ve ekonomik hakların tanınması fikrinin olgunlaşmasıyla bu özelliğini kazanmıştır[211].

Hürriyet ve iktidar kavramlarının tarihsel olarak birbirlerine göre durdukları yeri inceledikten sonra konumuzu oluşturan sağlık hakkının ve bu hakkın gerçekleştirilmesi noktasında devletin ne yapması yahut ne yapmaması gerektiği konusuna yani devletin sağlık hakkı konusundaki yükümlülüklerine gelebiliriz.

Ertan, uluslararası alanda sağlık hakkı konusunda devletlerin genel yükümlülükleri ve spesifik yükümlülükleri bulunduğunu savunmaktadır. Yazar'a göre her insan hakları sözleşmesi taraf olan devletlere genel yükümlülükler yüklemektedir. Spesifik yükümlülükler ise ancak bu genel yükümlülüklerle beraber okunduğunda anlam kazanır[212]. Ertan bu konuda ESKHS md. 2/1 düzenleme[213]sini esas alarak Sözleşmede düzenlenen bir hak olan sağlık hakkı konusunda devletin genel yükümlülüklerini elverişli kaynakların azami düzeyde kullanılması, aşamalı gerçekleştirme, uluslararası işbirliği ve önlemler alma olarak belirlemiştir[214].

Günümüzde uluslararası insan hakları hukukunda devletlerin, hak ve özgürlüklere dair üç tür yükümlülüğünün bulunduğu genel kabul görmektedir. Bunlar; devletin hak ve özgürlüklere saygı gösterme yükümlülüğü, hak ve

[211] Savcı, Hürriyet, s. 156-157.
[212] Ertan, s. 61.
[213] ESKHS md. 2/1: ''Bu Sözleşmeye Taraf her Devlet, gerek kendi başına ve gerekse uluslararası alanda özellikle ekonomik ve teknik yardım ve işbirliği vasıtasıyla bu Sözleşmede tanınan hakları mevcut kaynakları ölçüsünde giderek artan bir şekilde tam olarak gerçekleştirmek için, özellikle yasal tedbirlerin alınması da dahil, gerekli her türlü tedbiri almayı taahhüt eder.''
[214] Ertan, s. 63.

özgürlüklerin gereğini yerine getirme yükümlülüğü ve hak ve özgürlükleri koruma yükümlülüğüdür. Devletin hak ve özgürlüklere saygı gösterme yükümlülüğüne baktığımızda bu yükümlülüğün klasik insan hakları yaklaşımını esas alan ve insan haklarını daha çok özgürlük boyutuyla ele alan bir anlayışın ürünü olduğunu görüyoruz. Saygı gösterme yükümlülüğüne göre bir hakkın gerçekleşmesi devletin bu hakka ilişkin herhangi bir müdahalesinin yokluğuyla mümkündür[215]. Koruma yükümlülüğü, insan haklarına devletin dışındaki her türlü aktör tarafından yönelebilecek tehlikelere karşı devletin önlem alması ve bu tehditleri savuşturması anlamına gelmektedir. Tanımlamalardan anlaşılabileceği gibi saygı gösterme yükümlülüğü ve koruma yükümlülüğü insan haklarına karşı gerçekleştirilebilecek her türlü ihlalin önlenmesini amaçlamaktadır[216]. Gereğini yerine getirme yükümlülüğü ise hakkın kullanılabilmesi amacıyla devletin gerekli tedbirleri alması manasına gelmektedir.

İnsan haklarının devletlere ne tür yükümlülükler yüklediği konusunda 22-26 Ocak 1997 tarihinde Hollanda'nın Maastricht şehrinde gerçekleştirilen toplantı sonrasında ilan edilen ''Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların İhlallerine İlişkin Maastricht İlkeleri''nin önemi büyüktür. Burada esas itibariyle ekonomik, sosyal ve kültürel hakların devletler bakımından ne gibi yükümlülükler doğurduğu incelenmiştir. Ulaşılan sonuçlar ise tüm insan hakları kategorileri bakımından geçerli olacak niteliktedir. Bu ilkelerin konumuzu ilgilendiren bölümü şu şekildedir[217]:

> ''*Medeni ve siyasi haklar gibi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar da devletlere üç farklı tür yükümlülük yükler. Bunlar saygı gösterme, koruma ve gereğini yerine getirme yükümlülükleridir. Bu üç yükümlülüğün herhangi birinin yerine getirilmemesi bu hakların ihlal edildiğini gösterir. Saygı gösterme yükümlülüğü, devletlerin ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanılmasına müdahale etmekten kaçınmasını gerektirir. Bu nedenle, devletin kişileri keyfi olarak zorla tahliye etmesi durumunda, konut hakkı ihlal edilir. Koruma yükümlülüğü, devletlerin bu tür hakların üçüncü taraflarca ihlal edilmesini önlemesini gerektirir. Bu nedenle, özel işverenlerin temel işgücü standartlarına uymaması, adil ve elverişli bir işte çalışma hakkının ihlali anlamına gelebilir.*
>
> *Gereğini yerine getirme yükümlülüğü ise devletlerin bu hakların tam olarak gerçekleşmesine yönelik olarak uygun yasal, idari, mali, yargısal ve diğer*

[215] Dericiler, s. 132.
[216] Algan, s. 86.
[217] Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların İhlallerine İlişkin Maastricht İlkeleri Paragraf 6.

önlemleri almalarını gerektirir. Bu nedenle, devletlerin ihtiyaç sahiplerine temel sağlık hizmetlerini sağlayamaması söz konusu hakkın ihlali manasına gelebilir.''

Uluslararası bir toplantıda, alanlarında yetkin pek çok ünlü hukukçunun katılımı sonucunda oluşturulan bu ilkeler, insan hakları konusunda devletin yükümlülüklerinin saygı gösterme, koruma ve yerine getirme olduğunu belirlemekte aynı zamanda bu yükümlülüklerden ne anlaşılması gerektiğine ışık tutmaktadır. Şimdi bu yükümlülüklerin her birini ayrı başlıklar altında inceleyelim.

B. Sağlık Hakkı Açısından Saygı Gösterme Yükümlülüğü

Sağlık hakkına saygı gösterme yükümlülüğü denildiğinde, bireylerin sağlık hakkını kullanmalarına devletlerin doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale etmemelerini anlıyoruz[218]. Devletler, saygı gösterme yükümlülüğü kapsamında bireylerin kullanımına sunulan önleyici ve tedavi edici sağlık hizmetleri ile bu amaçla kurulmuş olan tesislere eşit erişim imkânlarına engel olmamak yükümlülüğü altındadır[219]. Devletlerin yükümlülükleri bağlamında değerlendirilecek bir diğer husus, devletlerin bir diğer devletin ihtiyacı olan ilaç ve tıbbi bakım malzemelerinin tedarikini kısıtlayan ambargolar koymaktan veya buna benzer tedbirler almaktan her koşulda kaçınmaları gerekliliğidir. Söz konusu olan mallar üzerine getirilen kısıtlamalar hiçbir durumda siyasi ve ekonomik baskı uygulama aracı haline getirilmemelidir[220].

Devletlerin, cinsel eğitim ve bilgiler de dahil olmak üzere sağlıkla ilgili bilgileri sansürlemek, saklamak yahut bilerek yanlış yorumlamaktan ve halkın sağlıkla ilgili konulara katılımını engellemekten kaçınma yükümlülüğü de sağlık hakkına saygı gösterme yükümlülüğü kapsamında değerlendirilmelidir[221]. Saygı duyma yükümlülüğüne göre, akıl hastalıklarının tedavisi amacıyla istisnai bir gereklilik baş göstermediği ya da bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ve kontrol altına alınması söz konusu olmadığı müddetçe devletlerin geleneksel önleyici bakım hizmetlerini, tedavi edici hizmetleri ve ilaçları yasaklamamaları ve bu uygulamaları engellememeleri gerekmektedir. Ayrıca devletlerin güvenli olmayan ilaçları

[218] ESKHK 14 No'lu Genel Yorum, Paragraf 33.
[219] Ssenyonjo, s. 336; Clapham, s. 176.
[220] ESKHK 14 No'lu Genel Yorum Paragraf 41.
[221] Clapham, s. 176.

pazarlamamak ve zor yoluyla tıbbi tedavi uygulamaktan kaçınmak gibi yükümlülükleri de mevcuttur[222].

Saygı duyma yükümlülüğünün diğer bir boyutu da ayrımcılık yapma yasağıdır. Taraf Devletler, yürüttükleri her sağlık faaliyetinde ayrımcılık yasağına uygun davranmakla yükümlüdürler[223]. Devletler, özellikle hükümlü veya tutuklular, azınlıklar, sığınmacılar veya yasadışı göçmenler gibi gruplar dahil herkesin önleyici, tedavi ve teskin edici sağlık hizmetlerine eşit bir biçimde erişmelerini engellemekten ya da sınırlandırmaktan kaçınmalıdır. Devlet siyasetinde ayrımcı politikalar uygulanmamalı ve kadınların sağlık statüsü ve ihtiyaçlarıyla ilgili olarak ayrımcı uygulamalar ortaya koymaktan imtina edilmelidir[224]. Ertan, konuyla ilgili ESKHK içtihatlarında somut olarak devletlerin ayrımcı politikalar uyguladıklarına dair verilerin yer aldığını belirtmektedir. ESKHK içtihadında İsrail'in Yahudi Devleti olduğunun güçlü biçimde vurgulanmasının ayrımcılığı arttırdığı ve Yahudi olmayan vatandaşların ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmesine ve kendilerini böyle hissetmelerine yol açtığı görüşünü savunmuştur. Ayrıca İsrail Hükümeti Filistin halkına karşı yürüttüğü genel abluka politikası ile insan ve mal hareketini kısıtlayarak bireylerin sağlık hizmetlerine ulaşabilmesini engellemekte ve bu durum neticesinde ölümler meydana gelmektedir[225].

C. Sağlık Hakkı Açısından Koruma Yükümlülüğü

Devletlerin sağlık hakkı açısından koruma yükümlülüğü denildiğinde aklımıza devletin kendisi dışında kalan gerçek yahut tüzel kişilerin, bireylerin sağlık haklarını ihlal edebilecek davranışlarını önlemesi ve ihlalin vuku bulması durumunda ise ihlalin sonuçlarını ortadan kaldırmak adına gereken idari ve hukuki yaptırımları uygulaması gelmektedir. Devlet bu yükümlülüğü yerine getirirken birtakım olumlu edimleri gerçekleştirmek durumunda kalabilmektedir. Bu açıdan koruma yükümlülüğü ile gereğini yerine getirme yükümlülüğü birbirine benzeyen yönler

[222] ESKHK 14 No'lu Genel Yorum Paragraf 34.
[223] Ertan, s. 78.
[224] ESKHK 14 No'lu Genel Yorum Paragraf 34.
[225] Ertan, s. 79.

gösterse de aralarındaki temel ayrım koruma yükümlülüğünün üçüncü kişilerin hak ihlali oluşturabilecek tasarruflarına ilişkin olmasıdır[226].

Sağlık hakkını koruma yükümlülüğü, devletin üçüncü kişiler tarafından sağlanan sağlık bakımına ve sağlık hizmetlerine bireylerin eşit bir biçimde erişimini sağlamak amacıyla gerekli yasal alt yapıyı oluşturmasını ve bu konuyla ilgili gerekli diğer tedbirleri almasını içeren bir yükümlülüktür. Bu yükümlülük daha önce değindiğimiz ayrımcılık yasağının üçüncü kişiler tarafından sağlanan hizmetlerde de uygulanmasını teminat altına almak amacıyla devletlere getirilmiş bir yükümlülüktür[227].

Sağlık hakkını koruma yükümlülüğü kapsamında kalan yükümlülüklerden bir diğeri, sağlık sektörünün özelleştirilmesinin beraberinde sağlık tesisleri, mal ve hizmetler konusunda mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve kalite gibi konularda tehlike doğurmamasının devletler tarafından güvence altına alınmasıdır. Bu konuda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Calvelli ve Diğerleri / İtalya[228] davasında verdiği karar dikkat çekicidir. Davanın konusu, başvurucular olan Pietro Calvelli ve Sonia Ciglio'nun yeni doğan bebeklerinde, özel bir klinikte gerçekleşen doğum sırasındaki pozisyonundan dolayı solunum yetmezliği ve nörolojik post-asfiksi sendromu görülmesi ve doğumdan iki gün sonra bebeğin hayatını kaybetmesidir. Başvurucular ülkelerinde yürütülen yargılamadaki usule ilişkin gecikmeleri iddia konusu etmişler ve bu süreçte çocuklarının doğumunu gerçekleştiren ve doğumdan bir süre sonra ölen doktorun artık kovuşturulmasının imkânsız hale gelmesi nedeniyle Sözleşme'nin 2. ve 6/1. maddelerinin ihlal edildiğini belirtmişlerdir. Mahkeme verdiği kararda, devletlerin yaşam hakkı ile ilgili yükümlülüğüne atıfla, devletlerin yalnızca insanların hayatına kasten son vermemekle yükümlü olmadığını aynı zamanda kendi yetkisi dahilindeki kişilerin hayatlarını korumak için gerekli olan adımları atma sorumluluğu altında bulunduğunu hatırlatmıştır[229]. Bu olumlu yükümlülük bağlamında devletlerin, kamu kesimine ya da özel kesime ait olması fark etmeksizin hastanelere yönelik olarak hastaların hayatlarını koruyucu düzenlemeler yapmaları gerektiği vurgulanmıştır.

[226] Ertan, s. 86.
[227] Ertan, s. 86.
[228] AİHM Kararı, Calvelli ve diğerleri / İtalya, Başvuru No: 32967/96, 17.01.2002.
[229] Calvelli ve diğerleri / İtalya, Paragraf 48.

Mahkeme, kamu ya da özel sektör ayrımı yapmaksızın sağlık hizmetlerinin sunumu sırasında hayatını kaybeden hastaların ölüm sebeplerinin belirlenebilmesi ve sorumluların hesap verebilirliğinin sağlanması açısından devletlerin bağımsız bir yargı sistemi kurma yükümlülüğü bulunduğuna işaret etmektedir[230].

Ayrıca üçüncü kişiler tarafından pazarlanan tıbbi ekipman ve ilaçların denetlenmesi de devletlerin sorumluluğundadır. Devlet hekimlerin ve diğer sağlık mesleği mensuplarının uygun düzeyde eğitim görmesini, mesleğiyle ilgili bilgi sahibi olmasını ve mesleklerini icra ederken etik davranış kurallarına uygun davranmasını sağlamakla ödevlidir[231].

Yukarıda söylediklerimize ek olarak devletler, bazı geleneksel ve toplumsal uygulamaların doğumun öncesinde ve sonrasında gerçekleşen bakıma ve aile planlamasına erişime karışmamasını sağlamakla yükümlü tutulmuştur. Devletin görevleri arasında üçüncü kişilerin kadınları kadın sünneti vb. geleneksel uygulamalara zorlamasını önlemek, toplumun tacize açık ya da marjinalleştirilmiş bütün gruplarını, bu gruplar içerisinde ise özellikle kadın, çocuk, ergen ve yaşlıları şiddetin toplumsal cinsiyete dayalı tanımı ışığında korumak bulunmaktadır. Devletler, üçüncü kişilerin bireylerin sağlıkla ilgili bilgilendirme faaliyetlerine katılımlarını ve sağlık hizmetlerine erişimini kısıtlamamasını da güvence altına almalıdır[232].

D. Sağlık Hakkı Açısından Yerine Getirme Yükümlülüğü

Sağlık hakkını yerine getirme yükümlülüğü; öncelikle devletlerin ulusal planda siyasal ve yasal sistemlerinde, tercihen mevzuat uygulamalarında sağlık hakkına gerektiği gibi yer verip tanımalarını ve sağlık hakkının gerçekleşebilmesi için detaylı bir sağlık politikası benimsemelerini gerekli kılar Devletler, başlıca enfeksiyon hastalıklarına karşı bağışıklama faaliyetlerine politikalarında yer vermeli ve sağlık bakımının gerektiği gibi sağlanmasını güvence altına almalıdırlar. Bunun yanı sıra besleyici ve güvenli gıda, temiz içme suyuna erişim ve yeterli sağlık koşulları, yeterli konut ve yaşam koşulları gibi sağlığın belirleyici tüm ana

[230] Calvelli ve diğerleri / İtalya, Paragraf 49.
[231] ESKHK 14 No'lu Genel Yorum, Paragraf 35.
[232] ESKHK 14 No'lu Genel Yorum, Paragraf 35; Clapham, s. 177.

unsurlarına eşit erişimin sağlanması devletlerin yerine getirme yükümlülükleri arasındadır[233].

Devletlerin bu kategorideki diğer yükümlülükleri arasında her bireyin karşılayabileceği şekilde devlet, özel ve karma sağlık sigortası sisteminin kurulması, tıbbi araştırmalar ile sağlık eğitimi faaliyetlerinin sağlanması bulunmaktadır. Bunun yanı sıra devlet tarafından başta HIV/AIDS, geleneksel uygulamalar, cinsel sağlık ve üreme sağlığı, aile içi şiddet, aşırı alkol ve sigara ile uyuşturucu ve diğer zararlı maddelerin kullanımı ile ilgili olanlar olmak üzere bilgilendirme kampanyalarının teşvik edilmesi gerekmektedir[234].

Devletler başta kırsal alanlar olmak üzere toplum sağlığı ile ilgili gerekli alt yapıyı oluşturmalı, güvenli annelik, cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerini yerine getirmelidir. Doktorların ve sağlık personellerinin bütününün gereken bilgi ve eğitime sahip olması; hastanelerin, kliniklerin ve diğer sağlık kuruluşlarının yeterli sayıda olması; sağlık alanında danışmanlık hizmetleri veren ya da akıl sağlığı hizmetleri veren kurumların ülke çapında dengeli bir dağılım gözetmek suretiyle sayılarının artmalarının sağlanması devletlerin yükümlülüklerindendir[235]. ESKHK burada sağlık hizmetlerinin ve sağlık tesislerinin ülke çapında dengeli bir biçimde dağılması gerektiğine ve bu durumun devletler tarafından denetlenmesi ve kontrol edilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Burada amaçlanan sağlık hizmetlerinin ülke çapında daha ulaşılabilir kılınmasıdır. Komite sağlıkla ilgili gerekli alt yapının oluşturulmasında önceliği kırsal alanlara vererek, şehirleşmemiş taşra bölgelerinde de sağlık tesislerinin ve sağlık hizmetlerinin daha ulaşılabilir hale getirilmesine önem verdiğini göstermektedir.

E. Sağlık Hakkı Açısından Minimum Çekirdek Yükümlülükler

Tüm insan hakları için söz konusu olduğu gibi sağlık hakkı bakımından da gerçekleştirilmemesi yahut müdahale edilmesi durumunda hakkın varlığını ortadan

[233] ESKHK 14 No'lu Genel Yorum, Paragraf 36; Clapham, s. 177.
[234] ESKHK 14 No'lu Genel Yorum, Paragraf 36; Clapham, s. 178.
[235] ESKHK 14 No'lu Genel Yorum, Paragraf 36.

kaldıran unsurlara rastlanmaktadır[236]. Ekonomik sosyal ve kültürel haklar bağlamında devletlerin ESKHS'den kaynaklanan yükümlülüklerine paralel olarak ESKHK tarafından geliştirilen hakkın özü/çekirdeği kavramının ESKHS'de normatif anlamda temeli yoktur. ESKHK klasik hakların sınırlanması hususunda bir ölçüt olarak kullanılan hakkın özü kavramını ESKHS'ne uyarlayarak ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gerçekleştirilmesi açısından devletlerin yerine getirmesi gereken asgari yükümlülükleri belirlemiştir[237].

ESKHK, 3 No'lu genel yorumunda, temel birincil sağlık hizmetleri dahil Sözleşmede belirtilen tüm hakların en azından asgari temel düzeyde sağlanmasının taraf Devletlerin ana yükümlülüğü olduğunu teyit etmiştir. ESKHK'nin görüşüne göre minimum çekirdek yükümlülükleri şu şekilde sıralayabiliriz[238]:

- Başta riske açık ve toplum dışına itilmiş grupların erişim hakkı olmak üzere sağlık tesislerine, mal ve hizmetlerine ayırım gözetilmeden erişim hakkının sağlanması;

- Yeteri kadar besleyici ve güvenli asgari temel yiyeceklere erişim ile herkesin aç kalmama hakkının güvence altına alınması;

- Temel barınak, konut ve sağlık koşulları ile güvenli ve içilebilir yeterli suyun tedarik edilmesinin sağlanması;

- Dünya Sağlık Örgütü Temel İlaçlar Eylem Programı kapsamı altında belirli zaman aralıkları ile tanımlanan temel ilaçların temini;

- Tüm sağlık tesislerinin, mal ve hizmetlerinin adil bir biçimde dağılımının sağlanması;

- Epidemiyolojik verilere dayanarak tüm nüfusun sağlık kaygılarına yönelik ulusal bir genel sağlık stratejisinin ve eylem planının kabul edilip uygulanması; bu strateji ve eylem planı katılımcı ve şeffaf bir süreç içinde planlanıp gözden geçirilecektir; ilgili sürecin yakından izlenebilmesini sağlayan sağlık hakkı göstergeleri ve karşılaştırmalı değerlendirme sonuçları gibi yöntemleri içerecektir; strateji ve eylem planının hazırlandığı süreç ve içeriği riske açık ve toplum dışına itilmiş gruplarla özel olarak ilgilenecektir.

---

[236] Oktay Uygun, **1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1992, s. 186.
[237] Ertan, s. 113.
[238] ESKHK 14 No'lu Genel Yorum, Paragraf 43.

ESKHK ayrıca minimum çekirdek yükümlülüklerden sonra gelen bazı yükümlülüklerin, devletlerin sahip olduğu diğer yükümlülüklere kıyasla daha önemli olduğuna vurgu yapmıştır[239]. Bu yükümlülükler ise şunlardır[240]:

- Üreme, anne (doğum öncesi ve doğum sonrası) ve çocuk sağlığı hizmetlerinin temini;

- Toplulukta ortaya çıkan belli başlı bulaşıcı hastalıklara karşı bağışıklamanın sağlanması;

- Bölgesel (endemik) ve salgın hastalıkların önlenmesi, tedavi edilmesi ve kontrolü için gerekli tedbirlerin alınması;

- Belirli bir toplulukta görülen temel sağlık sorunlarına ilişkin bu hastalıkların önlenme ve kontrol yöntemlerini de içeren eğitimlerin ve bilgilendirmelerin yapılması

- Sağlık personellerine sağlık ve insan hakları eğitimlerini de içerecek şekilde gerekli eğitimlerin verilmesi.

[239] Ssenyonjo, s. 342.
[240] ESKHK 14 No'lu Genel Yorum, Paragraf 44.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE BİR SOSYAL HAK OLARAK SAĞLIK HAKKININ GELİŞİMİ VE 1982 ANAYASASI ZEMİNİNDE SAĞLIK HAKKININ İÇERİĞİ VE GÜVENCELERİ

I. TÜRKİYE'DE BİR SOSYAL HAK OLARAK SAĞLIK HAKKININ GELİŞİMİ

A. 1876 Anayasası

Türkiye'de insan haklarının pozitif hukukun düzenleme alanına girebilmesi, anayasacılığın gelişmesi ile mümkün olmuştur. İlk anayasamız olan 1876 tarihli Kanunu Esasi klasik sivil haklar olarak adlandırılan hakların başat olarak görülenlerini düzenlemiştir[241]. Kanunu Esasi yürürlüğe girmeden önceki süreçte de Osmanlı Devletinde sosyal uygulamalar mevcuttu. Örneğin ahilik teşkilatı geleneğinden gelen çeşitli meslek örgütlerinin varlığı sosyal yardım anlayışının bulunduğunun göstergesidir. II. Mahmut ve Tanzimat döneminde sosyal alanda ve özellikle sağlık alanında uygulamaya konulan yeniliklerden bazılarına baktığımızda sosyal devlet anlayışının izlerini görmemiz mümkündür. Sağlık alanında karantina teşkilatının oluşturulması, ebelik eğitimi verilmesi, aşılama uygulamaları gibi toplum sağlığını koruyucu düzenlemelerin yürürlüğe konması; dul ve yetim maaşlarının düzenlenmesi, ülke çapında hastanelerin açılması ve ilk eğitimin yaygın hale getirilmesi gibi gelişmeler sosyal uygulamalar bağlamında dikkate değer atılımlardır[242]. 1876 tarihine geldiğimizde, Kanunu Esasi'de uyruklara tanınan hak ve hürriyetler ''Tebaai Devleti Osmaniyenin Hukuku Umumiyesi'' başlığı altında düzenlenmiştir[243]. 23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilen Kanunu Esasi, Osmanlı-Türk tarihinde ilk yazılı anayasa olması bakımından önemlidir. Kanunu Esasi 8-26. maddeler arasında hak ve özgürlükleri düzenlemiştir. Bu maddeler arasında düzenlenen hak ve özgürlüklerden bazıları şunlardır: yasa önünde eşitlik, ibadet

[241] Erdoğan, İnsan Hakları, s. 134; Kapani, s. 103.
[242] Nihat Bulut, ''Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?'', **AÜHFD**, Cilt:52, Sayı:2, 2003, (Sosyal Devlet), s. 177.
[243] Anayasa metni için bkz. Anayasa Hukukçuları Derneği, **Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı**, 4. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015, s. 184.

özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, kamu hizmetine girmede eşit muameleye tabi tutulma hakkı, mülkiyet hakkı, işkence ve eziyet yasağı, müsadere ve angarya yasağı, tabi hakim ilkesi, eğitim özgürlüğü[244].

Kanunu Esasi'nin düzenlediği haklar listesine bakıldığında, negatif hak şeklinde düzenlenen mülkiyet hakkı ve eğitim özgürlüğü dışında sosyal ve ekonomik haklara yer verilmediğini görüyoruz[245]. Kanunu Esasi'nin 21. maddesi ekonomik anlamda önemli bir düzenleme getirmektedir. Bu hükme göre mal ve mülklerin korunması anayasal çerçeveye alınmış, kamu yararı zorunlu kılmadıkça ve değeri peşin verilmedikçe hiç kimsenin malına ve mülküne dokunulamayacağı belirtilmiştir[246].

B. 1921 Anayasası

1921 Anayasası özgürlüğe kavuşacak olan yeni Türk devletinin anayasal düzeni bakımından önemli olup Osmanlı devletindeki egemenlik anlayışının artık değiştiğinin belgesidir. Bu Anayasa'da bütün egemenlik yetkileri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanmakta ve yürütme artık yasama meclisinden ortaya çıkan bir organ olmakla birlikte yine yasamaya tabi olmaktadır[247]. Dolayısıyla 1921 Anayasası'nın en önemli yeniliği ve devrimci ilkesinin milli egemenlik ilkesi olduğu söylenebilir[248].

1921 Anayasası kişi hak ve özgürlüklerinden bahsetmemektedir. Bu nedenle sağlık hakkı da bu Anayasa'da düzenlenmemiştir.

C. 1924 Anayasası

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanını takip eden süreçte her ne kadar 1921 Anayasası'na Cumhuriyet rejimi ile ilgili değişiklikler eklenmiş olsa da çeşitli konulardaki eksiklikler varlığını koruyordu. İhtiyaçlara cevap vermeyen bir metin

---

[244] Kalabalık, s. 83.
[245] Algan, s. 246.
[246] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, (Osmanlı), s. 146.
[247] Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 21. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2016, s. 169.
[248] Hasan Tunç ve diğerleri, **Türk Anayasa Hukuku**, 7. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015, s. 33.

olan 1921 Anayasası'nın yerine yeni bir Anayasa gerekliydi. ''Yeni bir Anayasa'nın oluşturulması hususunda Meclis'te muhtelif zamanlarda tartışmalar gerçekleşmiş, hazırlıklar yapılmış ve bu konu üzerine Meclis Kamu Oyu ortaya çıkmıştı[249]. Yapılan hazırlıklar ve çalışmalar neticesinde yeni Anayasa 20 Nisan 1924 yılında kabul edildi.

1924 Anayasasının hazırlanışında dikkat çeken nokta bu Anayasa'da 18.yüzyıl felsefesinin ve Fransız İhtilali'yle beraber oluşan ilkelerin büyük ölçüde kendine yer bulmuş olmasıdır[250]. Cumhuriyet yönetiminin bu temel nitelikte kanununda 1919 Alman (Weimar) Anayasası gibi modern bir Anayasa'nın değil, 1875 Fransız Anayasası ve büyük ölçüde 1875 Fransız Anayasası'ndan ilham alan Polonya Anayasası'nın etkileri görülür[251]. Bu Anayasa'da ''Türklerin Hukuku Ammesi'' bölümünde düzenlenen kişi hak ve özgürlüklerine baktığımızda klasik, liberal ve bireyci bir tarzın tanımlanan hak ve özgürlüklere yansıtıldığını görürüz[252]. 1924 Anayasası'nın kişi hak ve özgürlüklerini düzenleyen beşinci bölümünün ilk maddesinde Fransız İhtilali'nin getirdiği bireyci ve liberal yaklaşım berrak bir şekilde görülmektedir[253]. Bu Anayasa'nın 68. maddesine göre:

> *''Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına muzır olmayacak her türlü davranışta bulunmaktır.*
>
> *Hukuku tabiiyeden olan hürriyetin herkes için hududu başkalarının hududu hürriyetidir. Bu hudut ancak kanun marifetiyle tesbit ve tayin edilir.''*

Bu özgürlük tanımlaması, esas olarak devleti kişilerin özgürlüklerine müdahil olmamakla sorumlu kılan negatif özgürlük doktrininin 1924 Anayasası tarafından benimsendiğini bize göstermektedir[254]. Bu maddede devletin, kamunun ya da toplumun menfaatlerinden bahsedilmemiş, birey ön plana çıkarılmıştır. Öyle ki Anayasa tasarısının, sosyal dayanışma kavramının bir gereği olarak doğal afetler gibi durumlarda bireylere birtakım yükümlülükler getirilebileceği yolundaki önerisi dahi

---

[249] Ahmet Mumcu, ''1924 Anayasası'', **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:5, 1986, (1924), s. 384 vd.
[250] Kapani, s. 109.
[251] Şeref Gözübüyük ve Zekai Sezgin, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1957, s. 33; İzzet Eroğlu, ''1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması'', **Yasama Dergisi**, Sayı:14, 2010, s. 81.
[252] Tanör,Osmanlı, s. 308; Ömer Anayurt, 1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler, http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/7_7.pdf, (23.01.2019), s. 3; Algan, s. 247.
[253] Tanör, Osmanlı, s. 308.
[254] Algan, s. 248.

Meclis genel kurulunda reddedilmiştir. Bu yaklaşım, Fransız Devrimi'nin getirdiği ilkelerin etkisinde olan seçkin zümrelerin ferdiyetçi ve liberal anlayışını yansıtmaktadır[255].

Fransız Devrimi'nin getirdiği ilkelerin, 1924 Anayasasında tanımlanan hak ve özgürlüklerin ruhuna egemen olduğu yönündeki tezi destekleyen gerekçelerden biri; 1924 Anayasası 68. Maddede düzenlenen ve yukarıda yer verilen özgürlük tanımının bire bir olarak 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi[256]'nin 4. Maddesinden[257] alınmış olmasıdır.

1924 Anayasasında düzenlemeye tabi tutulan klasik hak ve hürriyetlerden bazıları şunlardır: kişi dokunulmazlığı, vicdan hürriyeti, söz hürriyeti, mülk edinme hakkı, konut dokunulmazlığı, basın hürriyeti, toplanma, dernek kurma ve ortaklık kurma hakları. 1924 Anayasası kişi hak ve özgürlüklerine geniş bir bölüm ayırmış olmasına rağmen pratikte bu hak ve özgürlüklerin bireyler için gereken teminatı sağlayamadığı şeklinde görüşler de mevcuttur[258].

1924 Anayasası, sosyal içerikli düzenlemelere yer vermemiş ve zamanın anayasalarında yer almaya başlayan sosyal ve ekonomik haklar akımına uzak kalmıştır[259]. Sosyal haklara 1924 Anayasasında neredeyse hiç yer verilmediği, devletin sosyal birtakım ödevlerinin var olduğundan söz edilmediği şeklinde bir tespit kanımızca yanlış bir tespit olmayacaktır. Zamanın Anayasalarında yer almaya başlayan sosyal ve ekonomik haklara 1924 Anayasası'nda yer verilmeyişini, ülkenin içinde bulunduğu şartlar bakımından elzem bir hak kategorisi olmamasına bağlayan görüşler vardır[260]. Tek tek sosyal haklar üzerinden gidecek olursak, sendika kurma hakkı ve grev hakkı gibi kolektif haklar 1924 Anayasasında yer almamaktadır. Sosyal güvenlik hakkı konusunda da herhangi bir düzenleme mevcut değildir. Sağlık hakkı da, 1924 Anayasası'nın sosyal haklara olan yabancılığından payına düşeni

[255] Tanör, Osmanlı, s. 308.
[256] Bildirinin Türkçe metni için bkz. https://tr.wikisource.org/wiki/%C4%B0nsan_ve_Yurtta%C5%9F_Haklar%C4%B1_Bildirisi (30.01.2019).
[257] Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi 4. madde:Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Böylece her insanın doğal haklarının kullanımı, toplumun diğer üyelerinin aynı haklardan yararlanmalarını sağlayan sınırlarla belirlidir. Bu sınırlar ise ancak yasa ile belirlenebilir.
[258] Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1978, s. 93.
[259] Kapani, s. 110.
[260] Kapani, s. 110.

almış ve Anayasa'da düzenlenmemiştir. Anayasa'da sosyal haklara yer verilmeyişinin tek istisnası parasız ilköğretim hakkı ve zorunluluğudur. Bu düzenleme Anayasa'nın 87. maddesinde yer almaktadır. Bu maddeye göre: *''İptidai tahsil bütün Türkler için mecburi ve Devlet Mekteplerinde meccanidir.''*

Ayrıca Anayasa'nın 80. maddesine göre:

> *''Hükümetin gözetimi ve denetlemesi altında ve kanun çerçevesinde her türlü öğretim serbesttir.''*

Burada devletin yüklendiği görev gözetim ve denetim görevidir. Bu görevin, bireylerin hayatını kolaylaştırıcı nitelikte pozitif bir edim olup olmadığı ve onlara devlete yöneltebilecekleri birer talep hakkı verip vermediği ise sorgulamaya muhtaç bir konudur. Zira gözetim ve denetim görevi, devletin eğitim faaliyetlerini kontrolü altında bulundurmak istemesinden neşet eden bir düzenleme olmaya da adaydır[261].

Ancak bu Anayasa sosyal ve ekonomik haklar açısından göz alıcı bir içeriğe sahip olmasa da, 1924 Anayasası'nın yürürlükte olduğu zaman diliminde bazı sosyal içerikli düzenlemeler yapılmış ve devlet bazı sosyal hakları yasal olarak tanımak tercihini yapmıştır. Örneğin 1936 tarihinde İş Kanunu[262] kabul edilmiş ve sosyal güvenlik hakları tanınmış, 1945 tarihinde kabul edilen diğer bir yasa[263] ile iş kazaları, meslek hastalıkları ve analık sigortasına dair düzenlemeler kabul edilmiştir[264].

D. 1961 Anayasası

Türkiye'de sağlık hakkının anayasal olarak tanınması 1961 Anayasası ile gerçekleşmiştir[265]. 1924 Anayasası ile 1961 Anayasası genel olarak karşılaştırıldığında, 1961 Anayasasının, düzenlediği hakların niceliği ve niteliği konusunda 1924 Anayasasından ileride olduğu doktrinde kabul görmektedir[266]. 1961 Anayasası devlet-toplum ve birey ilişkilerinde önceliği bireylere ve bireylerin

---

[261] Algan, s. 248.
[262] 08.06.1936 tarihinde kabul edilen 3008 sayılı İş Kanunu 15.06.1936 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.
[263] 27.06.1945 tarihinde kabul edilen 4772 sayılı İş Kazaları ile Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu Resmi Gazete'de 07.07.1945 tarihinde yayımlanmıştır.
[264] Algan, s. 249.
[265] Ertaş, s. 32.
[266] Algan, s. 249.

korunmasına vermiş olup, bu durum Anayasanın felsefesinden yapılanmasına kadar çeşitli kademelerden anlaşılmaktadır[267].

Daha önce bahsettiğimiz gibi batı dünyasında On sekizinci yüzyıldan sonra hürriyet kavramının mahiyeti ciddi ölçüde değişmeye başlamıştır. Devletler, klasik hürriyetler düzeninin insanları hür kılmaya yetmediğini anlamışlar ve bu gerçekle yüzleşerek toplum içinde ekonomik açıdan yoksun olan kesimlerin durumlarını iyileştirici sosyal politikalar geliştirmeye yönelmişlerdir[268]. Bu yönelimin bir sonucu olarak da devletler Anayasalarında ekonomik ve sosyal haklara yer vermişlerdir. Tanör'e göre Türkiye örneğinde, 1924 Anayasasında uygulamasını bulan çok partili dönem ve ülkede Demokrat Parti iktidarının hüküm sürdüğü yıllar küçük ve orta burjuvazi ile büyük kent ve kır burjuvazisi arasındaki çatışmanın derinleştiği yıllardır. Bu çatışma, orta sınıfın ekonomik, sosyal ve politik alanda etkinliğini yitirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu çatışma 1961 Anayasasının sosyal karakterini yansıtan sosyal devlet, sosyal adalet ve sosyal haklar gibi kavramların ortaya çıkışında belirleyici olmuştur[269]. 27 Mayıs 1960 Askeri müdahalesinin ardından yeni bir anayasanın hazırlanması kapsamında açıklanan ‘‘Anayasa Ön Projesini Hazırlama Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar’’ başlıklı raporda sosyal hak ve sosyal adalet gibi kavramlara yer verilecektir[270]. 1961 Anayasası, ekonomik ve sosyal haklara yer vermek konusunda Türk Anayasacılık tarihi bakımından değerlendirildiğinde bir yeniliğe işaret etmektedir. Bu durum Türkiye’de anayasal gelişmeler haritası açısından değerlendirildiğinde aynı zamanda 1924 Anayasasından bir kopma niteliği de taşımaktadır. 1961 Anayasası ‘‘Türkiye Cumhuriyeti, … sosyal bir hukuk devletidir’’ diyerek sosyal devlet ilkesini Cumhuriyet’in niteliği olarak tescil etmiştir[271]. Anayasa Mahkemesi bu dönemde verdiği bir karar[272]ında sosyal

[267] Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961-1982**, 5. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2013, (İki Anayasa), s. 17.
[268] Kapani, s. 121.
[269] Tanör, İki Anayasa, s. 6.
[270] Tanör, Osmanlı, s. 371.
[271] İbrahim Ö. Kaboğlu, ‘‘Anayasa’da Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları’’ **Anayasal Sosyal Haklar (Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye)** (Anayasal Haklar), (Ed. İbrahim Kaboğlu), Legal Yayınları, İstanbul, 2012, s. 15.
[272] AYMK, E: 1963/336, K: 1967/29, T: 26-27.09.1967, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/d7366f47-f3a7-4014-8a5d-0cd409fff40d?excludeGerekce=False&wordsOnly=False (13.05.19); Ali Karagülmez, ‘‘Anayasa Mahkemesi Kararlarında Sosyal Devlet ve Sosyal Haklar’’, **Anayasal Sosyal Haklar (Avrupa**

devletin gerekliliklerini şu şekilde sıralamış ve sosyal bir hukuk devletinin tanımını vermiştir. Bu tanıma göre bir devlete sosyal bir hukuk devleti diyebilmek için devlet kişi hak ve özgürlüklerine saygılı olmalı, bireyler ile toplum arasında sermaye ile iş gücü ilişkileri bağlamında adalet ilkelerini gözetmeli ve buna göre davranmalı, özel sektörün çalışma sahasında öngörülebilirlik koşullarını doğru bir şekilde belirleyerek rahat bir çalışma ortamı sağlamalı, gereken ekonomik ve sosyal önlemleri alarak işçilerin insan onuruna uygun bir hayat sürdürmelerini ve çalışma ortamlarının da buna uygun halde olmasını sağlamalı, bireylerin refah düzeylerini yükseltmeye dönük düzenlemelere politikalarında yer vermeli, işsizliği sona erdirmeyi bir amaç olarak kendine görev edinmeli ve milli servetin adil bir biçimde dağılmasını sağlamalı ayrıca adil bir hukuk sistemi oluşturarak kendisi de eylem ve işlemlerinde de bu sisteme uygun hareket etmelidir.

Sosyal ve ekonomik haklara ilk defa bu Anayasada yer verilmiş olmasını Temel Hakların Niteliği ve Korunması kenar başlıklı 10. maddenin 2. fıkrasındaki düzenlemeyle ilişkilendiren görüşler vardır[273]. Bu fıkra şu şekildedir:

> *''Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar.''*

Burada görüyoruz ki doğal hukuk teorilerine ve liberal doktrine uygun olan ilk fıkradan[274] farklı olarak ikinci fıkra, sınıf egemenliği konusuna dokunmadan özgürleştirme kavramına vurgu yapmaktadır[275]. Bu düzenlemeden anlaşılmaktadır ki 1961 Anayasası devletin hak ve özgürlüklere yalnızca saygı göstermesini yeterli görmemekte, devleti hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi için gerekli olan ortamı hazırlamakla yükümlü tutmaktadır[276].

Türk Anayasa Hukuku açısından ise sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklerin 1961 Anayasası ile ilk kez düzenlenmesi, toplumsal ve ekonomik yapı

Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye), (Ed: İbrahim Ö. Kaboğlu), Legal Yayıncılık, İstanbul, 2012, ss. 177-178.

[273] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tanör, Osmanlı, s. 379.

[274] 1961 Anayasası'nın 10. maddesinin 2. fıkrası şu şekildedir: *''Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez, temel hak ve hürriyetlere sahiptir.''*

[275] Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, (Anayasa) s. 261; Mustafa Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, 6. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2011, (Anayasa), s. 165.

[276] Tanör, İki Anayasa, s. 19.

üzerinde pek çok olumlu ivmeyi de beraberinde getirmiştir[277]. 1961 Anayasası, Temel Haklar ve Ödevler başlıklı ikinci kısmın üçüncü bölümünde 35-53. maddeler arasında sosyal ve iktisadi haklar ve ödevleri düzenlemiştir[278]. 1961 Anayasasında sağlık hakkı da bu bölümün 49. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre:

> ''*Devlet herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir.*
> *Devlet yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun* konut *ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır.''*

Bu maddenin kaleme alınış biçiminden anladığımız kadarıyla, 1961 Anayasası sağlık hakkını düzenlerken, bireylerin devletten talep edebilecekleri bir hakka sahip olmalarını sağlamaktan ziyade devletin sağlık hakkıyla ilgili gerçekleştirmekle yükümlü olduğu edimlere yer vermiştir[279].

1961 Anayasası sağlık hakkı açısından devletin yerine getirmesi gereken iki ödeve yer vermiştir. Bunlardan birincisi herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesi, ikincisi ise ihtiyacı olan herkesin tıbbi bakım görmesinin sağlanmasıdır. Bunların yanında konut hakkına ilişkin düzenlemeye de sağlık hakkı kenar başlığı altında yer verildiğini görmekteyiz. Kanımızca bu durum yerinde bir tercihtir. Çünkü konut hakkı düzenlemesi sağlık hakkıyla çok yakın bir ilişki içerir tarzda düzenlenmiştir. Buna göre devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin konut ihtiyaçlarını, sağlık şartlarına uygun olması ön koşuluyla karşılamak ödevini üstlenmiştir. Burada sağlık şartlarına uygun olma ölçütü sağlık hakkına dahil olan kavramlardan biridir.

II. 1982 ANAYASASI ZEMİNİNDE SAĞLIK HAKKININ İÇERİĞİ VE GÜVENCELERİ

A. 1982 Anayasasının Sosyal Devlet Anlayışı

1982 Anayasası'nda Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal bir hukuk devleti olduğu vurgulanmaktadır. Sosyal devlet esas itibariyle devletin sosyal barışı ve

[277] Mumcu ve Küzeci, s. 219.
[278] Suna Kili ve A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 184.
[279] Algan, s. 252; Şahin, s. 754.

sosyal adaleti sağlamak amacıyla sosyal ve ekonomik hayata aktif müdahalesini gerekli ve meşru gören bir anlayış olarak tanımlanmaktadır[280]. Sosyal devlet bu yönüyle geçtiğimiz yüzyılda liberal felsefeden ilham alarak tanımlanmış olan jandarma devlet anlayışından ayrılmaktadır. Jandarma devlet anlayışı, devletin görevlerini savunma, güvenlik ve adalet dağıtımı alanlarıyla sınırlayarak devletin ekonomik hayata aktif müdahalesine karşı çıkıyordu[281]. Bu durum aslında devletin, toplumun güçlü kesimi olan sermaye sınıfı ile kalabalık ancak zayıf olan işçi sınıfı arasında gerçekleşen mücadeleye seyirci kalması anlamına gelmektedir. Hatta egemen sınıf yararına pasif bir tutum içinde olduğu daha doğru bir tespit olacaktır[282]. Sosyal devleti bu pencereden anlamak açısından Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'nin 1972 yılında verdiği karardan ilgili bölümü alıntılayacak olursak, ''*...Genellikle toplum yaşamında ve özellikle sanayi toplumu olmuş ya da olma yoluna girmiş toplumların yaşamında, işverenler güçlü, işsizler ise güçsüz kişiler sayılır''* şeklinde devletin yardımına ihtiyacı olan kesimin kimler olduğu vurgulanmıştır[283]. Görüldüğü gibi sosyal hakların ve sosyal devletin amacı, ekonomik açıdan güçsüz olan kesimlerin korunmasıdır. Yoksulluk ise varlığını kapitalizmin insan ve toplum yaşamı üzerindeki olumsuz etkilerine borçludur. Doktrinde, bu ilişkilendirme ile sosyal hakların kapitalizmin bir sonucu olduğunu ileri süren görüşler mevcuttur[284].

Sürekli bir değişim ve gelişim çizgisi içerisinde bulunan devletin sosyal bir rol üstlenmesi, uzun bir süreç gerektirmiştir. Devletin, sosyal devlet anlamında kurumsal bir yapıya bürünebilmesi çeşitli değişkenlerin etkisiyle mümkün olabilmiştir. Bu sürecin gerçekleşmesinde, insan hayatının her alanını düzenleyen liberal düzenin yaşadığı krizlerin ve çıkmazların etkisinin yanı sıra liberal düzenin sosyal ve ekonomik alandaki yetersizlikleri belirleyici olmuştur[285].

Sosyal devlet anlayışı liberal devletin kendini revize etmesi sonucunda ortaya çıkmıştır fakat devletin sosyal bir rol üstlenmesi, liberal devletin siyasi iktidar

[280] Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 17. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2017, s. 140; Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 6. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1986, (100 Soru), s. 229; Üzeltürk, s. 74.
[281] Özbudun, s. 140.
[282] Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 104.
[283] Soysal, 100 Soru, s. 232.
[284] Omay, Sosyal Haklar, s. 35.
[285] Tarık Gümüş, **Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 85.

anlayışında herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır. Sosyal temsil kavramı ve iktidarın milleti oluşturan bireylerin bütünü tarafından kullanılabileceği ilkesi sosyal devlette de korunur fakat buna ek olarak sosyal kuruluşların siyasi olarak temsil edilmelerine imkân veren bir temsil sistemini öngörmesi sosyal devletin getirdiği bir yeniliktir. Sosyal devlet liberal devlette var olan hak, özgürlük ve eşitlik gibi değerlere karşı olmamakla beraber klasik hak ve özgürlüklerin sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklerle beraber bir anlam ifade ettiğini ve siyasi ve hukuki olarak tanınan eşitliğin fırsat eşitliği alanında da gerçekleştirilmesi gerektiğini savunur[286].

Sanayi devrimi yıllarında işçi sınıfının bilinçlenmesi ve harekete geçmesiyle başlayan, I. Dünya Savaşı, 1929 dünya ekonomik krizi ve II. Dünya Savaşı gibi toplumsal bunalım yaratan olayların insanların hayatlarını gittikçe zorlaştırmasıyla devam eden süreç sosyal devletin kurumsallaşmasını hızlandırmıştır[287]. Sonuç itibariyle sosyal devlet, söz konusu gelişmelerin etkisiyle II. Dünya Savaşı sonrasında sanayileşmiş ülkelerde işveren, işçi ve devlet üçlüsü arasındaki uzlaşmaya dayalı olarak ortaya çıkmıştır[288].

1982 Anayasası da, 1961 Anayasası gibi 2. maddesinde Cumhuriyetin niteliklerinden birinin sosyal devlet ilkesi olduğunu vurgulamıştır[289]. 1982 Anayasası'nın sosyal haklara 1961 Anayasasından daha dar bir yorumla yaklaştığı ve onları sınırlayıcı bir biçimde düzenlediğine dair görüşler vardır[290]. 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası arasında otorite ile özgürlüklerin birbirlerine göre durdukları yer açısından bir karşılaştırma yapıldığında 1982 Anayasası'nın otoritenin ağırlığını arttırdığı söylenebilir. Zaten 1982 Anayasasını yapanların yeni bir Anayasanın gerekli olduğunu savunurken en sık kullandıkları argüman 1961 Anayasası'nın otorite ile özgürlük dengesini otorite aleyhine bozduğu ve bunun sonucunda devletin kendini savunma araçlarının elinden alındığı savıdır[291].

1982 Anayasası 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbenin bozulan toplum düzeninin yeniden rayına oturtulması politikası doğrultusunda yazılan bir

[286] Göze, Liberal Devlet, s. 203.
[287] Gümüş, s. 86.
[288] Reyhan Sunay, **Tartışılan Egemenlik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 262.
[289] Ali Güzel, ''Sosyal Devlet ve Sosyal Haklar'', **Anayasal Sosyal Haklar (Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye)** (Ed: İbrahim Ö. Kaboğlu), Legal Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 282.
[290] Güzel, s. 283.
[291] Özbudun, s. 62.

Anayasa olduğu için burada düzenlenen sosyal hakların dili de bu gerçekliğe uygun olarak oluşturuldu. Sosyal haklar konusunda 1961 Anayasası'nın sistematiği korunsa da, söz konusu haklar insan hakları bakış açısıyla değil program hükümler şeklinde düzenlemiştir. Kaboğlu bu konuya ilişkin olarak konut hakkı örneğini vermektedir[292]. Yazara göre konut hakkının düzenlendiği anayasa maddesi konut hakkı kavramına uygun bir şekilde düzenlenmemiştir. Kaboğlu ayrıca hak ve özgürlükler konusunda anayasal güvencelerin azaltıldığını ve devletin normatif yükümlülüklerinin hafifletildiğini savunmaktadır[293]. 1982 Anayasası'nın devletin korunması ile hak ve hürriyetlerin korunması seçenekleri arasında tercihini devletin korunmasından yana kullandığına dair tespitler Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun bir kararında da yer almıştır. Bu kararda 1982 Anayasası'nın 1961 ve dahi 1924 Anayasalarına nazaran güçlü ve otoriter devlet kavramlarına fazlasıyla önem atfettiği ifade edilmiştir[294].

Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararlarda sosyal devlet kavramını çoğunlukla hukuk devleti ile beraber ele aldığı görülmektedir. Örneğin Anayasa Mahkemesi bir kararında[295] sosyal devlet kavramından ne anlamamız gerektiğine açıklık getirmektedir. Buna göre:

> *''Sosyal hukuk devleti, güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak gerçek eşitliği yani sosyal adaleti ve toplumsal dengeyi sağlamakla yükümlü devlet demektir. Çağdaş devlet anlayışı, sosyal hukuk devletinin, tüm kurumlarıyla Anayasa'nın özüne ve ruhuna uygun biçimde kurulmasını gerekli kılar. Hukuk devletinin amaç edindiği kişinin korunması, toplumda sosyal güvenliğin ve sosyal adaletin sağlanması yoluyla gerçekleştirilebilir. (...) Anayasa'nın, Cumhuriyetin nitelikleri arasında yer verdiği sosyal hukuk devletinin dayanaklarından birini oluşturan sosyal güvenlik kavramının içerdiği temel esas ve ilkeleri uyarınca toplumda yoksul ve muhtaç insanlara Devletçe yardım edilerek onlara insan onuruna yaraşır asgari yaşam düzeyi sağlanması, böylece, sosyal adaletin ve sosyal devlet ilkelerinin gerçekleşmesine elverişli ortamın yaratılması gerekirken itiraz konusu madde ile bir grup sigortalının yaşam düzeylerinin ötekilere oranla çok farklı bir biçimde yükseltilmesi yoluna gidilmiştir.''*

Anılan karar 20.06.1987 günlü ve 3395 sayılı ''506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Ek ve Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanun''un 17. maddesiyle 506 Sayılı Kanuna eklenen

[292] Kaboğlu, Sosyal Haklar, s. 16.
[293] Kaboğlu, Sosyal Haklar, s. 16.
[294] Özbudun, s. 63.
[295] AYMK, E: 1988/19, K: 1988/33, T: 26.10.1988, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/33a2b3b0-c8c1-4014-90bf-c0bf2208e40e?excludeGerekce=False&wordsOnly=False (13.05.19).

geçici 5. maddenin (291 sayılı KHK ile geçici 70. madde haline gelmiştir) Anayasanın 2., 10., 60. ve 65. maddelerine aykırı olduğuna dair isteme binaen verilmiş bir karardır. 3395 sayılı yasanın 17. Maddesi ile 506 sayılı yasaya eklenen geçici 5. madde, bu yasanın yürürlüğe girdiği tarihte 506 sayılı ve 991 sayılı yasalara göre malullük, ölüm ve yaşlılık sigortalarından gösterge tablosunun en üstünden aylık almakta olanlarla, aylık talebinde bulunmuş olup henüz işlemleri tamamlanmamış olanlardan gösterge tablosunun en üst göstergesinden aylık bağlanmaya hak kazananlara borçlanma olanağı tanımaktadır. Anayasa Mahkemesi'ne göre aynı sosyal güvenlik kurumunun içinde bulunan bütünleşmiş ve temelde aynı amaçlar için riziko ortaklığına girmiş bulunan sigortalıların bir kısmının, ayrımcılığa yol açacak biçimde farklı bir güvenlik rejimine tabi tutulması kabul edilemez. Bu itibarla birbirleri ile aralarında çok fark olmayıp yakın gösterge ve derecede bulunan sigortalılar için farklı ölçüde sosyal güvenlik sağlanarak kurumun sahip olduğu kaynakların adaletsiz biçimde dağıtılmasını ve itiraza konu olan madde ile bir grup sigortalının yaşam standartlarının diğerlerine oranla dengesiz olarak yükseltilmesini Anayasa Mahkemesi sosyal güvenlik hakkının düzenlendiği Anayasanın 60. maddesine aykırı bulmuştur.

Anayasa Mahkemesi konuyu Anayasamızın 10. maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesi bakımından da incelemiştir. Mahkemenin değerlendirmesine göre, aynı sosyal risklere karşı minimum düzeyde koruma altına alınan ve aynı esaslara tabi bulunan sigortalıların hukuki statüleri arasında benzerlik vardır. Bu benzerliğin bir gereği olarak bireylerin yasaların sağladığı haklardan eşit olarak yararlanmaları eşitlik ilkesinin gereği olarak görülmüştür. Geçici 5. madde ile borçlanma hakkı, haklı bir gerekçe gösterilmeksizin 3395 sayılı Yasa'nın yürürlüğe girdiği tarihte en üst göstergeden yaşlılık, ölüm ve malullük aylığı alanlar ve bu tarihe değin aylık isteminde bulunmuş olup da istem tarihi itibariyle henüz işlemleri tamamlanmamış olanlardan gösterge tablosunun en üst göstergesinden aylık almaya hak kazananlara tanınmıştır. Mahkemeye göre bu düzenleme ile sosyal güvenlik hakkı açısından en üst göstergede bulunanlar ile diğer göstergelerde bulunanlar arasında ciddi bir eşitsizlik yaratılmıştır. Oysaki borçlanma hakkının adaletli ve uygun bir şekilde diğer göstergelerde bulunanlara da tanınması gerekmektedir. Anayasa Mahkemesi bu sebeplerle düzenlemeyi eşitlik ilkesine aykırı bulmuştur.

Söz konusu kararda bu gibi aykırılıkların tespit edilmesinin yanı sıra insanca bir yaşayış düzeyi sağlanması için gerekli yardımların yapılmasına ve bunun için elverişli bir ortam oluşturulmasına vurgu yapılmaktadır. Sosyal devlet kavramının, sosyal adaleti ve toplumsal dengeyi sağlamakla sorumlu devlet anlamına geldiği belirtilmiştir. Gerçekten de sosyal bir hukuk devleti, vatandaşlarının hayat standartları arasında bir uçurum oluşmasına izin vermeyen ve toplum içindeki zayıf kesimlerin insan onuruna uygun bir şekilde hayatlarını sürdürebilmeleri için onlara gerekli olan olanakları sağlayan devlet demektir. Bu kararda sosyal devlet ilkesinin tam anlamıyla yaşama geçirilmesinin, toplum içinde güçsüz ve korunmaya muhtaç olan bireylere devlet tarafından yardım edilmesiyle sağlanabileceği belirtilmektedir.

B. 1982 Anayasasında Sosyal Hakların Hukuki Rejimi

1. Genel Olarak

Sosyal ve ekonomik haklar 1982 Anayasası'nın İkinci Kısmının Üçüncü Bölümünde Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler başlığında düzenlenen 41 ile 65'inci maddeler arasında hüküm altına alınmıştır. Bu bölümde düzenlenen hak ve özgürlüklerden bazıları şunlardır: eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi (md. 42), çalışma ve sözleşme hürriyeti (md. 48), sendika kurma hakkı (md. 51), ücrette adalet sağlanması (md. 55), sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması hakkı (md. 56), konut hakkı (md. 57), sosyal güvenlik hakkı (md. 60). 1982 Anayasasının 65. maddesi ise devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırları başlığını taşımaktadır.

Sosyal haklar sosyal devlet için en önemli kavramlardan biridir. Sosyal haklar karşısında devletin yükümlülüklerinin ne olacağının değerlendirilebilmesi için sosyal hakları tanımlama ve bu hakların klasik hak ve özgürlüklerden farkının ne olduğunu ayırt etmeye çalışan çeşitli görüşler geliştirilmiştir. Bu görüşlerden biri, sosyal hakların devlete olumlu bir edimde bulunma yükümlülüğü getirdiği görüşüdür. Ancak sendika kurma hakkı gibi devletin hakkın alanına müdahale etmemesi gereken negatif içerikli sosyal hakların varlığı bu görüşün bütün sosyal haklar için doğru olmadığını göstermektedir. Bu konuda diğer bir görüş, sosyal hakların konuları bakımından yapılacak bir ayrımla klasik temel hak ve özgürlüklerden ayırt

edilebileceğini savunmaktadır. Yani bu görüşe göre sosyal haklar nitelikleri itibariyle ekonomik ve sosyal bir içeriğe sahiptirler. Ancak bu görüş de mülkiyet hakkı, özel teşebbüs ve ticaret hürriyeti gibi ekonomik içerikli klasik hakların varlığı karşısında tutarsız görünmektedir[296].

Bu açıklamalar ışığında, doktrinde sosyal hakların klasik hak ve özgürlüklerden amaçlarına göre ayırt edilmesi en tutarlı görüş olarak öne çıkmaktadır. Sosyal haklar bireyler ya da gruplar tarafından kullanılabilmelerine yahut olumlu veya olumsuz edim gerektirip gerektirmemelerine göre ayrılmamalıdırlar. Sosyal hakları doğru bir kategori olarak belirleyebilmenin yolu, hakların sosyal eşitsizlikleri en aza indirme amacı taşıyıp taşımadığı, sosyal adaleti sağlamaya dönük olup olmadığı ve toplum içinde mali açıdan güçsüz kesimlerin hayat standartlarını yükseltmeye yönelik haklar olup olmadığının belirlenebilmesidir[297].

1982 Anayasasında düzenlenen sosyal hakların bazıları devlet açısından olumlu edim gerektirdiği gibi sendika hakkı gibi bazı sosyal haklar ise devletin olumlu edimini gerektirmemektedir. Devletin olumlu edimini gerektirmeyen haklar bakımından düşünüldüğünde devletin durumu diğer temel haklardaki durumun aynısıdır. Yani devlet burada müdahale etmeme ödeviyle karşı karşıyadır. Örneğin sendika hakkı çalışan ile işveren arasındaki ilişkileri düzenlemeye yönelik bir sosyal haktır. Bu hakka göre işveren, bir kimseyi işe alırken onun bir sendikaya üye olup olmamasını gözetmemeli ya da bir işçiyi sendikaya üye olup sendikal faaliyetlerde bulunduğu için işten çıkarmamalıdır. Burada devletin rolü yalnızca sendikaların kanunlara uygun biçimde kurulmasını ve faaliyetlerin yerine getirirken kanunlara uygun hareket etmesini sağlamaktır. Devletin üye ile sendika ilişkisinde herhangi bir rolü bulunmamaktadır[298]. Bu türden sosyal haklar karşısında devlet Anayasa ve yasa ile belirlenen sınırların dışına çıkarsa bu durumda yargı yoluyla kendi sınırlarına çekilmesi sağlanabilecektir. Görüldüğü gibi devletin yükümlülük şeklinin negatif olduğu sosyal haklar Anayasada düzenlenen klasik hak ve özgürlüklerin hukuki rejimine tabi kılınmıştır[299].

---

[296] Özbudun, s. 154.
[297] Sosyal haklar konusunda geniş bir değerlendirme için bkz. Tanör, Sosyal Haklar, s. 13-109.
[298] Göze, Liberal Devlet, s. 226-227.
[299] Üzeltürk, s. 82.

Devletin olumlu edimini gerektiren haklar açısından konuya yaklaşıldığında ise bu tür haklar sırf Anayasada düzenlenmiş olmakla, yargı yoluyla talep edilebilecek sübjektif kamu hakları haline gelmezler. Bu türden talep ve dava hakkı ancak yasama organının o alana ait bir düzenlemesinden doğabilir. Dolayısıyla olumlu edim gerektiren sosyal hakların doğrudan uygulanabilir hukuk kuralları olmadığı daha ziyade yasama organına siyasi olarak direktif veren program hüküm karakteri taşıdığı gerçeğiyle karşı karşıya kalıyoruz[300].

2. Sosyal Haklar Açısından Mali Kaynakların Yeterliliği İlkesi

1982 Anayasasının Devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırları başlıklı 65. madde hükmü şu şekildedir:

''Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.''

Bu düzenleme 1961 Anayasasının 53. Maddesi ile hemen hemen aynıdır. Anılan düzenleme şu şekildedir:

''Devlet bu bölümde belirtilen iktisadi ve sosyal amaçlara ulaşma ödevlerini, ancak iktisadi gelişme ile mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.''

1982 Anayasasının ekonomik ve sosyal konularda devletin yerine getirmesi gereken yükümlülüklere dair çizdiği sınır, devletin olumlu edimini gerektiren sosyal haklar bakımından geçerlidir. Yukarıda belirttiğimiz gibi olumlu edim gerektirmeyen ve kendisine aykırı hareket edilmesi durumunda hakkın öznesinin yargısal yola başvurma imkânı bulunan sendika hakkı, grev hakkı ve toplu sözleşme hakkı gibi hakların kullanılması mali kaynakların yeterliliği kıstasına bağlanamaz[301]. Zira bu haklar devlet için ödev doğurmayan haklardır. Bu hakların çerçevesinin mali kaynakların yeterliliği ölçüsüne göre daraltılıp genişletilmesi düşünülemez. Genişletilip daraltılacak olan ancak devletin ödevleridir[302].

Peki 1982 Anayasasında devletin sosyal ve ekonomik alanlarda belirlenen ödevlerini yerine getirmesinin kıstası olan mali kaynakların yeterliliği kavramını

[300] Özbudun, s. 155.
[301] Özbudun, s. 155; Üzeltürk, s. 85.
[302] Soysal, 100 Soru, s. 240.

nasıl yorumlayacağız? Tanör ve Yüzbaşıoğlu'na göre bu kavram işin niteliğinin gerekli kıldığı bir düzenlemedir. Çünkü aksi durumda sosyal hakların gerçekleştirilmesi bakımından gerekli işlevi gösteremeyen ve pasif durumda kalan devlet, mütemadiyen anayasanın ihlal edildiğine dair eleştirilere ve başvurulara muhatap olacak demektir[303]. Ancak bu düzenleme sosyal alanda kendisine yüklenen ödevleri kasıtlı olarak yerine getirmekten kaçınan devletin sığınacağı bir liman olarak görülmemeli ve devletin yerine getirmeyi ihmal ettiği edimlere yasal zeminde arka çıkan bir hüküm olarak kabul edilmemelidir. Doktrinde bu konuyla ilgili olarak yapılan tahlillerde; devletin ekonomik ve sosyal alanda bu hükme dayanarak ödevlerini savsaklamasının söz konusu olamayacağı, bu hükmün konuluş amacının devletin yükümlülüklerinin yerine getiriliş derecesini belirlemek olduğu ifade edilmiştir[304].

Akın da 1961 Anayasasının 53. maddesinde yer alan hüküm için aynı görüşü öne sürmüştür. Akın'a göre devlet, 1961 Anayasasının 53. maddesini paravan olarak kullanmak suretiyle ekonomik açıdan iyi durumda olmadığını ve mali kaynaklarının yetersizliğini bahane ederek ekonomik ve sosyal hakları bir bütün olarak gerçekleştirmekten kaçınmamalı ve koşullar elverdiği ölçüde bu hakları yerine getirmelidir[305]. Bu açıklamalara göre bir örnek üzerinden gidecek olursak; söz gelimi devlet sağlık hakkını gerçekleştirmek bakımından elinden geleni yapacak ancak bu çabayı gösterirken de mali kaynakların yeterliliği ölçütü ile sınırlı olduğunu unutmayacaktır.

Anayasa Mahkemesi konuyla ilgili verdiği kararlarda esası incelemekten uzak durmuş ve mali kaynakların hakkı gerçekleştirmek açısından yeterli olup olmadığının tespitini yapmaktan imtina etmiştir. Çünkü Yüksek Mahkeme'nin devletin mali kaynaklarının yeterliliği konusunda detaylı bir incelemeye girişmesi, yargı organının yerindelik denetimi yapıyor olduğunu gösterecek ve bu da yetki aşımı anlamına gelecektir. Ancak Anayasa Mahkemesi mali kaynakların yeterliliği hususunda sınırlı olsa da bir denetim uygulamıştır. Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru üzerine verdiği bir kararda[306] devletin sosyal ve ekonomik ödevlerini yerine getirmesine bir

[303] Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 191.
[304] Soysal, 100 Soru, s. 238; Özbudun, s. 155; Algan, s. 281.
[305] Akın, s. 405-406.
[306] AYMK, Başvuru No: 2014/2960, Karar Tarihi: 04/10/2017.

çerçeve oluşturan 65. maddenin gerekçesine atıfta bulunarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmelere göre mali kaynakların yeterliliği kavramı, devletin ekonomik ve sosyal ödevlerini gerçekleştirirken mali kaynaklarını zorlamadan kendini frenlemesi gereken doğal bir sınır anlamına gelmektedir. Mali kaynakların zorlanması durumunda ekonomik istikrar mutlak surette bozulacaktır. Ekonomik istikrarın bozulması sonucunda sosyal ve ekonomik hak ve ödevlerin yerine getirilmesi güçleşecek, bu durumdan zarar gören ise hak özneleri olacaktır. 65. maddenin gerekçesine göre bu düzenleme, bireylerin, sosyal ve ekonomik hakların gerçekleştirilmesi konusunda devlete karşı yöneltebilecekleri herhangi talep haklarının bulunmadığını ve bu hakların devlete yüklenmiş olan ödevlerden teşekkül ettiğini hüküm altına almaktadır[307].

Anayasa Mahkemesi bir başka kararında[308] ekonomik ve sosyal hakların gerçekleştirilmesi konusunda devletin takdir yetkisine gönderme yapmıştır. İlgili bölüm şu şekildedir:

> *''Kişinin sosyal güvenliğini sağlamak için gerekli tedbirleri almak ve teşkilâtı kurmak devletin ödevidir. Bu ödevini yine Anayasa'nın bir başka kuralına göre ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde üstlenen devletin bu alanda kaynağı belirlemek, yeni kaynaklar yaratmak, kimilerinden vazgeçmek, tüm sosyal güvenlik kuruluşlarını birleştirmek, icabında başka bir yapıya sahip kılmak hususunda geniş takdir yetkisine sahip olduğu söz götürmez. Kurum kaynaklarının yetmezlik gösterdiği alanlarda ona yardım edecek olan yine devlettir.''*

Burada geçen ''*ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek*'' ifadesi 2001 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile ''*bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek*'' şeklinde değiştirilmiştir. Anayasa Mahkemesi kararının alıntıladığımız ve yukarıda yer verdiğimiz bölümdeki açıklamalardan anlaşılacağı üzere devletin ekonomik ve sosyal hakları gerçekleştirmek noktasında geniş bir takdir yetkisi bulunduğu sonucuna varıyoruz.

Bu durumu kanıtlayan bir başka örnek; Anayasa Mahkemesinin 17.04.2008 günlü, 5754 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un bazı madde, fıkra ve bentlerinin iptali istemiyle yapılan başvuruda verdiği kararda[309] bulunmaktadır. Anayasa Mahkemesi, 5754 sayılı Kanun'un 41. maddesiyle

[307] Üzeltürk, s. 85-86.
[308] AYMK, E: 1986/16, K: 1986/25, T: 21.10.1986.
[309] AYMK, E: 2008/56, K: 2011/58, T: 30.03.2011.

değiştirilen, 5510 sayılı Kanun'un 64. Maddesine eklenen (c) bendini incelediği bölümde devletin konuyla ilgili takdir yetkisine ilişkin tespitlerde bulunmuştur. Davaya konu edilen kuralda, yabancıların genel sağlık sigortalısı ya da genel sağlık sigortalısının bakmakla mükellef olduğu kişi sayıldığı tarihten önceki bir tarihte var olan kronik hastalıkları, Kurum tarafından finanse edilmeyecek sağlık hizmetleri arasında kabul edilmiştir. Yabancıların genel sağlık sigortası kapsamına dahil edildikten sonra ortaya çıkan kronik hastalıklarına dair sağlık hizmetlerinde ise bu şekilde bir sınırlama öngörülmemiştir. Anayasa Mahkemesi'ne göre Sosyal Güvenlik Kurumu'nun kurulma amacına uygun biçimde hizmet verebilmesi sahip olduğu mali olanaklar ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla sosyal güvenlik sistemine zarar vermesi muhtemel olan ya da sistemi işlemez duruma getirebilecek konuların önüne geçmek açısından tedbir niteliği taşıyan düzenlemeler getirilmesi doğal kabul edilmesi gereken bir şeydir. Bu açıdan söz konusu kuralla, diyaliz, hemofili ve organ yetmezliği gibi kronik hastalıkları olan yabancı ülke vatandaşlarının ülkemize gelip ikamet izni almaları ve bir yılın sonrasında da genel sağlık sigortalısı sayılarak tedavi masraflarını genel sağlık sigortasından karşılatmalarının engellenmesi amaçlanmıştır.

Anayasa Mahkemesi, mali kaynakların yeterliliği ölçütü ile ilişki kurduğu ve yasa koyucunun takdir yetkisine vurgu yaptığı kısımda ise şu ifadelere yer vermiştir: *''Diğer taraftan, Anayasa'nın 65. maddesindeki* ***'Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir****.' hükmü gözetildiğinde, genel sağlık sigortalısı kişinin bazı giderlerinin karşılanmasında belirli hastalıklara ödeme yapılmaması ya da bazılarına belli oranda ödeme yapılması Devletin mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yasa koyucunun takdirindedir.''*

Burada görülmektedir ki Anayasa Mahkemesi, mali kaynakların yeterliliği ölçütünü yasa koyucunun takdir yetkisinin ve tercihlerinin altını dolduran bir hüküm olarak yorumlamıştır. Yüksek Mahkeme'nin bu kararda olduğu gibi ekonomik ve sosyal hakların gerçekleştirilmesi noktasında yasa koyucuya geniş biçimde takdir yetkisi tanıyan bir tutum içerisinde olduğu doktrinde dile getirilmektedir[310].

[310] Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 191; Üzeltürk, s. 86.

C. Ödev ve Hak Dengesinde Sağlık Hakkı

1. Genel Olarak

Sağlık hakkı 1982 Anayasası'nın 56. maddesinde ''sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması'' madde başlığı altında düzenlenmiştir. 1961 Anayasası'nda sağlık hakkının düzenlendiği 49. maddeye baktığımızda madde başlığının ''sağlık hakkı'' olduğu görülmektedir. Bulut'a göre her ne kadar 1961 Anayasası'nın 49. maddesinin içeriği bizim de daha önce belirttiğimiz gibi sağlık hakkı kavramına yer vermeyip bu hususta devletin ödevlerinden bahsetse de, madde başlığının sağlık hakkı olması bu konudaki tereddütleri ortadan kaldırmaktadır[311]. 1961 Anayasasının aksine, 1982 Anayasasının sağlık hakkını düzenleyen 56. maddesinin kenar başlığında sağlık hakkı kavramına yer verilmemiştir. Doktrindeki görüşlere baktığımızda, çok önemli bir hak olan ve uluslararası alanda yaşam hakkıyla ve insan onuruyla yakın ilişkide görülen, buna ek olarak evrensel düzeyde sosyal haklarla ilgili düzenlenen sözleşmelerde ve konferanslarda mutlaka kendine yer bulan ve gündeme getirilen sağlık hakkının 1982 Anayasasında başlı başına ayrı bir hak olarak değil de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkıyla birlikte düzenlenmesini ilginç bulan görüşlere rastlamaktayız[312]. Anayasamızın sağlık hakkının düzenlendiği 56. maddesi hükmü şu şekildedir:

> *''Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.*
>
> *Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.*
>
> *Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir.*
>
> *Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir.''*

Madde içeriğine baktığımızda, birinci fıkrada sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının tanınmış olması, ilk bakışta sağlıklı yaşama hakkını kapsar gibi

[311] Bulut, Sosyal Haklar, s. 211.
[312] Algan, s. 267.

görünse de aslında bu hakkı yani sağlıklı yaşam hakkını içermekten uzak görünmektedir. Ayrıca tanımlanan bu hakkın nasıl kullanılacağı konusu da muğlaktır. Devletin bireylere bir hakkı tanıyıp, bu hakkı yasalar ya da anayasalar gibi hiyerarşik anlamda değerli metinlere süslü ifadelerle geçirmesi ne yazık ki hakkın gerçek anlamda kullanılabilir olduğunu göstermemektedir. 56. maddenin birinci fıkrasıyla ilgili olarak da hakkın nasıl kullanılacağının belirtilmemesi ve devletin bu hakkın kullanılmasıyla ilgili olarak gerekli koşulları nasıl planlayacağının düzenlenmemesi sebebiyle devletin sanki bu ödevi yerine getirmekten kaçındığına dair bir görüntü vermesi eleştiri konusu edilmiştir[313].

Bu maddenin ikinci fıkrası, çevreyi geliştirmenin, çevre sağlığını korumanın ve çevre kirlenmesini önlemenin Devletin ve vatandaşların müşterek yükümlülüklerinden olduğuna vurgu yapmaktadır. Sağlık hakkı ve sağlıklı yaşayabilmek açısından bireylerin sağlıklarını tehdit etmeyen bir çevre ortamında yaşamaları büyük önem arz etmektedir. Bireylerin sağlıklı bir hayat sürdürebilmesi ve toplumun sağlığına yönelik tehditlerin bertaraf edilebilmesi açısından yaşadığımız çevreyi korumamız ve çevre kirlenmesini önlememiz önem taşımaktadır. Sağlıklı bir yaşam ortamının, yaratıcı bir toplumun ortaya çıkmasında ve gelecek nesillerin sağlıklı olmasında önemi yadsınamaz. Sağlık hakkının gerçekleştirilmesinde hakkın öznesi olan bireylerin temiz bir çevrede yaşıyor olmaları önem taşımaktadır.

56. maddenin ikinci fıkrasının tahlilini yapan bazı yazarlar, buradaki ödevlerin devlet ile beraber vatandaşa da yüklenmesine dikkat çekmişlerdir. Bu görüşe göre, bu düzenleme devletin sağlıkla ve çevre sağlığıyla ilgili görevlerine bireyin de katılmasını sağlamak amacını gütmekte ve devletin konuyla ilgili görev ve sorumluluklarını vatandaşa yansıtmaya başladığını göstermektedir[314]. Kanımızca bu görüşte haklılık payı olmakla birlikte, ikinci fıkradaki düzenlemenin yalnızca devletin sağlıklı çevre ve çevre kirlenmesi konularında yükümlülüklerinden sıyrılmak amacıyla Anayasa'ya konulduğu tespiti bir nebze de olsa gerçeğe uygun düşmeyen bir tespit olacaktır. Gerçekten çevre sağlığı, çevrenin gelişmesi ve çevrenin kirlenmesinin önlenmesi konularında vatandaşa düşen ödevlerin bulunduğu da kabul edilmesi gereken bir olgudur. Bu gibi konularda vatandaşların yükümlü

[313] Ülkü Çınar, **Sağlık Hukuku,** İstanbul, 2003, s. 30-31; Er, s. 38.
[314] Çınar, s. 31; Er, s. 38.

kılınmasına dair düzenlemenin, yasa koyucu tarafından, devletin çevre konularında yapması gerekenleri yapacağı ve çevreye zarar vermemek adına uzak durması gereken icraatları gerçekleştirmeyeceği varsayımından yola çıkarak vatandaşlarda da çevre hususunda üzerlerine düşen asgari ödevleri yerine getirmek konusunda bir bilinç oluşturmak iradesiyle Anayasaya konulduğu iyimserliğindeyiz. Nitekim madde gerekçesinde sanayileşme olgusuna dikkat çekilmiş ve bunun sonucunda artan kırsal kesimden kentlere göçün ülkemizde bitki örtüsünü, suları, toprakları ve havayı ne denli olumsuz etkilediği anlatılmıştır. Önceden hissedilmeyen fakat bu gelişmelerle birlikte fark edilmeye başlanan çevre kirlenmesinin, dengeli ve sağlıklı bir çevre bilinci ortaya çıkardığına değinilmiş ve çevrenin korunmasına yönelik mevzuat kadar vatandaşların bu konuda eğitilmelerinin de ziyadesiyle önemli olduğu belirtilmiştir.

Anayasamızın 56. maddesinin birinci ve ikinci fıkrasını incelerken çevre hakkına ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Özdek'e göre çevre hakkının sosyal ve ekonomik haklar bölümünde sağlık hakkıyla beraber aynı madde de düzenlenmesi ve madde gerekçesinde[315] de bir sosyal hak olarak zikredilmesi niteliği itibariyle sosyal hak özelliği göstermeyen çevre hakkını bir sosyal hak haline getirmemektedir. Bu durum 56. maddenin metninden anlaşılmaktadır. Maddeye göre çevre hakkı herkesin sahip olduğu ve aynı zamanda bütün vatandaşlara çevreyi koruma yükümlülüğü getiren bir hak olarak kurgulanmıştır. Sosyal hakların dayanışma haklarından farklı yönü ise hakkın öznesi olan ''herkes''in aynı anda hak sahibi ve borçlu durumda bulunamamasıdır. Özdek, bu yönüyle sosyal ve ekonomik haklar bölümünde bulunsa dahi çevre hakkının dayanışma haklarının mahiyetine uygun biçimde düzenlendiğini savunmaktadır[316]. Algan ise bu görüşün aksini savunmaktadır. Algan'a göre çevre hakkı kişisel bir hak olan yaşam hakkıyla ve dolaylı yoldan da sağlık hakkıyla ilişki kurularak düzenlenmiştir. Yazar, hakkın öznesinin herkes olmasının ve vatandaşlara çevrenin korunması ödevinin getirilmiş olmasının bu maddede düzenlenen hakkın bir dayanışma hakkı olduğunu

[315] Madde gerekçesinin ilgili bölümü şu şekildedir: ''*Çevre korunmasının bu önemi ve son yıllarda kazandığı boyutlar, ferde Devlete karşı dengeli ve sağlıklı çevrede yaşama yolunda bir sosyal hak tanınmasını zorunlu kılmaktadır.''*

[316] Özdek, s. 125; Kalabalık, s. 595; Hasan Tunç ve Yusuf Göven, ''Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası'', **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** Cilt: 1, Sayı:1, 1997, s. 113.

kanıtlamadığını savunmaktadır. Algan aksi yöndeki bu görüşünü temellendirirken, Özdek'in tezini çürütmek amacıyla çalışma hakkı örneğini vermektedir. Çalışma hakkı da 1982 Anayasasında herkesin hakkı ve aynı zamanda ödevi olan bir sosyal hak olarak düzenlenmiştir. Ancak bu durum çalışma hakkını salt bu nedenle bir dayanışma hakkı haline getirmemektedir[317]. Kanımızca Algan'ın görüşü 1982 Anayasası'nın sistematiği de göz önünde bulundurulduğunda daha tutarlı görünmektedir.

56. maddenin üçüncü fıkrasına göre devlet, bireylerin hayatlarını bedenen ve ruhen sağlıklı biçimde geçirebilmeleri için işbirliğini gerçekleştirmek maksadıyla sağlık kuruluşlarının verdiği hizmetleri tek elden planlamak ve düzenlemekle sorumlu tutulmuştur. Burada dikkat çeken nokta devletin görevinin sağlık hizmetlerini tekelinde yürütmek olmayıp bu hizmetleri planlamak ve düzenlemek olmasıdır. Maddenin dördüncü fıkrasına göre devlet bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak ve onları denetleyerek yerine getirecektir. Madde gerekçesine göre de devlete sağlık ve sosyal yardım kurumları kurma ve özel sektörün bu tür kurumlar kurmasını destekleme görevi yüklenmiştir.

Doktrinde 1982 Anayasası'nın 56. maddesinin 3. fıkrasındaki düzenlemeye, kişilerin sağlık hakkına sahip olduğunu belirgin bir biçimde deklare etmek yerine, devlete bireylerin sağlıkla ilgili ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak birtakım görevler yükleme yolunu tercih ettiği için eleştiri getirilmektedir. Bu eleştirinin taraftarlarına göre, her ne kadar 1961 Anayasasında da sağlık hakkını düzenleyen maddenin başlığını hariç tutarsak ''sağlık hakkı'' ibaresinden değil devletin bu konudaki ödevlerinden bahsedilse de, 1961 Anayasası'nda devlet insanların beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesi ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla açık bir biçimde ödevli tutulmuştu. Oysaki 1982 Anayasası'nın düzenlemesi karşısında bireylerin sağlıklı bir hayat sürdürebilmeleri, madde içeriğinde devletin hanesine görev olarak yazılan edimler ile gerçekleştirilmek istenen bir amaç olarak geri planda kalmaktadır[318]. Gördüğümüz gibi doktrinde bazı yazarlar sağlık hakkının kişi hakkı

[317] Algan, s. 268; Bu konuyla ilgili Anayasa Mahkemesi'nin görüşünü yansıtan bir karar için bkz. E: 1987/16, K: 1988/8, T: 19.04.1988, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/e1ab641e-5d79-48a1-80f6-68c5e15a206e?excludeGerekce=False&wordsOnly=False (22.06.2019).
[318] Algan, s. 267-268; Bulut, Sosyal Haklar, s. 212; Çınar, s. 32.

olarak düzenlenmesi açısından, 1982 Anayasası'nın 1961 Anayasasına nazaran geride kaldığını savunmaktadırlar. Ancak burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus vardır. 1961 Anayasasında 1982 Anayasasına kıyasla daha bağlayıcı ifadelerle hüküm altına alındığı için sağlık hakkı düzenlemesine güzellemede bulunulsa da bu hakkın uygulama planına amaçlanan düzeyde geçirilemediği görülmektedir. Türkiye'de 1961 Anayasası'nın uygulandığı döneme baktığımızda, bu dönemin sağlık hakkının gerçekleştirilmesi ve devlet politikalarında sağlık harcamalarının tuttuğu yer bakımından pek parlak geçmediğini görüyoruz. Örnek olarak, 1975 yılına ait sağlık harcamalarının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı OECD ortalaması %6,7 iken ülkemizde bu oranın %3.5 olduğu görülmektedir. Aynı yıl kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payının OECD ülkeleri ortalaması %77,6 olurken Türkiye'de bu oran %49 olmuştur. Şüphesiz bu durumun ortaya çıkmasında mali güçlükler önemli rol oynamıştır[319].

1982 Anayasası'nın 56. Maddesinin son fıkrasında sağlık hizmetlerinin yaygın bir biçimde yerine getirilmesi amacıyla kanunla genel sağlık sigortası kurulabileceği belirtilmektedir. Madde gerekçesi bu sigortanın kuruluş ve işleyişiyle ilgili olarak Anayasa'da belirtilen ilkeyi tarif etmiştir. Bu tarife göre; vatandaşlar katılma payı ödemekle yükümlü tutulurlarken, yoksul ve dar gelirli vatandaşlara ise devlet yardımı sağlanması esası benimsenmiştir.

Bütün bu açıklamalar ışığında 56. madde ile ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak, bu düzenlemenin sağlık hakkıyla ilgili olarak devlete herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak ve buna uygun olarak sağlık hizmetlerini planlamak şeklinde görevler verdiği anlaşılmaktadır. Doktrinde maddenin bu haliyle bir program hüküm niteliği taşıdığı ileri sürülmektedir. Yani devlete; bireylerin bedenen ve ruhen sağlıklı olmalarını bilfiil sağlamak ve bu durumu temin etmek gibi bir ödevin yüklenmediği, devletin görevinin sağlık hizmetlerinin belirtilen amaçlar doğrultusunda sunulmasını tertip etmek ve bu hizmetleri denetlemek olduğu vurgulanmıştır. Bundan dolayı bireylerin devlete karşı talep hakları ancak sağlık hizmetlerinin yerine getirileceği sağlık sisteminin gerektiği gibi kurulması, düzenlenmesi ve denetlenmesi noktasında olabilecektir. Ayrıca devlet genel sağlık sigortası kurarak sağlık hizmetlerini ülke çapında ulaşılabilir

[319] Gümüş, s. 348.

duruma getirmek isteyebilir. Ancak bu durumun kurulan sigorta sisteminin bütün maliyetini devletin üstlenmesi gibi bir isteğe gerekçe yapılamayacağı belirtilmiştir[320].

2. Sağlık Hakkının Öznesi ve Yükümlüleri

1982 Anayasasına göre sağlık hakkının öznesi herkestir. Sağlık hakkının herkese tanınmasının altında yatan neden bu hakkın bireyin özerkliği ve insan onuru ile yakın ilişkide bulunan bir hak olmasıdır. Sağlık hakkı gerçek kişilerin yararlanabileceği bir haktır.

Sağlık hakkının yükümlüleri ise devlet ve kamu tüzel kişileridir. Esasında bakıldığında, yalnızca sağlık hakkının değil Anayasamızda düzenlenen bütün temel hak ve hürriyetlerin ilk akla gelen yükümlüsü Türkiye Cumhuriyeti devletidir. Zira anayasaların var olma nedeni zaten kişilerin hak ve hürriyetlerinin devlete karşı korunması ihtiyacıdır.

Sosyal haklar söz konusu olduğunda ise mevzu bahis hakların genellikle devletin pozitif edimini gerektiren haklar olması sebebiyle bu hakların yükümlüsü olarak devletin görülmesi son derece tabiidir. Tabi burada sağlık hakkının yükümlüsü olarak devleti işaret ettiğimizde, bu ifadeden yalnızca merkezi idareyi değil aynı zamanda belediye gibi mahalli idareleri ve SGK gibi kamu kuruluşlarını da anlamalıyız. Örneğin SGK, kişilere gerçek manada sağlık hakkının tanınmış sayılması için çok önemli bir kavram olan ve sağlık hakkının bir bileşeni olan sosyal güvenliğin başat kurumu olarak sağlık hakkı açısından çok önemli bir işlev görmektedir. Dolayısıyla sağlık hakkının yükümlüleri arasında ‘‘devlet’’ üst başlığı altında bu gibi kurumlarda bulunmaktadır[321].

Konuya üçüncü kişiler açısından yaklaştığımızda ise karşımıza farklı görüşler çıkmaktadır. Bir görüşe göre, özel kişiler sosyal hakların yükümlüsü olamayacağı için sosyal hakların yükümlüsü yalnızca devlettir. Bu görüşü savunanlara göre bu durum Anayasa’da sosyal hakların düzenlendiği maddelere bakıldığında da rahatlıkla anlaşılabilir[322]. Tanör ise sosyal hakların üçüncü kişiler bakımından da yükümlülükler doğurabileceğini ve bu yükümlülüklerin katlanma yükümlülüğü ve

[320] Erdoğan, İnsan Hakları, s. 287-288.
[321] Gözler, İnsan Hakları, s. 298.
[322] Gözler, s. 298.

olumlu edimde bulunma yükümlülüğü şeklinde belirebileceğini açıklamıştır. Yazara göre anayasalarda yer alan ve üçüncü kişilerin emeğinin korunmasını amaçlayan tatil hakkı ve çalışma saatlerinin düzenlenmesi gibi hükümler üçüncü kişi konumunda bulunan işverenlerin katlanması gereken düzenlemeler olarak öne çıkmaktadır. Üçüncü kişiler bakımından herhangi bir hizmetin görülmesi yahut ayni veya nakdi yardım yükümlülüğü doğuran haller ise olumlu edim yükümlülüğünün kapsamına girmektedir[323]. Bu duruma örnek olarak ise sosyal güvenliğin bir gereği olarak işverenin işçiler için ödemesi gereken sigorta primlerini yatırma yükümlülüğü verilebilir.

3. Pozitif Hukukumuzda Sağlık Hakkı

a. Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun[324]

Ülkemizde sunulan sağlık hizmetlerinin sosyal adalete uygun olarak sunulmasını temin etmek adına 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Bu Kanun'un 1. maddesi Kanun'un çıkarılmasıyla ulaşılmak istenen amacı belirtmektedir. Birinci maddede bu amaç *''İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde bir hak olarak tanınan sağlık hizmetlerinden faydalanmanın sosyal adalete uygun bir şekilde ifasını sağlamak maksadıyla tababet ve tababetle ilgili hizmetler bu kanun çerçevesinde hazırlanacak bir program dahilinde sosyalleştirilecektir.''* şeklinde düzenlenmiştir.

Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi kavramından ne anlamamız gerektiği konusu bu Kanun'un Terimler başlığını taşıyan 2. maddesinde düzenlenmiştir. Bu tanıma göre sosyalleştirme, *''Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi vatandaşların sağlık hizmetleri için ödedikleri prim ile amme sektörüne ait müesseselerin bütçelerinden ayrılan tahsisat karşılığı her çeşit sağlık hizmetlerinden ücretsiz veya kendisine yapılan masrafın bir kısmına iştirak suretiyle eşit şekilde faydalanmalarıdır[325].''* anlamına gelmektedir.

[323] Tanör, Sosyal Haklar, s. 358; Üzeltürk, s. 142.
[324] Sayı: 224, R.G. Sayısı: 10705, R.G. Tarihi: 12.01.1961.
[325] https://www.saglik.gov.tr/TR,10388/sayisi224--rg-tarihi12011961--rg-sayisi10705-saglik-hizmetlerinin-sosyallestirilmesi-hakkinda-kanun.html, (01.07.2019).

Görüldüğü gibi bu düzenleme ile bireylerin sağlık hizmetlerinden, ödedikleri primlerin mukabilinde yahut kamuya ait kuruluşların bütçelerinden sağlık hizmetleri için sağlanacak olan pay ile sınırlı ve bedelsiz olarak ya da sunulan hizmetin masrafının bir miktarına katlanarak eşit bir biçimde faydalanmaları sağlanmıştır[326]. Tuncay ve Ekmekçi'ye göre bu kanun yalnızca sosyalleştirilmiş alanlarda uygulanma imkânı bulabilmiş kırsal bölgelerde kanunun tam anlamıyla uygulanabilmesi için gerekli olan donanımın olmaması, nüfusun hızla artması sonucunda büyük şehirlere göçlerin yaşanması gibi sebeplerle buralarda istenilen ölçüde uygulanma imkânı bulamamıştır[327]. Kanuna göre sosyalleştirilmiş sağlık hizmeti veren kuruluşlar içerisinde; sağlık evleri, sağlık ocakları, sağlık merkezleri ile hastaneleri, çeşitli koruyucu hekimlik kurumları, sağlık hizmeti özellik gösteren bölgelerde kurulmuş olan sağlık kuruluşları, sağlık müdürlükleri, bölge hastaneleri ve bölge laboratuvarları, sağlık personelini eğitmek maksadıyla kurulmuş olan eğitim kuruluşları, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı merkez teşkilatı ve diğer Bakanlık ve kurumlarda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile işbirliği yapmak üzere kurulmuş olan daireler bulunmaktadır[328].

Bu Kanun'a göre sosyalleştirilmiş sağlık hizmetlerinden yararlanacak olan bireyler, acil durumda olanlar ayrıksı olmak üzere öncelikle sağlık evi ya da sağlık ocağına başvurmalıdırlar. Kırsal alanlarda sağlık ocağının doktorları tedavisini sağlayamadıkları hastaları ya da zor geçmesi durumun mahiyeti itibariyle kesin bulunan doğum vakalarını sağlık merkezine, hastaneye gönderilmesi elzem olan acil hastaları ise hastaneye yollarlar. Sağlık ocağında doktor olmayan durumlarda yardımcı sağlık personeli, hastaları kendi yetkileri çerçevesinde gereken tedaviyi uygulayarak gerekirse sağlık merkezine ya da hastaneye sevk edebilir. Sağlık merkezinde tedavi edilmesi olanaklı olmayan hastalar veya uzman bir doktor bulunmasını gerektiren doğumlar hastanelere yahut doğumevlerine yönlendirilir[329].

[326] Can Tuncay ve Ömer Ekmekçi, **Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri**, 19. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 564.
[327] Tuncay ve Ekmekçi, s. 564.
[328] Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun md. 9.
[329] Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun md. 13.

b. Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu[330]

Bu Kanun'un amacı sağlık hizmetleri ile ilgili olarak temel esasların belirlenmesidir. Bu Kanun Milli Savunma Bakanlığı hariç olmak üzere, bütün kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk tüzel kişilerini ve gerçek kişileri kapsamı içine almaktadır[331].

Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu, sağlık hizmetleri ile ilgili olan temel esasları 3. maddesinde şu şekilde belirlemiştir[332]:

- Sağlık kurumları ülke çapında ilgili diğer bakanlıkların görüşü de alındıktan sonra eşit, nitelikli ve verimli hizmet sunabilecek şekilde Sağlık Bakanlığınca planlanır, geliştirilir ve desteklenir.
- Koruyucu sağlık hizmetleri öncelikli olarak değerlendirilir. Kaynakların israf edilmesi engellenmeye çalışılır.
- Kamu kuruluşlarının sunduğu sağlık hizmetlerinin ücreti Bakanlık tarafından belirlenir. Bakanlık lüzum görürse bu yetkiyi özel sektörde hizmet veren sağlık kurum ve kuruluşları için kullanabilir.
- Hizmetin sunumunda yetkili olan doktorun sevk etmesi aranmalıdır. Sevk gerçekleşmemişse hizmet sunulur ancak bu durumda bedel alınır.
- Sağlık hizmeti sunan kuruluşların hizmet verirken belli bir standardın üzerinde hizmet sunmaları sağlanmalıdır.
- Bütün bireylerin sağlık durumlarını takip etmeye olanak sağlayacak şekilde kayıt ve bildirim sistemi oluşturulmalıdır.
- Sağlık görevlilerinin ülke geneline dengeli bir biçimde dağıtılması amacıyla istihdam politikası oluşturulur. Ülkenin ihtiyaç duyduğu nitelikli sağlık personelinin yetiştirilmesi maksadıyla Yüksek Öğretim Kurulu ile koordinasyon sağlanır. Sağlık görevlilerine hizmet içi eğitim verilir. Bu eğitime katılmayan ya da başarı gösteremeyen personeller sürekli ya da geçici olarak görevden el çektirilir.
- Sağlık alanında çağdaş teknolojinin kullanılması amacıyla ülkeye getirilmesi sağlanır.

---

[330] Kanun Numarası: 3359, R.G. Sayısı: 19461, R.G. Tarihi: 15.05.1987.
[331] Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu md. 2.
[332] Tuncay ve Ekmekçi, s. 804-805; Ertaş, s. 141-142; Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu md. 3.

- Koruyucu teşhis ve tedavi amacıyla kullanılabilen her türlü ilaçla rehabilitasyon ilaç ve araçlarının üretimi, ülke dışından tedariki, dağıtılması, tüketimi, ruhsatlandırılması ve fiyatlandırılması Sağlık Bakanlığı tarafından yapılır.
- Engelli doğumların sayısını azaltmak amacıyla hamilelik öncesinde ve hamilelik döneminde eğitici çalışmalar yapılır.

Bu maddede geçen bir ifade dikkat çekicidir. Bu ifade kamu kuruluşlarının sunduğu sağlık hizmetinin bedelinin Bakanlık tarafından belirleneceği hükmüdür. Sağlık hizmetlerinin ücretli ya da ücretsiz oluşu sosyal haklar ve sağlık hakkı bağlamında sıklıkla tartışılan konulardan biridir. Anayasa Mahkemesi bir kararında[333] bu konuya değinmiştir. İlgili bölüm şu şekildedir:

> ‘‘*Anayasa Mahkemesi'nin çeşitli kararlarında vurgulandığı gibi, sağlık hizmetlerinin devletçe saptanan bir bedelinin olması, bu hizmetlerin Anayasa'nın öngördüğü düzeyde yerine getirilmesi için zorunludur. Anayasa'nın 65. maddesinde belirtilen mali kaynakların yeterliliği ölçüsü Devleti kimi düzenlemeler yapmak zorunda bırakmaktadır.*
>
> *Anayasa'nın 56. maddesinin üçüncü fıkrasında Devletin herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamakla yükümlü olduğu, son fıkrasında da sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabileceği öngörülürken, bu maddede Devlete verilen görevin Anayasa'nın 65. maddesinde belirtilen mali kaynakların yeterliliği ölçüsü ile sınırlı olduğu kuşkusuzdur. Diğer taraftan, sağlık yardımları için sigortalıdan katkı payı alınabileceği uluslararası sözleşmelerde de öngörülmüştür. Nitekim "Sosyal Güvenliğin Asgari Normlarına İlişkin" Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 102 sayılı Sözleşmesi'nin 10. maddesinde, sağlık yardımından faydalananlar veya bunların aile reislerinin, hastalık halinde yapılacak sağlık yardımı masraflarına iştirak ettirilebileceği, bunun ilgiliye ağır bir yük getirmeyecek şekilde tespit edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Avrupa Konseyi çerçevesinde oluşturulan Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesine göre de, korunan kimselerin doğrudan katkıda bulunmaları olanaklıdır. Türkiye, belirtilen iki sözleşmeye de katılarak onaylamıştır.*
>
> *Sağlık hizmetlerinin gerektirdiği tıbbi alet, cihaz ve diğer malzemelerin teknolojik gelişmeler karşısında artan bedellerinin mevcut gelir kaynaklarıyla karşılanmasının zorluğu gözetildiğinde, kamu hizmetinin giderlerine yurttaşın bir ölçüde katılımının istenmesi, bu hizmetin satışı anlamına gelmez.*
>
> *Sosyal Devlet ilkesi gereğince sağlık hizmetlerinden herkesin faydalanmasının gerçekleştirilebilmesi ve sürdürülebilmesi, sunulan hizmete bazı durumlarda katkı yapılmasını zorunlu kılabilmektedir. Bu nedenle sağlık hizmetlerinden herkesin yaygın ve eksiksiz olarak faydalanma amacını gerçekleştirmek için sunulan hizmete katkı sağlanmasını öngören kuralın, sosyal devlet ilkesiyle bağdaşmadığı ileri sürülemez. Kaldı ki sağlık sigortası*

[333] AYMK, E: 2005/52, K: 2007/35, T: 03.04.2007, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/af373a01-9644-43d8-8f12-092fab50be22?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (01.07.2019).

dışında kalanlar içinde 3816 ve 4736 sayılı Yasalarda ücretsiz tedaviye ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

Açıklanan nedenlerle, dava konusu kural Anayasa'nın 2., 56. ve 65. maddelerine aykırı değildir.''

Alıntılanan bölümden anlaşılmaktadır ki Anayasa Mahkemesi sağlık hizmetlerinden bedel alınmasını sosyal devlet ilkesine aykırı görmemektedir. Yüksek Mahkeme, mali kaynakların yeterliliği ölçütüne vurgu yaparak sağlık hizmetlerinden ücret alınmasının hizmetlerin gerektiği gibi yerine getirilebilmesi için bir zorunluluk olduğu yönünde görüş belirtmiştir. Mahkeme burada ayrıca sosyal güvenlikle ilgili uluslararası sözleşmelere de dikkat çekerek sağlık hizmetlerinden sosyal devlet anlayışına uygun olarak herkesin faydalanabilmesi için bireylerin katkı payı ödemelerinin uluslararası düzlemde de kabul gören bir uygulama olduğunu ifade etmiştir.

c. Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu[334]

1982 Anayasası bireylerin sosyal güvenlik hakkını üç madde şeklinde düzenlemiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 22. maddesinde[335] düzenlenen herkesin sosyal güvenliğe hakkı olduğuna dair ilke Anayasamızın 60. maddesinde benzer biçimde yer almıştır[336]. Anayasamızın 60. maddesine göre ''*Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.*'' Bu düzenlemeden anlaşılmaktadır ki sosyal güvenlik bir insan hakkıdır ve herkes için tanınmıştır. Sosyal güvenlik ayrım yapılmadan bütün bireylerin ekonomik ve sosyal gereksinimlerini karşılayabilecek şekilde geleceklerinin teminat altına alınmasıdır. Sosyal güvenlik hakkının sağlanmasında varlıklı ya da yoksul olmak, çocuk veya ergin olmak, çalışmak ya da çalışmamak ayrım nedenleri olamaz. Bu husus sosyal güvenlikte genellik ilkesi olarak kabul edilir[337].

[334] Kanun Numarası: 5510, R.G. Sayısı: 26200, T: 31.05.2006.
[335] İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi md. 22: ''Herkesin, toplumun bir üyesi olarak, sosyal güvenliğe hakkı vardır. Ulusal çabalarla ve uluslararası işbirliği yoluyla ve her devletin örgütlenmesine ve kaynaklarına göre, herkes onur ve kişiliğinin serbestçe gelişim için gerekli olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının gerçekleştirilmesi hakkına sahiptir.'', http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rigths_turkce.pdf, (01.07.2019).
[336] Tuncay ve Ekmekçi, s. 97.
[337] Tuncay ve Ekmekçi, s. 97-98.

Sosyal güvenliğin konumuz olan sağlık hakkı ile ilişkisine gelecek olursak 1982 Anayasası'nın 56. maddesinde sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması amacıyla genel sağlık sigortası kurulabileceği düzenlenmiştir. Hükümden genel sağlık sigortası ile ilgili düzenlemelere sebep oluşturan konunun sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması olduğu ve bu sebebin yasa koyucuyu bağladığı görülmektedir. Burada ''kurulabilir'' ifadesi, genel sağlık sigortası kurulması konusunda emredici bir hüküm konulmadığını düzenlemenin bir program hüküm niteliği taşıdığını göstermektedir. Sağlık hakkının sosyal güvencesi olmayan bireyler açısından nasıl gerçekleştirilebileceği önemli bir sorundur[338].

5510 sayılı yasa yürürlüğe girmezden evvel, genel sağlık sigortasının karşılığı olan hastalık ve analık sigortası farklı kanunlarda yer almıştır. Bu kanunlarda düzenlenmeyen ya da eksik düzenlenen hususların yeni çıkan kanunlarla düzenlenmeye çalışılması sosyal güvenlik sistemlerinin tekliği ilkesi bakımından sorun oluşturuş ve tartışmalara yol açmıştır. Sosyal güvenlik sisteminde birliği sağlamak ve genel sağlık yardımlarının aynı yerden verilmesini sağlamak amacıyla genel sağlık sigortası getirilmiştir[339]. Anayasa'da sağlık kuruluşlarının tek elden planlanması ve hizmet vermesi şeklinde devlete yüklenen ödevin bir sacayağını da sosyal güvenlik sistemi oluşturmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde Anayasa'da sağlık hakkı ve sosyal güvenlik hakkı arasındaki bağlantı açık bir biçimde görülmektedir[340]. Anayasa Mahkemesi'nin bir kararında[341] sosyal güvenlik şu şekilde tanımlanmaktadır:

> ''*Sosyal güvenlik, bireylerin istek ve iradeleri dışında oluşan sosyal risklerin, kendilerinin ve geçindirmekle yükümlü oldukları kişilerin üzerlerindeki gelir azaltıcı ve harcama artırıcı etkilerini en aza indirmek, ayrıca sağlıklı ve asgari hayat standardını güvence altına alabilmektir. Bu güvencenin gerçekleştirilebilmesi için sosyal güvenlik kuruluşları oluşturularak, kişilerin yaşlılık, hastalık, malûllük, kaza ve ölüm gibi sosyal risklere karşı asgari yaşam düzeylerinin korunması amaçlanmaktadır.*''

[338] Üzeltürk, s. 182.
[339] Refik Korkusuz ve Suat Uğur, **Sosyal Güvenlik Hukuku**, 6. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2018, s. 365.
[340] Üzeltürk, s. 185.
[341] AYMK, E: 2006/111, K: 2006/112, T: 15.12.2006, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/fdb92ee8-a96e-4368-977e-ef67c7cef124?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (01.07.2019).

4. Sağlık Hakkının Diğer İnsan Hakları ile İlişkisi ve Anayasa Mahkemesi Kararlarında Somutlaşması

a. Norm Denetimi Kararları

Sağlık hakkının gerek pozitif gerekse negatif boyutları bünyesinde barındıran bir hak olduğunu daha önce irdelemiştik. Sağlık hakkı, negatif ve pozitif boyutlarıyla çeşitli açılardan incelemeye tabi tutulduğunda bu hakkın kapsamı itibariyle geniş bir hak olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sağlık hakkı 1982 Anayasasında düzenlenen çok sayıda hak ve özgürlük ile yakından ya da uzaktan ilişki içerisindedir. Bu hak ve özgürlüklerden ilk anda akla gelenler; yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği ve sosyal güvenlik hakkı gibi haklardır[342]. Anayasa Mahkemesi'nin çeşitli kararlarında sağlık hakkının Anayasada düzenlenen diğer haklarla ilişkilendirildiği görülmektedir. Şimdi Anayasa Mahkemesi'nin sağlık hakkı ile diğer haklar arasında bağlantı kurarak verdiği kararlara ve bu bağlamda sağlık hakkının Anayasada düzenlenen diğer haklarla ilişkisine değinelim.

Anayasa Mahkemesi, 04.07.2012 günlü, 6354 sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 1. Maddesiyle; 24.04.1930 günlü, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 153. maddesine eklenen "*Gebe veya rahmindeki bebek için tıbbi zorunluluk bulunması hâlinde doğum, sezaryen ameliyatı ile yaptırılabilir.*" biçimindeki ikinci fıkrasının iptali istemini görüşürken yaptığı esasa dair incelemede sağlık hakkı ile Anayasa'nın 17. maddesi arasında ilişki kurmuştur[343]. İlgili bölüm şu şekildedir:

''*Anayasa'nın 17. maddesinin ikinci fıkrası* ***"Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tâbi tutulamaz."*** *diyerek kişilerin kendi bedenleri üzerinde karar verme yetkisi olduğunu istisna tanıyarak vurgulamıştır. Devlet, pozitif bir yükümlülük olarak, yetki alanında bulunan tüm bireylerin yaşam hakkını gerek kamusal makamların, gerek diğer*

[342] Üzeltürk, s. 104.

[343] AYMK, E:2012/103, K: 2013/105, T: 03.10.2013, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/e1b37bcb-3539-43d3-83f3-6503b737026d?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (25.06.2019).

bireylerin, gerekse kişinin kendisinin eylemlerinden kaynaklanabilecek risklere karşı koruma yükümlülüğü altındadır. Dolayısıyla kişinin sağlığı ve beden bütünlüğü üzerindeki tasarruf hakkı, gerek kendisi gerekse üçüncü kişilerin müdahalesi yönünden mutlak ve sınırsız değildir. Birey bedeni üzerinde tasarrufta bulunabilirse de bu tasarruf sınırlıdır ve bunun için başkasını da zorlayamaz. Üçüncü kişilerin kanunun cevaz vermediği tasarrufları, muhatabın rızasına dayansa da hukuka uygun değildir. Bunun sağlık alanına yansıması hastanın, hekimi tıbben uygun görmediği tedaviye veya ameliyata zorlayamamasıdır. Aksi durumda hekimin hukuki hakları ve tıbbi etik kurallarının yanında hastanın tedavi hakkı da ihlal edilmiş olur.''

Görüldüğü gibi sağlık hakkının kapsamına dahil olan konulardan olan bireylerin sağlıkları ve beden bütünlükleri üzerinde karar verebilme yetkisine, Anayasanın 17. maddesi ile bir sınır çizilmektedir. Buna göre tıbbi zorunlulukların bulunduğu durumlarda ya da kanunda belirtilen hallerde bireylere, kendi bedenleri ve sağlıkları konusunda normal şartlarda tanınan irade özgürlüğü tanınmamıştır. Bu gibi durumlarda kişilerin sağlıkları ve beden bütünlükleri üzerinde tasarrufta bulunma imkânı ortadan kalkmaktadır. Anayasa Mahkemesi sağlık hakkı ile ''kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı'' başlıklı 17. maddeyi ilişkilendirirken devletin yaşam hakkını korumak konusundaki pozitif yükümlülüklerine vurgu yapmıştır. Buna göre devlet bireylerin yaşam hakkını kamusal makamların eylemlerinden, üçüncü kişilerin eylemlerinden ve dahi bireylerin kendi eylemlerinden korumak durumundadır. Devletin bu anlamda pozitif yükümlülüğünü gerçekleştirebilmesi açısından düşünüldüğünde, kişilerin sağlıkları ve beden bütünlükleri üzerindeki haklarının sınırsız ve mutlak olmaması meşru bir hale bürünmektedir. Davaya konu edilen kuralın içerik itibariyle hukuk aleminde doğurduğu sonuç, doğumun nasıl gerçekleşeceğine ilişkin tercihin tıbbi zorunluluk kıstası göz önünde bulundurularak hekim tarafından belirlenmesidir. Anayasa Mahkemesi'nin yaptığı yoruma göre düzenlemenin sınır getirdiği konu, doğum yönteminin belirlenmesinde gebe olan kişinin isteğinin dikkate alınıp alınmaması ve doğumu yaptıracak olan hekimin tıbbi zorunlulukların mevcut olmadığı durumlarda insiyatif kullanarak sezaryen doğum yaptırabilmesidir. Yüksek Mahkeme'ye göre sezaryen ameliyatının hangi durumda yapılabileceği konusunda tıp biliminin gerektirdiklerini göz önünde bulunduran ve sağlık hizmetlerinin sunulmasına engel

olmayan aksine bu hizmetlerin doğru bir biçimde sunulabilmesi için hekimlere tedavi yöntemini belirleme konusunda olanak sağlayan söz konusu düzenleme kadının maddi ve manevi varlığını geliştirmesinin önünde bir engel olarak görülmemiştir. Dolayısıyla düzenleme bu anlamda Anayasa'ya aykırı görülmemiştir.

Aynı başvuruda söz konusu düzenlemenin getirdiği bir sonuç olarak ekonomik bakımdan iyi durumda olan kişilerin tıbbi zorunluluk bulunmasa da yurt dışına giderek sezaryen doğum yaptırabileceği oysa ekonomik açıdan yoksun olan kesimlerin böyle bir imkânı bulunmadığına dikkat çekilerek kuralın eşitlik ilkesine aykırı olduğu iddia edilmiştir. Anayasa Mahkemesi bu iddiayla ilgili olarak yaptığı değerlendirmede anayasada düzenlenen hakların kullanılması açısından kişilerin mali durumlarının kıstas olarak alınamayacağını belirtmiştir. Anayasanın 10. maddesinin 1. fıkrası hatırlatılarak[344] Anayasa'da düzenlenen eşitlik ilkesinin kanun önünde eşitliği teminat altına aldığı vurgulanmıştır. Buna göre eşitlik ilkesinin yaşama geçirilmesi; aynı durumda olan kişilerin kanunlar önünde eşit tutulmalarıyla, ayrımcılık yapılmasının önlenmesi ile ve bireylere ayrıcalık sağlanmasının engellenmesi ile mümkündür. Eşitlik ilkesi mahiyeti itibariyle bu anlamlara gelmektedir. Söz konusu kural, kişilerin mali durumları dikkate alınmadan uygulanacak olan genel, soyut, objektif ve sürekli bir kuraldır. Kuralın kişilere uygulanmasında ortaya çıkabilecek farklılıklar yasamanın görev alanı dışında kalmaktadır. Bu nedenlerle düzenleme Anayasa Mahkemesi tarafından eşitlik ilkesine aykırı görülmemiştir.

Anayasa Mahkemesi önüne gelen bir başka başvuruda[345] 21.05.2013 tarihli ve 6486 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 4. maddesiyle yapılan, 31.05.2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 73. maddesinin ikinci fıkrasının birinci cümlesindeki "*bir*" ibaresinin "*iki*" şeklinde değiştirilmesinin Anayasa'ya aykırılığı nedeniyle iptali istemini görüşmüştür.

---

[344] Anayasa md. 10/1: ''*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.''*

[345] AYMK, E: 2013/89, K: 2014/116, T: 03.07.2014, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0d2ecffb-a372-49f3-b9a0-c882f605e216?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (25.06.2019).

İptal istemine konu olan düzenleme ile Bakanlar Kuruluna tanınan sağlık hizmetleri bedeline ilave olarak genel sağlık sigortalısı olan kişiden ya da genel sağlık sigortalısının bakmakla yükümlü olduğu kişilerden alınabilecek ekstra bedelin oranını arttırma yetkisi sağlık hizmetleri bedelinin iki katı ile sınırlanmaktadır. Söz konusu oran maddenin değişmeden önceki halinde sağlık hizmeti bedelinin bir katı olarak belirlenmiş bulunmaktadır. Davaya konu edilen hükme göre arttırılan ilave ücret tarifesi kamu kesiminde sağlık hizmeti sunan kuruluşları kapsamamaktadır.

Anayasa Mahkemesinin bu istemi karara bağlarken yaptığı tespitler konumuz açısından önemlidir. Yüksek Mahkeme, konunun esasının incelenmesi sırasında yaptığı değerlendirmelerde sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkı ve yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Bu değerlendirmelerin yer aldığı kısım şu şekildedir:

> ‘‘*…Sosyal güvenlik, bireylerin istek ve iradeleri dışında oluşan sosyal risklerin, kendilerinin ve geçindirmekle yükümlü oldukları kişilerin üzerlerindeki gelir azaltıcı ve harcama artırıcı etkilerini en aza indirmek, ayrıca sağlıklı ve asgari hayat standardını güvence altına alabilmektir. Bu güvencenin gerçekleştirilebilmesi için sosyal güvenlik kuruluşları oluşturularak, kişilerin yaşlılık, hastalık, malûllük, kaza ve ölüm gibi sosyal risklere karşı asgari yaşam düzeylerinin korunması amaçlanmaktadır.*
>
> *Kişilere sağlanan anayasal güvencelerin yaşama geçirilebilmesi için Devlet tüm çalışanlara sosyal güvenlik hakkını sağlamak ve bunun için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür. Bu yükümlülüğün yerine getirilmesi sonucu en önemli değer olan insanın sağlığı ve dolayısıyla yaşam hakkı etkili bir şekilde korunmuş olacaktır. Sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkının gerçekleştirilmesinde çok önemli bir araçtır.*
>
> *Anayasa’nın 17. maddesine göre, herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Belirtilen bu haklar, birbirleriyle sıkı bağlantıları olan, devredilmez, vazgeçilmez temel haklardandır. Bu haklara karşı her türlü engelin ortadan kaldırılması da Devlete görev olarak verilmiştir. Yaşam hakkının korunması ve sosyal güvenliğin sağlanması, sosyal devlet olmanın gereğidir. Sosyal güvenlik kuruluşlarına ilişkin düzenlemelerin yaşama hakkı ile maddî ve manevî varlığı koruma haklarını zedeleyecek veya ortadan kaldıracak kuralları içermemesi gerekir.*
>
> *Anayasa’nın 56. maddesinin birinci fıkrasında, “**Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.**” denilmek suretiyle sağlık hakkı güvenceye bağlanmıştır. Sağlık hakkı, insanların sağlıklarının korunması, hastalandıklarında iyileşmeleri, tıbbi bakım görebilmeleri ve tedavi edilebilmeleri için Devletin sağladığı her türlü imkândan yararlanma hakkıdır. Sağlık hakkı, insanların doğuştan kazandıkları vazgeçilemez ve devredilemez haklarının başında gelmektedir.*’’

Buradaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Anayasa Mahkemesi yaşam hakkının korunması açısından sağlığı ve sağlık hakkını çok önemli bir değer olarak görmektedir. Sağlık hakkının gerçekleştirilmesi bakımından ise sosyal güvenliğin sağlanmasını elzem bulmaktadır. Dolayısıyla sosyal güvenliğin sağlanması ve kişilerin hayatlarında oluşabilecek sosyal risklere karşı koruma altına alınmaları sosyal devlet olmanın gereklerinden biridir. İyi bir sosyal güvenlik sisteminin kurulmadığı ve insanların sosyal güvenceye kavuşturulmadığı bir sistemde bireyler ne sağlık hakkının getirilerine tam olarak ulaşma imkânı bulabilirler ne de yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkını gerçek manada kullanabilirler. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi hakların bütünlüğü ve bölünmezliği ilkesi açısından klasik haklar ile sosyal ve ekonomik haklar birbirlerinin tamamlayıcısıdırlar. Sosyal haklardan olan sosyal güvenlik hakkının ve sağlık hakkının gereklerinin yerine getirilmediği bir toplumda insanların kendilerini mutlu ve güvende hissetmeleri ve gelişmelerini sınırlayan engelleri aşıp maddi ve manevi olarak kendilerini geliştirmeleri beklenemez.

Anayasa Mahkemesi önüne gelen bir diğer başvuruda diş hekimlerinin hastalarına yönelik olarak uygulayacakları muayene ve tedavi ücretlerine dair asgari ücret tarifesinin, iptal istemine ve itiraz yoluna konu edilen hükümle değiştirilmesi sonucunda rehber ücret tarifesine dönüştürülmesini görüşmüştür[346]. Bu incelemeyi yaparken de Yüksek Mahkeme sağlık hakkı ve yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı arasındaki ilişkiyi güçlü biçimde vurgulamıştır. İlgili kısım şu şekildedir:

> ‘‘*Anayasa’nın 17. maddesinin birinci fıkrasında “**Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir**.” denilerek, kişinin yaşam ve vücut dokunulmazlığı güvence altına alınmıştır. İnsanın hastalıklara yakalanması veya çeşitli nedenlerle yaralanması mümkün olup kişinin bu hastalıklardan ve yaralanmalardan kurtulmayı istemesi de, bir başka ifadeyle “sağlık hakkı” da kişinin “yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı” kapsamında kalmaktadır.*’’

Anayasa Mahkemesi’nin 24.03.2016 tarihli ve 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’nun 6. maddesinin 3 numaralı fıkrasının iptali istemini görüşürken yaptığı değerlendirmeler sağlık hakkı, kişisel verilerin korunması hakkı

[346]AYMK, E: 2013/114, K: 2014/184, T: 04.12.2014, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/c14189c6-478e-45a0-b279-f8a1d5af952d?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (26.06.2019).

ve özel hayatın gizliliği açısından önemlidir[347]. Burada iptali istenen 6. Maddenin 3. fıkrası şu şekildedir:

> ‘‘*Birinci fıkrada sayılan sağlık ve cinsel hayat dışındaki kişisel veriler, kanunlarda öngörülen hallerde ilgili kişinin açık rızası aranmaksızın işlenebilir. Sağlık ve cinsel hayata ilişkin kişisel veriler ise ancak kamu sağlığının korunması, koruyucu hekimlik, tıbbi teşhis, tedavi ve bakım hizmetlerinin yürütülmesi, sağlık hizmetleri ile finansmanının planlanması ve yönetimi amacıyla, sır saklama yükümlülüğü altında bulunan kişiler veya yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından ilgilinin açık rızası aranmaksızın işlenebilir.*’’

Maddenin iptali talebine gerekçe olarak; sağlıkla ve kişilerin cinsel hayatlarıyla ilgili verilerin, sağlık hizmetlerinin sunulması ve planlanması maksadıyla kişilerin açık rızaları aranmadan işlenebilmesinin kabul edilemeyeceği, bu durumun bireylerin sağlık hizmetlerine erişimden türlü kaygılarla kaçınmalarına sebep olabileceği, bireylerin en özel ve korunması gereken alanı sayılabilecek cinsel hayata dair verilerin neredeyse sınırlama olmaksızın işlenebilmesinin hukuk devleti ve insan haklarına saygılı devlet kavramlarıyla bağdaşmadığı belirtilmiştir.

Davaya konu edilen düzenlemenin bulunduğu 6. maddede özel nitelikli kişisel verilerin işlenme şartları düzenlenmiş ve maddenin 1. fıkrasında özel nitelikli kişisel verilerin neler olduğu belirtilmiştir. Buna göre; ‘‘*kişilerin ırkı, etnik kökeni, siyasi düşüncesi, felsefi inancı, dini, mezhebi veya diğer inançları, kılık ve kıyafeti, dernek, vakıf ya da sendika üyeliği, sağlığı, cinsel hayatı, ceza mahkûmiyeti ve güvenlik tedbirleriyle ilgili verileri ile biyometrik ve genetik verileri özel nitelikli kişisel veridir.*’’

Kanuna göre bu verilerin ilgililerinin açık rızaları alınmaksızın işlenmeleri yasaklanmıştır. Ancak yukarıda belirtildiği gibi 6. maddenin 3. fıkrası bu verilerden sağlık ve cinsel hayat dışındakilerin kanunda öngörülen hallerde ilgilinin açık rızası olmaksızın işlenebilmesine cevaz vermiştir. Aynı düzenlemeye göre sağlık ve cinsel hayatla ilgili verilerin açık rıza olmaksızın işlenebilmesi ancak belirli sebeplerin varlığı ve veri işleme işleminin sır saklama yükümlülüğü altında bulunan kişiler ya da yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından yapılması halinde mümkündür.

Yüksek Mahkeme’ye göre sağlık hizmeti direkt olarak yaşam hakkı ile ilintili olması dolayısıyla diğer kamu hizmetlerinden faklı bir pozisyonda olup sağlık

[347]AYMK, E: 2016/125, K: 2017/143, T: 28.09.2017, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0556eb9f-017d-4dc4-9060-0e95c999ccd0?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (26.06.2019).

hizmetlerinin gerektiği gibi yerine getirilmesi devletin en önemli ödevlerinden biridir. Anayasa'da düzenlenen sosyal devlet anlayışının gerektirdiği bir zorunluluk olarak devlet sağlık hakkı ve yaşam hakkıyla ilgili politikaları geniş ölçekte hayata geçirmekle yükümlüdür. Anayasa tarafından devlete yüklenen pozitif sorumluluk bağlamında düşünülecek olursa dava konusu düzenlemenin demokratik toplum düzeninin gerektirdiği bir düzenleme olduğu ortaya çıkmaktadır.

Anayasa'nın 20. maddesinde özel hayatın gizliliği madde başlığı altında düzenlenen kişisel verilerin korunması hakkı, kişilerin kendileriyle ilgili olan veriler hakkında bilgilendirilmelerini, bu verilere erişebilmelerini, verilerin düzeltilmesini ya da silinmesini talep etme hakkını ve bu kişisel verilerin amaca uygun olarak kullanılıp kullanılmadıklarını öğrenme hakkını içermektedir. Anayasa mahkemesi bu hakkın sınırsız bir hak olmadığı, düzenlendiği maddede herhangi bir sınırlama sebebi belirtilmemiş hak ve özgürlüklerin kendi mahiyetleri ve düzenleniş biçimleri itibariyle birtakım sınırlarının bulunabileceği ve Anayasa'nın diğer maddelerinde düzenlenen hak ve özgürlüklerin ve devlete yüklenen ödevlerin özel sınırlama sebebi bulunmayan haklar ve özgürlükler bakımından bir çerçeve oluşturabileceği yorumunda bulunmuştur. Her ne kadar düzenlendiği maddede özel bir sınırlama sebebi belirtilmemiş hak ve özgürlüklerin sınırlandırılabileceği kabul edilse de bu sınırlama gerçekleştirilirken Anayasa'nın temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasını düzenleyen 13. Maddesi gözden uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla temel hak ve özgürlüklere getirilecek sınırlandırmalar demokratik toplum düzenine uygun olmalı ve ölçülü olmalıdır. Anayasa Mahkemesi bu konuda yaptığı değerlendirme sonucunda şu ifadelere yer vermiştir:

> ''*Kanun koyucunun dava konusu kuralla, halk sağlığının korunması ve geliştirilmesi, hastalık risklerinin azaltılması ve önlenmesi suretiyle kamu sağlığının korunmasını; sağlık hizmetleri ile bu hizmetlerin finansmanının planlanması ve yönetimi suretiyle teşhis, tedavi ve rehabilite edici sağlık hizmetlerinin yürütülmesi, eğitim ve araştırma faaliyetlerinin geliştirilmesi, insan gücü ve maddi kaynaklarda tasarruf sağlanması ve verimin artırılmasını amaçladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Anayasa'da devlete verilen görevlerin gereği olarak kişilerin sağlıklı bir şekilde yaşam sürdürmeleri için genel sağlığın korunması amacıyla düzenlenen dava konusu kural demokratik toplum düzeni bakımından alınması gereken tedbirler kapsamında kalmaktadır.*''

Anayasa Mahkemesi düzenlemeyi Anayasa'ya aykırı bulmamıştır. Ancak bu konuda Anayasa Mahkemesi üyelerinden Engin Yıldırım'ın karşı oy yazısındaki ifadeler dikkat çekicidir. Bu ifadelere göre, devletin bireylerle ilgili bazı hassas

verilere ihtiyaç duyması ve bunları bireylerin açık rızalarını aramadan işleyebilmesi kamu sağlığının korunması, koruyucu hekimlik, tedavi ve bakım hizmetlerinin yürütülebilmesi ve tıbbi teşhisin doğru yapılabilmesi gibi amaçlar göz önünde bulundurulduğunda bir ölçüde kabul edilebilir bulunabilir. Ancak bireylerin özel hayat alanları olan sağlıkları ve cinsel hayatları ile ilgili hassas verilerin; sağlık hizmetlerinin planlanması, bu hizmetlerin yönetimi ve finansmanının planlanması amacıyla kişilerin açık rızaları olmadan kayıt altına alınması kabul edilemez durumdur. Yani söz konusu amaçların müdahale edilen ve sınırlanan özel hayatın gizliliği hakkı ve kişisel verilerin korunması hakkı bakımından çok hafif kaldığı kastedilmektedir. Bu yargıya göre, ulaşılmak istenen amaçlar ile sınırlanan haklar arasında denge bulunmadığı ifade edilmiştir.

Ayrıca yine aynı karşı oy görüşünde düzenlemenin iptali talebine gerekçe olarak öne sürülen argümanlardan birine dikkat çekilmiştir. Buna göre bireylerin, cinsel yaşamlarına ve sağlıklarına dair mahrem verilerin kendilerinin rızaları olmaksızın kaydedilebileceği ve işlenebileceği tereddüdüyle sağlık hizmeti almaktan imtina edebilmeleri ihtimal dahilindedir. Kişisel verilerin korunması, bireylerin hayatlarına özgür iradeleri sonucunda verdikleri kararlarla devam edebilmelerine ve maddi ve manevi varlıklarını geliştirebilmelerine katkı sağlayan bir düzenlemedir. Bireylerin özel nitelikli kişisel verilerinin gerektiği gibi korunmaması, her türlü korkudan ve endişeden azade olarak özgür iradeleriyle karar verebilme yeteneğine sahip olmayan insanlardan oluşan ve aynı zamanda demokratik olmayan bir toplum düzeni ortaya çıkaracaktır.

b. Bireysel Başvuru Kararları

Bireysel başvuru yolu, temel hak ve özgürlüklerinden birinin ihlal edildiğini öne süren bireylerin bu hakkın ihlalinin giderilmesini istemek amacıyla doğrudan yani aracısız olarak Anayasa Mahkemesine başvurabilmesine imkân tanıyan bir seçenektir. Bireysel başvuru diğer yargı organlarına başvurmasına rağmen herhangi bir sonuç alamayan bireylerin Anayasa Mahkemesine başvurarak haklarını

aramasıdır[348]. 1982 Anayasası'nın bireysel başvuruya dair esasları düzenleyen 148. maddesinin ilgili kısmı şu şekildedir:

> ''*Herkes Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır. Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz. Bireysel başvuruya ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.*''

Görüldüğü gibi bütün temel hak ve özgürlükler için bireysel başvuru yoluna başvurabilmek mümkün değildir. Bireylerin bu yola başvurabilmeleri için ihlal edildiğini öne sürdükleri hakların ya da özgürlüklerin, Anayasa'da ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde düzenlenmiş olması gerekmektedir. Ayrıca başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde sosyal hakların düzenleme altına alınmadığı ve dolayısıyla sağlık hakkına yer verilmediği görülmektedir. Bu sebeple, bireylerin doğrudan doğruya sağlık hakkının ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuru yoluna gitmeleri Anayasamızın açık düzenlemesi karşısında mümkün değildir. Ancak sağlık hakkının diğer haklarla yakın ilişki içinde bulunan doğası göz önünde bulundurulursa ve günümüzde devletin klasik haklara ilişkin yerine getirmesi gereken pozitif yükümlülüklerin giderek artmasıyla birlikte bu pozitif yükümlülüklerin sağlık hakkı gibi birçok sosyal hakkın içeriğine dahil olan edimleri de kapsadığı düşünülürse, Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru üzerine verdiği kararlarda sağlık hakkının kendine yer bulmasının gerekçesi anlaşılabilecektir. Şimdi Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru üzerine verdiği kararlarda sağlık hakkına nasıl değindiğini ve sağlık hakkı ile diğer temel hak ve özgürlükler arasında nasıl ilişki kurduğunu irdeleyelim.

Anayasa Mahkemesi, önüne gelen bir bireysel başvuruda[349] yaptığı değerlendirmede sağlık hakkını, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı kapsamında değerlendirmeye tabi tutmuştur. Başvurunun konusu, Manisa'nın Turgutlu ilçesinin Çaldağı bölgesinde bulunan nikel madeninin zenginleştirilmesi amacıyla kurulacak olan tesise dair düzenlenen çevresel etki değerlendirmesi raporunun uygun bulunmasının özel hayata ve aile hayatına saygı hakkını ihlal ettiği iddiasıdır.

---

[348] Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 534.
[349] AYMK, Başvuru No: 2015/19256, T: 08/05/2019, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/19256, (30.06.2019).

Başvurucular konuyla ilgili olarak; nikel madeni projesinin yalnızca madenin kurulacağı yerdeki çevre köyleri etkilemediğini, madenin doğrudan etki alanının 80 kilometre olmasına rağmen bahsedilen etki alanı içerisinde kalan bazı bölgelerdeki konuyla ilgili kurumların halkı proje hakkında bilgilendirmek ve halkın görüş ve önerilerini almak amacıyla düzenlenen halkın katılımı toplantılarından haberdar dahi olmadığını ve bu toplantılarda yöre halkının çevresel kaygılarına tatmin edici cevaplar verilemediğini öne sürmüşlerdir. Başvurucular ayrıca maden çalışmaları sebebiyle ormanlardan çok sayıda ağaç kesileceğini, maden çalışmaları sırasında Gediz nehrinden kontrolsüz olarak faydalanılacağından bölgede susuzluk tehlikesi ile karşı karşıya kalınacağını, tarım ürünlerinin ciddi biçimde zarar göreceğini ve oluşacak asit sisinin doğaya yayılacağını belirtmişlerdir. Başvurucular bu gerekçelerle; bölgede çevre ve insan sağlığının büyük tehlike altına gireceğini, sağlıklı bir çevrede yaşama ve maddi ve manevi varlıklarını koruma ve geliştirme haklarının ellerinden alındığını ileri sürerek bireysel başvuru yoluna başvurmuşlardır.

Anayasa Mahkemesi konuyla ilgili olarak yaptığı değerlendirmede, olay ve olguların başvurucu tarafından yapılan hukuki nitelendirmesi ile bağlı olmadığını vurgulamış ve ihlal iddialarının içerikleri itibariyle Anayasa'nın 20. maddesi kapsamında değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır.

Anayasa mahkemesi bireysel başvuru üzerine yaptığı bir başka incelemede[350] sağlık hakkı, yaşam hakkı ile maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkı arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Başvurunun konusu, başvurucunun tıbbi ihmal neticesinde aort damarının yaralanması ve bu sebeple maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkının ihlal edildiği iddiasıdır. Başvurucu, bel fıtığı ameliyatı esnasında aort damarının kesilmesinin sonucu olarak tekrar ameliyat edildiğini ve bu durumun doktorların ağır kusurundan ileri geldiğini belirtmiştir. Ayrıca başvurucu ikinci ameliyatın ardından devam eden tedavi sürecinde bu ameliyat dolayısıyla ve tedavi sürecinde kullanmak zorunda kaldığı ilaçlar sebebiyle bir dizi sağlık problemiyle karşı karşıya kaldığını ileri sürmüştür. Başvurucu yaşadıklarından ötürü sağlık hakkı, eğitim hakkı, maddi ve manevi

[350] AYMK, Başvuru No: 2015/11683, T: 12/12/2018, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/11683, (30.06.2019).

varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkı ile çalışma hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüştür.

Anayasa Mahkemesi yaptığı değerlendirmede şu tespitlere yer vermiştir:

> ‘‘*Anayasa’nın 17. maddesinin 1. fıkrasında, herkesin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğu belirtilmekte olup söz konusu düzenleme Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 8. maddesi çerçevesinde özel hayata saygı hakkı kapsamında güvence altına alınan fiziksel ve zihinsel bütünlüğün korunması hakkına karşılık gelmektedir.*’’
>
> ‘‘*…Anayasa’nın 17. maddesinin birinci fıkrasında herkesin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğu belirtilmektedir. Bu kapsamda anılan Anayasa hükmü ile kişinin maddi ve manevi varlığının bütünlüğü gerek kamusal yetkilerle donatılmış gerekse özel kişilerin müdahalelerine karşı güvence altına alınmıştır.*
>
> *Anayasa’nın 17. maddesinin amacı, esas olarak bireylerin maddi ve manevi varlığına karşı devlet tarafından yapılabilecek keyfi müdahalelerin önlenmesidir. Bunun yanı sıra devletin tıbbi müdahaleler nedeniyle kişilerin maddi ve manevi varlığını etkili olarak koruma ve maddi ve manevi varlığına saygı gösterme şeklinde pozitif yükümlülüğü de bulunmaktadır. Nitekim Anayasa’nın 56. maddesinde de belirtildiği üzere pozitif yükümlülük sağlık alanında yürütülen faaliyetleri de kapsamaktadır.*
>
> *Devlet, bireylerin yaşam hakkı ile maddi ve manevi varlıklarını koruma hakkı kapsamında ister kamu isterse özel sağlık kuruluşları tarafından yerine getirilsin sağlık hizmetlerini hastaların yaşamları ile maddi ve manevi varlıklarının korunmasına yönelik gerekli tedbirlerin alınabilmesini sağlayacak şekilde düzenlemek zorundadır.*’’

Görüldüğü gibi Anayasa Mahkemesi, Anayasa’nın 17. maddesinde düzenlenen maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkının, AİHS’in 8. maddesinde düzenlenen özel ve aile hayatına saygı hakkı kapsamında güvenceye alınan fiziksel ve zihinsel bütünlüğün korunması hakkına karşılık geldiğini belirtmektedir. Anayasa Mahkemesi maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkının yalnızca kamu gücü kullanan kişi, kurum ve kuruluşlara karşı değil özel kişilerin haksız müdahalelerine karşı da korunması gerektiğini vurgulamıştır. Anayasa Mahkemesi’nin değindiği bir diğer önemli noktada devletin pozitif yükümlülükleridir. Yukarıda ifade edildiği gibi devletin maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkı ile ilgili olarak bu hakka müdahale etmemek şeklindeki negatif yükümlülüğünün yanında bu hakkın korunması gibi pozitif bir yükümlülüğü de bulunmaktadır. Sağlık alanında sunulan hizmetlerinde bu kapsamda değerlendirilmesi gerekmektedir. Devlet sağlık alanında hizmet sunan kurum ya da kuruluşun kamu kesiminde ya da özel kesimde yer almasını dikkate almaksızın, sunulan hizmetin bireylerin yaşam hakkının ve maddi ve manevi

varlıklarını koruma ve geliştirme hakkının gereklerine uygun olarak sunulmasını temin etmek yükümlülüğü altındadır.

Zorunlu askerlik döneminde sağlık sorunlarının zamanında saptanamaması dolayısıyla kronik hastalığa yakalanan başvurucunun açtığı tazminat davasının reddedilmesi üzerine, maddi ve manevi varlığının korunması hakkının ihlal edildiği iddiasıyla yaptığı bireysel başvuruda[351], Anayasa Mahkemesi sağlık hakkını göz önünde bulundurmuş ancak ihlal iddialarının maddi ve manevi varlığın korunması hakkı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Anayasa Mahkemesi, önceki tarihli kararlarında olduğu gibi kasıt olmadan tıbbi ihmal dolayısıyla hekimin kusuruna bağlanabilen vücut bütünlüğüne yönelik zarar görme iddialarını Anayasa'nın 17. maddesinin 1. fıkrasında hüküm altına alınan kişinin maddi ve manevi varlığını koruma hakkı kapsamında incelemeyi uygun bulmuştur. Dolayısıyla somut olayda tıbbi ihmalden kaynaklanan yakınmaları bu hak bağlamında incelemiştir.

Bir başka başvuruda[352] Anayasa Mahkemesi, sağlık hakkının ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuruda bulunulamayacağını belirterek, sağlık hakkının Anayasamızda düzenlenen diğer haklarla arasındaki ilişkiye vurgu yapmış ve sağlık hakkına dair gerçekleştirilen bir ihlalin sağlık hakkının ilişki içinde olduğu diğer hakların gözetilmesi sonucunda çözümlenebileceğine değinmiştir. İlgili bölüm şu şekildedir:

> ''*Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının Anayasal anlamda normatif dayanağı 56. madde hükmünde yer verilen herkesin, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu yönündeki düzenlemedir. Ancak söz konusu hüküm, Anayasanın sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümünde yer almaktadır. Anayasa'nın bireysel başvuru hakkının düzenlendiği 148. maddesinin üçüncü fıkrasında ''**Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir**.'' hükmüne yer verilmek suretiyle Anayasa'da yer alan ikinci ve üçüncü kuşak hakların ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuruda bulunulamayacağı ifade edilmekle birlikte sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının; Anayasa'nın fiziksel ve ruhsal bütünlüğün korunması ile ilgili hukuksal çıkarları ihtiva eden 17. maddesi, özel ve aile hayatına saygıyı güvence altına alan 20. maddesi ve konut dokunulmazlığını düzenleyen 21. maddesi ile bağlantılı olarak ve söz konusu hükümlerde yer alan*

[351] AYMK, Başvuru No: 2015/2577, T: 17/04/2019, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/2577, (30.06.2019).
[352] AYMK, Başvuru No: 2013/6587, T: 24.03.2016, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/6587, (01.07.2019).

hukuksal çıkarlar üzerindeki etkisi dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.''

Bu başvurunun konusu, başvuruculaların konutlarına yakın mesafede bulunan baz istasyonunun sağlığı olumsuz etkilediği savıyla açılmış olan davanın reddedilmesi sonucunda maddi ve manevi varlığın korunması hakkı ile özel ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiği iddiasıdır.

Başvurucular evlerine çok yakın bir mesafede kurulan baz istasyonunun sağlıklarını fark edilebilir biçimde etkilediğini öne sürmüşlerdir. Buna göre başvuruculardan birinin karısının sağlıklı bir birey iken baz istasyonu kurulduktan sonra birkaç yıl içinde kan kanseri hastalığı sebebiyle öldüğü belirtilmiştir. Başvuruculardan diğerinin ise cilt kanserine yakalandığı ve tedavi gördüğü belirtilmiştir. Başvurucular bu vakıalarla baz istasyonunun kurulması arasında illiyet bağı bulunduğunu iddia etmektedirler.

Anayasa Mahkemesi konuyla ilgili yaptığı değerlendirmede çevresel sorunlara dair karar alma noktasında bireylerin ve kamunun menfaatleri açısında bir denge kurulması gerektiğini belirtmiştir. Baz istasyonu kurulmasının mobil telefon teknolojisinin bir gereği olduğu yadsınamaz. Bu yönüyle baz istasyonu kurulmasında kamu yararı bulunduğunun kabulü gerekir. Başvurucular iddialarını yargı makamları önüne taşımışlar ve çekişmeli bir yargılamada kamusal makam ve özel hukuk kişisi ile iddia ve savunmalarını karşılıklı olarak öne sürmüşlerdir. Yargılama sürecinden baz istasyonlarından yayılan radyoaktif kirliliğin etkileri konusunda bilimsel tartışmaların bulunduğu ancak kanuni sınırlar içinde olan salınımların zararlı etkilerinin bulunup bulunmamasının kesin bir husus olmadığı anlaşılmaktadır. Anayasa Mahkemesi mevzuata uygun biçimde kurulan ve faaliyet gösteren, belirlenen sınırın altındaki salınımlarının bireylerin sağlığına olumsuz etkilerinin var olup olmadığının bilimsel olarak kanıtlanamadığı baz istasyonuyla ilgili olarak kamu makamlarının takdir hakkının sınırları içerisinde kaldığını ve birey-kamu menfaati arasında kurması gereken dengeyi gözettiğini belirlemiştir. Yüksek Mahkeme'nin bu sonuca varırken en önemli dayanaklarından biri başvuruculaların mevzu bahis iddialarını yargı önüne taşıyabilmeleri ve iddia ve savunmalarını usule dair güvenceler altında ileri sürebilmeleri olmuştur.

Bir başka bireysel başvuruda[353] başvurucu; hastalığı ve şahsi durumunun gerektirdiklerinin göz önüne alınmadan basmakalıp gerekçelerle tutukluluğunun devamına karar verildiğini ileri sürmüştür. Başvurucunun ihlal edildiğini ileri sürdüğü haklar arasında sağlık hakkı da vardır. Başvurucu, tutuklu iken ortaya çıkan bel ve boyun fıtığı hastalığı sebebiyle ameliyat olması gerektiğini ancak basmakalıp gerekçelerle kişisel ve sağlık durumu dikkate alınmaksızın dört yılı aşkın süredir tutukluluğunun devamına karar verildiğini ve bu durumun sağlık hakkını ihlal ettiğini savunmaktadır. Anayasa Mahkemesi konuyla ilgili olarak yaptığı değerlendirmede başvurucunun sağlık hakkı ile ilgili şikayetinin tutukluluk halinden kaynaklandığını belirterek değerlendirmenin kişi hürriyeti ve güvenliği kapsamında yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

5. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Sağlık Hakkı

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde sosyal haklar düzenlenmemiştir, dolayısıyla sağlık hakkı da Sözleşme'de düzenleme altına alınmayan haklardan biridir. Fakat insan haklarının korunması çabalarının giderek artmasıyla birlikte devletlerin birinci kuşak haklar ya da klasik haklar olarak adlandırılan haklara müdahaleden kaçınması insan haklarının gerçekleştirilmesi bakımından yeterli olmamakta, devletlerin aynı zamanda bu haklarla ilgili pozitif edimlerde bulunması gerekmektedir. Örneğin özel hayat hakkını düşünecek olursak, devlet bu hakkın gerçekleşmesi bakımından yalnızca bireylerin özel alanlarına müdahale etmemekle kalmayacak aynı zamanda pozitif yükümlülüğü bağlamında bireylerin özel alanlarını üçüncü kişilerin müdahalelerine karşı koruyacaktır.

Her ne kadar AİHS'de sosyal haklar düzenlenmemiş olsa da Sözleşme'nin geniş yorumlanmasıyla birlikte, Sözleşme'de düzenlenen hakların soyut ve gerçeklikten uzak haklar olmaktan sıyrılarak somutlaştığı ve günün koşullarına uygun bir koruma rejimine kavuştuğu söylenebilir. AİHM Sözleşme'nin maddelerinin yorumlanması ve uygulanması ile ilgili olan bütün hususlarda 32. maddeyi dayanak alarak insan haklarının etkililiğini sağlamak maksadını

[353] AYMK, Başvuru No: 2014/328, T: 17.07.2014, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/328, (01.07.2019).

gütmektedir[354]. Mahkeme'nin Sözleşme maddelerini yorumlama yoluyla genişletmesiyle beraber Sözleşme imzalandığı tarihte korunması amaçlanmayan hakların da AİHS kapsamında korunduğu görülmektedir.

AİHM organları içtihadına göre yaşam hakkı, Sözleşme'ye taraf olan devletlere kendi yargı yetkileri kapsamında kalan alanlardaki kişilerin hayatlarını korumak için gerekli olan pozitif yükümlülükleri de yüklemektedir. AİHM, devletlerin yaşam hakkından doğan pozitif yükümlülüklerinin kişilerin sağlıklarıyla ilgili olan olaylarda da uygulanması gerektiğini belirtmiştir. AİHM'e göre yetkili kişilerin sağlık hizmetleri konusundaki eylem ve ihmalleri belirli koşullar dahilinde Sözleşme'nin 2. maddesinden doğan pozitif yükümlülükler çerçevesinde sorumluluklarına neden olabilecektir[355]. Şimdi Türkiye'nin taraf olduğu davaların bazılarında sağlığa ilişkin olarak AİHM tarafından verilen kararların incelemesini yapmanın doğru olacağını düşünüyoruz. Böylece hem sağlık hakkının uluslararası alanda hangi haklarla ilişkilendirildiğini görmüş olacağız hem de sağlıkla ilgili konularda ülkemizde ve iç hukukumuzda yer alan eksiklikleri daha açık bir şekilde görebilme fırsatı yakalayacağız.

AİHM'in sağlık hakkı ile yaşam hakkı arasındaki ilişkiye ve yaşam hakkının gerektirdiği pozitif yükümlülüklere vurgu yaptığı kararlardan biri Oyal / Türkiye kararıdır[356]. Başvurunun konusu, başvuruculardan birine henüz yeni doğmuş bir bebekken kan verilmesi sonucunda HIV virüsü bulaşmasıdır. Başvurucular bu durumun Sözleşme'nin 2, 6 ve 13. maddelerinin ihlaline yol açtığını öne sürmüşlerdir.

AİHM yaşam hakkı ve sağlık hakkı bakımından şu tespitlerde bulunmuştur:

> '' *Mahkeme, Sözleşme'nin 2. maddesinin sadece devlet görevlilerinin haksız güç kullanımı sonucunda meydana gelen ölümleri kapsamadığını, ayrıca maddenin birinci paragrafının birinci cümlesinde devletlerin kendi yetki alanlarında bulunanların hayatını korumak amacıyla uygun hareket etme pozitif yükümlülüğünü ortaya koyduğunu hatırlatır. Bu ilkeler, halk sağlığı alanına da uygulanabilir niteliktedir. Bu nedenle söz konusu pozitif yükümlülükler devletin, özel ya da devlete ait hastaneleri, hastaların hayatının*

[354] Jean-Pierre Marguênaud (Çev: Gülden Kurt), ''İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinde Sosyal Hakların Korunması ve Sözleşme'nin Geniş Yorumu'', **Anayasal Sosyal Haklar (Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye),** (Anayasal Haklar), (Ed. İbrahim Kaboğlu), Legal Yayınları, İstanbul, 2012, s. 222.
[355] Ertan, s. 132.
[356] AİHM Kararı, Oyal / Türkiye, Başvuru No: 4864/05, https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-162088%22]}, (02.07.2019).

korunması için gerekli tedbirleri almaya zorunlu kılan düzenlemeler yapmasını gerektirmektedir. Bu ilkeler, aynı zamanda özel ya da devlete ait sağlık kuruluşlarında tedavi görmekte iken hayatını kaybeden hastaların ölüm nedeninin belirlenebilmesi ve sorumluların hesap verebilmesi amacıyla etkili ve bağımsız bir yargı sisteminin kurulması gerekmektedir.''

Burada Mahkeme yukarıda ifade ettiğimiz gibi yaşam hakkına ilişkin pozitif yükümlülüklerin halk sağlığı alanında da uygulanabilir olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre devletler özel kesimde ya da kamu kesiminde yer alan hastaneler üzerinde, hastaların hayatlarının korunması amacıyla gerekli tedbirleri almaya zorlayan düzenlemeler yapmaları konusunda baskı kurmalıdır.

AİHM'in sağlık hakkına ve vücut bütünlüğüne dair değerlendirmelere yer verdiği bir diğer kararda Fırat Can / Türkiye[357] kararıdır. Bu olayda başvurucu Sözleşme 'nin 3. maddesinin ihlal edildiğini öne sürmüştür. AİHM'in konuyla ilgili olarak yaptığı değerlendirmeler şu şekildedir:

''*AİHM, birçok davada verdiği kararları gibi yetkililerin(yetkili makamların) gözaltında tutulan kişilerin fiziksel bütünlüğünü korumak zorunda olduğunu belirtir. AİHM, bir kişinin gözaltına alınırken veya diğer herhangi bir şekilde yetkili makamların kontrolü altında bulunurken sağlıklı olup da gözaltında veya denetim altında olduğu süre içerisinde yaralanmış olduğu görüldüğünde, söz konusu yaralanmaların nasıl meydana geldiğine dair makul bir açıklama getirmenin ve başvuranın iddialarına, özellikle de bunlar tıbbi raporlarla desteklenmişse, şüphe getirecek deliller ortaya koymanın devletin görevi olduğunu yineler. Aksi halde AİHS'nin 3. maddesine dayalı açık bir sorun ortaya çıkacaktır''*

AİHM, devletin, gözaltında tutulan kişilerin fiziksel bütünlüğünü korumak gibi bir ödevle karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Aksi durumun Sözleşme'nin 3. maddesinde düzenlenen işkence yasağının ihlali olacağı ifade edilmiştir. AİHM aynı kararın devamında şu ifadelere yer vermiştir.

''*AİHS'nin 3. maddesine göre aynı zamanda yetkililer, savunulabilir olan ve makul şüphe uyandıran kötü muamele iddialarını soruşturmalıdırlar. Ayrıca resmi soruşturmanın ulusal mahkemelerde dava açılmasına yol açtığı hallerde, yargılama evresi dahil tüm adli işlemler, kötü muamele yasağının gereklerini yerine getirmelidir. Tüm takibatların mahkûmiyet ya da belli bir ceza ile sonuçlanması zorunlu olmamasına rağmen, ulusal mahkemeler, bedensel ve ruhsal bütünlüğe karşı ağır saldırıların cezasız kalmasına hiçbir durumda müsaade etmemelidir.*''

[357]AİHM Kararı, Fırat Can / Türkiye, Başvuru No: 6644 / 08, https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-121317%22]}, (02.07.2019).

Anlaşıldığı üzere AİHM, gözaltında tutulan kişilerin bedensel ve ruhsal bütünlüklerinin ihlal edildiği iddialarının etkili bir biçimde soruşturulması gerektiğini belirtmiştir.

SONUÇ

İnsanların insan onuruna uygun bir biçimde yaşayabilmeleri için gerçekleştirilmesi gereken haklardan biri sağlık hakkıdır. Sağlık hakkı diğer insan haklarıyla yakın ilişki içinde bulunan doğası sebebiyle diğer hakların kullanımı bakımından da önem arz eden bir haktır. Çeşitli nedenlerle sağlığını kaybetmiş bir bireyin diğer temel hak ve özgürlükleri sağlıklı olduğu günlerdeki gibi kullanması pek mümkün olmayacaktır. Örneğin kanser hastalığına yakalanan bir kişinin kullandığı ağır ilaçlar sebebiyle çalışma hakkını kullanması çoğu zaman mümkün olmayabilir. Çalışma hakkını kullanamayan bir kişinin grev hakkının öznesi olmasının da bir anlamı kalmayacaktır. Sağlık hakkının insanlar için önemli olduğunu karşı tarafa aktarmak adına yapılan bu çıkarımların, bizi sağlık hakkının adı geçen diğer haklardan daha önemli bir insan hakkı olduğu sonucuna götürmemesi gerekir. Zira sağlıklı olan ama iş bulamayan bir bireyin hayatını idame ettirirken yaşayacağı birtakım sıkıntıların olacağı da muhakkaktır. Dolayısıyla konuya insan haklarının bağımlılığı ve bölünmezliği çerçevesinden yaklaşılması gerektiğini düşünüyoruz. Sağlık hakkı önemlidir ancak diğer insan haklarının sağlandığı bir ortamda.

Bazı kesimlerce ekonomik, sosyal ve kültürel haklar klasik haklara kıyasla birey ve toplum hayatı bakımdan tali nitelikte haklar olarak görülmektedir. Kanımızca bu görüş yukarıda belirtilen gerekçelerle doğruyu yansıtmamaktadır. Bir hakkın önemli ya da önemsiz olarak addedilmesi o hakkın hangi kategoriye ait olduğuyla ilgili değildir. İnsan haklarından herhangi birini önemli kılan unsur, somut olay bakımından o hakkın varlığına ve tanınmasına duyulan ihtiyaçtır. Dolayısıyla ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ile bu kategoriye ait haklardan biri olan sağlık hakkı diğer insan hakları ile eşit bir konumda durmaktadır.

Sağlık hakkı konusunda değinilmesi gereken konulardan biri sağlığın günümüz dünyasında giderek ticaretin nesnesi haline getirilmesidir. Öyle ki sağlık hakkının sosyal haklardan biri olduğu unutulmuş görünmektedir. Bu konu hakkında Dünya Sağlık Örgütü'nün tutumu da irdelenmelidir. DSÖ üye olan ülkelere sağlıkta dönüşüm programları önermekte ve özel sektör ile kamu sektörünün sağlık alanında ortaklaşmasını ister görünmektedir. DSÖ gelişen süreçte kamu tarafından verilmesi

gereken sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesine tam anlamıyla göz yummuştur. DSÖ uzun bir süredir dünyada birçok kesim tarafından sermayenin ve güçlü ülkelerin yanında duran ve yerine getirmesi gereken görevleri yadsıyan bir kurum olmakla eleştirilmektedir. Dünyanın birçok yerinde savaşlar, katliamlar olurken ve milyonlarca insan açlıktan ölürken DSÖ'nün egemen ülkelerin çıkarları öyle gerektirdiği için bütün bu olup bitene sessiz kaldığı iddia edilmektedir. Uluslararası arenada ülkeler yazılı bir sözleşmeyle düzenlenen hakları tanımak konusunda sıraya girerken; savaşlar, çatışmalar, açlık, susuzluk, göç gibi konularda uzlaşı yoluyla sorunların çözülememesi hatta uluslararası aktörlerin sessizliğe bürünmesi her dönem dikkat çekici bir durum olarak hafızalarda yerini almaktadır.

Uluslararası alanda sağlık hakkının gerçek anlamda korunabilmesi için DSÖ egemen güçlerin baskısına göre hareket etmekten vazgeçmeli ve kuruluş aşamasında savunduğu değerlere geri dönmelidir. Kapitalist dünya düzeni hastaları birer müşteri, sağlık kuruluşlarını işletme ve doktorları da birer tacir gibi görmektedir. Sağlık alanındaki bu değişimin bir sonucu olarak hastaların tüketici kimliği öne çıkarılmaktadır. Bu durum sağlık hakkının yeniden doğru bir şekilde tanımlanmasını gerektirmektedir. Zira sağlık hakkı neredeyse bedeli karşılığında kullanılabilecek bir hak niteliğinde görülmektedir.

Sağlık hakkının gerçekleştirilmesi konusunda devletlerin geri planda kalmasının en önemli nedenlerinden biri bu hakkın devlete ödev yükleyen ekonomik bir yönünün bulunmasıdır. Sağlık hakkı söz konusu olduğunda devlet yalnızca hareketsiz kalmakla yetinmeyecek, hakkın gerçekleştirilmesi ve bireylerin bu haktan eşit biçimde yararlanabilmesi için sorumluluk üstlenerek pozitif edimlerde bulunacaktır. Devlet sağlık hakkıyla ilgili olarak; bireyler için güvenli ve içilebilir su kaynaklarına erişimi sağlamak, bireylerin sağlık tesislerine kolay ulaşabilmelerini sağlamak amacıyla hastaneler, klinikler ve diğer sağlık kuruluşları inşa etmek ve sağlık hizmetlerinin nitelikli bir biçimde yürütülmesi için alanında uzman sağlık personeli yetiştirmek gibi ödevlerle karşı karşıyadır. Ayrıca sağlık tesisleri ile mal ve hizmetleri, bireylerin ayrımcı bir uygulamaya maruz kalmadan faydalanabileceği şekilde kurulmalı ve mali açıdan karşılanabilir olmalıdır.

Sosyal haklar ve sağlık hakkıyla ilgili olarak 1982 Anayasasındaki düzenlemelere baktığımızda, sosyal hakların ve konumuz özelinde sağlık hakkının

devlete ekonomik bir ödev yükleyen boyutlarının göz önünde bulundurulduğunu görüyoruz. Şöyle ki Anayasamızın 65. maddesi mali kaynakların yeterliliği ölçütünü getirerek sosyal hakların gerçekleştirilmesine bir sınır çizmektedir. Bu hükme göre örneğin devlet mali kaynakların yetmediğini öne sürerek sağlık tesisleri kurmaktan ve yeterli sayıda sağlık personeli istihdam etmekten imtina edebilecek ya da önceden finansmanını sağladığı ilaçların kendi belirleyeceği bir tarihte finansmanını sağlamaktan vazgeçtiğini ilan edebilecektir.

Anayasa Mahkemesi önüne gelen dosyalarda mali kaynakların yeterliliği ölçütü gerekçe gösterilerek yapılan siyasi tercihleri denetlemekten kaçınmış ve bu durumun yasama organının takdir yetkisi kapsamında kaldığını belirlemiştir. Peki ama mali kaynakların yeterliliği ölçütünün Anayasamıza konuluş gayesi, devletin istediği zaman sosyal hak musluklarını kısmasına Anayasal bir arka plan oluşturmak mıdır? Elbette öyle değildir. Bu hükmün konuluş amacı, ekonomik yönleri itibariyle devlete yüklediği ödevlerin boyutu çok büyük olan sosyal hakların planlı ve akılcı olarak gerçekleştirilmesine dayanak olmaktır. Sağlık hakkını da bu kapsamda düşünmek gerekir. Mali açıdan gelişmemiş devletlerin ya da ciddi bir ekonomik krize sürüklenen devletlerin, çok önemli bir sosyal hak alanı olan ve aynı zamanda politik söylemde de halkta karşılığı olan sağlık alanında dahi olsa pahalı sağlık tesisleri kurması, pahalı ilaçların finansmanını herhangi bir katılım payı olmaksızın tek başına üstlenmesi ve kaynaklarının karşılamayacağı işlere girişmesi pek akılcı görünmemektedir. İşte mali kaynakların yeterliliği ölçütü kanımızca bu gibi durumlar düşünülerek hazırlanmış bir düzenlemedir.

1982 Anayasası'nın sağlık hakkı düzenlemesinde dikkat çeken ve üzerinde durulmaya değer bir konu da sağlık hakkının sağlıklı bir çevrede yaşama hakkıyla beraber aynı maddede düzenlenmesidir. İnsan onuru açısından düşünüldüğünde ciddi bir öneme sahip olan ve birçok insan hakkı ile sıkı bir ilişki içinde bulunan sağlık hakkının tek başına ayrı bir madde de değil de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkıyla beraber düzenlenmesi eleştiri getirilebilecek bir düzenleme olmuştur. Ayrıca 1982 Anayasasında sağlık hakkını düzenleyen hükümlerin, bireylere tanınan bir hakkın varlığını açıkça ortaya koymaktansa devlete sağlık alanında ödevler yükleme yolunu seçmesi de anlaşılabilir olmaktan uzaktır. Zira Anayasalar, temel hak ve özgürlüklerin korumaya kavuştuğu en önemli metinlerdendir. Dolayısıyla hak ve

hürriyetlerin Anayasalarda, tereddüde mahal vermeden en berrak halleri ile yer almaları gerekir. Bu anlamda, Anayasamızda sağlık hakkı düzenlemesinin revize edilmesinin hakkın öneminin anlaşılmasına katkı sunacağı düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

Akad, Mehmet, Bihterin Vural Dinçkol, Nihat Bulut. **Genel Kamu Hukuku**, 13. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2017.

Akıllıoğlu, Tekin. 'Temel Hakların Gelişmesi Üzerine Bazı Düşünceler', **AÜSBFD**, Cilt: 44, Sayı:1, 1989, ss. 161-194.

Akıllıoğlu, Tekin. **İnsan Hakları, Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2010.

Akın, İlhan**. Kamu Hukuku**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1974.

Aldıkaçtı, Orhan**. Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1978.

Algan, Bülent. **Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.

Anayasa metni için bkz. Anayasa Hukukçuları Derneği, **Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı**, 4. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015.

Anayurt, Ömer. ''Hakların Bütünlüğü İlkesi Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi'', **Türkiye'de İnsan Hakları**, Todaie Yayınları, Ankara, 2000, ss. 47-57.

Aybay, Rona. **İnsan Hakları Seçilmiş Makaleler**, Pencere Yayınları, İstanbul, 2010, (Makaleler).

Aybay, Rona. **İnsan Hakları Hukuku**, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, (İnsan Hakları).

Aydın, Erdem**. Tıp Etiğine Giriş**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2001.

Bozkurt, Enver. ‘‘İnsan Hakkı Olarak Sağlık Hakkı’’, **Sağlık Hukuku Kurultayı,** Ankara Barosu ve Ankara Üniversitesi Yayınları, 01-03.11.2007, Ankara, 2008, ss. 13-17.

Bulut, Nihat **Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar,** On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2009, (Sosyal Haklar).

Bulut, Nihat, ‘‘Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?’’, **AÜHFD**, Cilt:52, Sayı:2, 2003, (Sosyal Devlet), ss. 173-193.

Chapman, Audrey R. . ‘‘Conceptualizing the Right to Health: A Violations Approach’’, **Tennessee Law Review**, Cilt: 65, 1997/1998, ss. 389-414.

Clapham, Andrew**. İnsan Hakları,** Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.

Cranston, Maurice. ‘‘İnsan Hakları Nelerdir?’’ çev: Atilla Yayla, **Sosyal ve Siyasal Teori-Seçme Yazılar**, 1. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, ss. 251-256.

Çağıran, Mehmet Emin. **Uluslararası Alanda İnsan Hakları**, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017.

Çeçen, Anıl. **İnsan Hakları**, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.

Çınar, Ülkü. **Sağlık Hukuku,** İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul, 2003.

Dericiler, Özge Yücel . **Sosyal Haklar ve İnsan Hakları Hukuku Çerçevesinde Devletin Yükümlülükleri: Refah Devletinin Krizi Ekseninde Bir İnceleme,** On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Doğan, Cahid. ‘‘Acil Tıp ve Hasta Güvenliği’’, **III. Sağlık Hakkı ve Sağlık Hukuku Sempozyumu Kitabı**, (Editörler Nilgün Sarp ve Cahid Doğan), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Lefke Avrupa Üniversitesi, 25-26.04.2011, ss. 119-192.

Donnely, Jack. **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, çev. Mustafa Erdoğan – Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.

Economic, Social and Cultural Rights, **Handbook for National Human Rights Institutions**, United Nations, New York and Geneva, 2005.

Er, Ünal**. Sağlık Hukuku**, 2. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2019.

Erdoğan, Mustafa. **Anayasal Demokrasi**, 7. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, (Demokrasi).

Erdoğan, Mustafa . **Anayasa Hukuku**, 6. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2011, (Anayasa).

Erdoğan, Mustafa. **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, 5. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2016, (İnsan Hakları).

Ertan, İzzet Mert. **Uluslararası Boyutlarıyla Sağlık Hakkı**, Legal Yayınları, İstanbul, 2012.

Ertaş, Türker. **Anayasa Hukukunda Sağlık Hakkı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2012.

Eroğlu, İzzet. ‘‘1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması’’, **Yasama Dergisi**, Sayı:14, 2010, ss. 79-157.

Fabrızzı, Isabelle Chablais. (Çev:Gülden Kurt), ‘‘Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’’: Son Gelişmeler, **Anayasal Sosyal Haklar (Avrupa Sosyal Şartı,**

Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye) (Anayasal Haklar), (Ed. İbrahim Kaboğlu), Legal Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 53-55.

Friesen, Tamara . ‘‘The Right to Health Care’’, **Health Law Journal,** Cilt: 9, 2001, ss. 205-222.

Gevers, Sjef . ‘‘The Right to Health Care’’, **European Journal of Health Law**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2004, ss. 29-34.

Göçmen, Erkin. Temel Hasta Hakları, **Güncel Hukuk Dergisi**, Sayı:13, 2005, s. 59.

Göze, Ayferi. **Sosyal Devlet Sistemi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976, (Sosyal Devlet).

Göze, Ayferi. **Liberal Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet**, 8. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2016, (Liberal Devlet).

Gözler, Kemal**. Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 21. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2017, (Anayasa Hukuku).

Gözler, Kemal. **İnsan Hakları Hukuku**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2017, (İnsan Hakları).

Gözübüyük, Şeref ve Sezgin, Zekai. **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1957.

Gruskin, Sofia and Daniel Tarantola. ‘‘Health and Human Rights’’, **Perspectives on Health and Human Rights**, (Ed. by Sofia Gruskin, Michael A. Grodin, George J. Annas, Stephen P. Marks), Routledge, New York, 2005, ss. 3-58.

Gülmez, Mesut. ‘‘İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Sosyal Haksızlıklar’’, **Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Kitabı**, Belediye-İş Sendikası Yayını, Ankara, 22-23.10.2009, ss. 3-17.

Gümüş, Tarık. **Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Gür, Gültüvin. ‘‘Dezenformasyona Uğratılan Bir Sosyal Hak Olarak Sağlık’’, **Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu**, ss. 299-315.

Güzel, Ali. ‘‘Sosyal Devlet ve Sosyal Haklar’’, **Anayasal Sosyal Haklar (Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye)** (Ed: İbrahim Ö. Kaboğlu), Legal Yayıncılık, İstanbul, 2012, ss. 279-288.

Hakeri, Hakan . **Tıp Hukuku**, 12. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2017.

Hamzaoğlu, Onur. ‘‘Yoksulların Sağlığı Ne Durumda, Etken Ne, Sorun Nasıl Çözülür?’’, **Toplum ve Hekim,** Cilt:19, Sayı:1, 2004, ss. 54-57.

Hatun, Şükrü**. Hasta Hakları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Işıklı, Alpaslan. ‘‘Dünya Ekonomik Bunalımı ve Sosyal Haklar’’, **Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Kitabı**, Belediye-İş Sendikası Yayını, Ankara, 22-23.10.2009, ss. 24-38.

Jellinek, Georg. **İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi Üzerine Modern Anayasa Tarihine Bir Katkı**, Çev. Rezzan İtişgen Dülger ve Muzaffer Dülger, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Jhelaan, Navish. ‘‘The Enforceability of Socio-Economic Rights’’, **European Human Rights Law Review**, 2007, ss. 146-157.

Juskevicius, Jonas ve Balsiene, Janina. ‘‘Human Rights in Healtcare: Some Remarks on the Limits of the Right to Healthcare’’, **Jurisprudency/Jurisprudencija**, Mykolas Romeris University, Vol. 4, No:122, 2010, ss. 96-107.

Kaboğlu, İbrahim Ö. ‘‘Anayasa’da Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları’’ **Anayasal Sosyal Haklar (Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye)**, (Ed. İbrahim Kaboğlu), Legal Yayınları, İstanbul, 2012, (Anayasal Haklar), ss. 15-34.

Kaboğlu, İbrahim Ö. . **Özgürlükler Hukuku 1 İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş**, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, (Özgürlükler).

Kaboğlu, İbrahim Ö. **Anayasa Hukuku Dersleri**, Legal Yayınevi, İstanbul, 2017, (Anayasa)

Kalabalık, Halil. **İnsan Hakları Hukuku,** 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Kapani, Münci. **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013.

Karagülmez, Ali ‘‘Anayasa Mahkemesi Kararlarında Sosyal Devlet ve Sosyal Haklar’’, **Anayasal Sosyal Haklar (Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye),** (Ed: İbrahim Ö. Kaboğlu), Legal Yayıncılık, İstanbul, 2012, ss. 177-202.

Kili, Suna ve A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

Korkusuz, Refik ve Uğur, Suat, **Sosyal Güvenlik Hukuku**, 6. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2018.

Kuçuradi, İoanna.. **İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları,** 4. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2018.

Küçükömer, İdris. **Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması**, 3. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002.

Marks, Stephan P. . ‘‘The Past and Future of the Seperation of Human Rights into Categories’’, **Maryland Journal of International Law,** Cilt: 24, Sayı: 208, 2009, ss. 209-243.

Mumcu, Ahmet. ‘‘1924 Anayasası’’, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:5, 1986, (1924), ss. 383-399.

Mumcu, Ahmet ve Elif Küzeci**. İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, 7. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015.

Omay, Umut. ‘‘Sosyal Hakların Manipülasyonu: Sosyal Haklar Kapitalizmin Hizmetinde (mi?)’’, **Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Kitabı**, Belediye-İş Sendikası Yayını, 22-23.10.2009, (Sosyal Hakların Manipülasyonu), ss. 125-133.

Omay, Umut. **Sosyal Haklar Kısa ve Eleştirel Bir Bakış**, Beta Yayınları, İstanbul, 2011, (Sosyal Haklar).

Öğütçü, Muhlis. ‘‘Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar’’, Prof. Dr. İlhan Baştuğ Armağanı, **DEÜHFD,** C. 7, Özel Sayı, İzmir, 2005, ss. 555-616.

Özbudun, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku**, 17. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2017.

Özdek, Yasemin. **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı,** Todaie Yayınları, Ankara, 1993.

Özlü, Tevfik**. Hasta Hakları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005.

Rand, Ayn . ‘İnsanın Hakları’, **Sosyal ve Siyasal Teori-Seçme Yazılar,** (Ed. Atilla Yayla), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, ss. 257-264.

Savcı, Bahri. **İnsan Hakları – Kanunilik Yolu ile Korunması**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1953, (İnsan Hakları).

Savcı, Bahri. İktidarla Münasebeti Bakımından Hürriyet Problemi, **AÜSBFD**, Cilt: 19, Sayı:2, 1964, (Hürriyet), ss. 155-174.

Savcı, Bahri. **Yaşam Hakkı ve Boyutları,** AÜSBF Yayınları, Ankara, 1980, (Yaşam Hakkı).

Sever, Dilşad Çiğdem. ‘‘Sağlık Hakkının Tanımlanması ve Mahkemelerce Kullanılması’’, **Sağlık ve Tıp Hukukunda Sorumluluk ve İnsan Hakları**, (Editörler: Özge Yücel ve Gürkan Sert), Seçkin Yayınları, Ankara, 2018, ss. 73-102.

Sert, Gürkan. ‘‘Hasta Hakları’’, **Sağlık ve Tıp Hukukunda Sorumluluk ve İnsan Hakları**, (Editörler: Özge Yücel ve Gürkan Sert), Seçkin Yayınları, Ankara, 2018, ss. 125-153.

Shelton, Dinah. ‘‘Human Rights and the Environment: What Specific Environmental Rights Have Been Recognized?’’, **Denver Journal of International Law and Policy**, Vol. 35, No. 1, 2008, ss. 129-171.

Smith, Rhona K. M. . **Texts and Materials on International Human Rights,** USA, Canada, Routlege, 2010.

Soysal, Mümtaz. **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 6. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1986, (100 Soru).

Soysal, Mümtaz. **Anayasaya Giriş**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, (Anayasa).

Ssenyonjo, Manisuli**. Economic, Social and Cultural Rights in International Law,** Hart Publishing, Oxford and Portland-Oregon, 2009.

Sunay, Reyhan. **Tartışılan Egemenlik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007.

Sütlaş, Mustafa. ‘‘Sağlıklı Olma Hakkı Devletin Sorumluluğu’’, **Güncel Hukuk**, Mart 2006, s. 18.

Şahin, Adil. ‘‘Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Niteliği Bağlamında Sağlık Hakkının Kapsamı Üzerine Bir İnceleme’’, **AÜHFD**, C: 59, S: 4, 2010, ss. 711-766.

Tahmazoğlu Üzeltürk, Sultan. **Anayasa Hukuku Açısından Sağlık Hakkı (Ulusal ve Uluslararası Boyutuyla)**, Legal Yayınları, İstanbul, 2012.

Talas, Cahit . Harp Sonu Anayasalarında Sosyal Haklar, **AÜSBFD**, Cilt:11, Sayı:3, 1956, ss. 286-302.

Tanör, Bülent . **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, May Yayınları, İstanbul, 1978, (Sosyal Haklar).

Tanör, Bülent ve Necmi Yüzbaşıoğlu**. 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku,** 16. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2016.

Tanör, Bülent. **İki Anayasa 1961-1982**, 5. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2013, (İki Anayasa).

Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, (Osmanlı).

Temiz, Özgür. ‘‘Türk Hukukunda Bir Temel Hak Olarak Sağlık Hakkı’’, **AÜSBFD,** Cilt:69, Sayı:1, 2014, ss. 165-188.

Tezcan, Durmuş, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar ve Rıfat Murat Önok. **İnsan Hakları El Kitabı**, 6. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016.

Teziç, Erdoğan. **Anayasa Hukuku**, 21. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2016.

Topak, Oğuz. **Refah Devleti ve Kapitalizm: 2000'li Yıllarda Türkiye'de Refah Devleti,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Tuncay, Can ve Ömer Ekmekçi. **Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri**, 19. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 2017.

Tunç, Hasan, Faruk Bilir ve Bülent Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, 7. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015.

Tunç, Hasan ve Yusuf Göven, ''Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası'', **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** Cilt: 1, Sayı: 1, 1997, ss. 103-127.

Ünal, Şeref. **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997.

Uygun, Oktay. **1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1992.

MAHKEME KARARLARI

AİHM Kararı, Altuğ ve diğerleri / Türkiye, Başvuru No: 32086/07, https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-157635%22]}, (30.06.2015).

AİHM Kararı, Calvelli ve diğerleri / İtalya, Başvuru No: 32967/96, 17.01.2002.

AİHM Kararı, Fırat Can / Türkiye, Başvuru No: 6644 / 08, https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-121317%22]}, (02.07.2019).

AİHM Kararı, Oyal / Türkiye, Başvuru No: 4864/05, https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-162088%22]}, (02.07.2019).

AYMK, E: 2010/29 K: 2010/90 T:16/07/2010, Karar için bkz. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/24a817ed-d01b-4939-af75-66505ec58a46?higllightText=sa%C4%9Fl%C4%B1k%20hizmetleri&excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (11.05.19).

AYMK, E: 2010/75 K:2011/150 T: 03/11/2011 Karar için bkz. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/07c9789f-c869-4087-880f-a8e8c64b08bb?excludeGerekce=False&wordsOnly=False (11.05.2019).

AYMK, E: 1963/336, K: 1967/29, T: 26-27.09.1967, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/d7366f47-f3a7-4014-8a5d-0cd409fff40d?excludeGerekce=False&wordsOnly=False (13.05.19).

AYMK, E: 1988/19, K: 1988/33, T: 26.10.1988, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/33a2b3b0-c8c1-4014-90bf-c0bf2208e40e?excludeGerekce=False&wordsOnly=False (13.05.19).

AYMK, E: 1986/16, K: 1986/25, T: 21.10.1986.

AYMK, E: 2008/56, K: 2011/58, T: 30.03.2011.

AYMK, E: 1987/16, K: 1988/8, T: 19.04.1988, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/e1ab641e-5d79-48a1-80f6-68c5e15a206e?excludeGerekce=False&wordsOnly=False (22.06.2019).

AYMK, E: 2005/52, K: 2007/35, T: 03.04.2007, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/af373a01-9644-43d8-8f12-092fab50be22?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (01.07.2019).

AYMK, E: 2006/111, K: 2006/112, T: 15.12.2006, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/fdb92ee8-a96e-4368-977e-ef67c7cef124?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (01.07.2019).

AYMK, E:2012/103, K: 2013/105, T: 03.10.2013, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/e1b37bcb-3539-43d3-83f3-6503b737026d?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (25.06.2019).

AYMK, E: 2013/89, K: 2014/116, T: 03.07.2014, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0d2ecffb-a372-49f3-b9a0-c882f605e216?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (25.06.2019).

AYMK, E: 2013/114, K: 2014/184, T: 04.12.2014, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/c14189c6-478e-45a0-b279-f8a1d5af952d?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (26.06.2019).

AYMK, E: 2016/125, K: 2017/143, T: 28.09.2017, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0556eb9f-017d-4dc4-9060-0e95c999ccd0?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (26.06.2019).

AYMK, Başvuru No: 2014/2960, Karar Tarihi: 04/10/2017.

AYMK, Başvuru No: 2015/19256, T: 08/05/2019, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/19256, (30.06.2019).

AYMK, Başvuru No: 2015/11683, T: 12/12/2018, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/11683, (30.06.2019).

AYMK, Başvuru No: 2015/2577, T: 17/04/2019, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/2577, (30.06.2019).

AYMK, Başvuru No: 2013/6587, T: 24.03.2016, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/6587, (01.07.2019).

AYMK, Başvuru No: 2014/328, T: 17.07.2014, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/328, (01.07.2019).

İNTERNET KAYNAKLARI

1917 Constitution of Mexico, 1917 Meksika Anayasası, https://www.latinamericanstudies.org/mexico/1917-Constitution.html, (08.01.2019)

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi,https://tihv.org.tr/avrupa-insan-haklari-sozlesmesi/, (27.05.19).

Avrupa Sosyal Şartı, Gayri Resmi Tercüme, https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf(22.01.2019).

Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/6535501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf, (07.06.2019).

Büyük Türkçe Sözlük,Türk Dil Kurumu Sözlükleri, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5aa9c04b932904.72309294, (15.03.18)

Dünya Sağlık Örgütü Anayasası, Tıp Hukuku Derneği http://www.tiphukuku.org.tr/icerik.php?gid=169&cat=29, (26.03.18)

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 14 No'lu Genel Yorum, http://www.ihop.org.tr/2007/12/11/ekonomik-sosyal-ve-kueltuerel-haklar-komitesi/, (10.05.19).

Ekonomik, Sosyalve Kültürel HaklarUluslararası Sözleşmesi, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin134.pdf, (13.01.2019).

Hasta Hakları Yönetmeliği, Mevzuat Bilgi Sistemi, http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.4847&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=hasta%2haklar%C4%B1, (07.06.2019).

Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604750.pdf, (20.01.2019)

https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/060/19/IMG/NR006019.pdf?OpenElement, (06.05.19).

http://www.ihop.org.tr/2007/12/11/ekonomik-sosyal-ve-kueltuerel-haklar-komitesi/, (01.04.2018).

https://www.saglik.gov.tr/TR,10388/sayisi224--rg-tarihi12011961--rg-sayisi10705-saglik-hizmetlerininsosyallestirilmesi-hakkinda-kanun.html, (07.06.2019).

https://www.unicef.org/turkey/cedaw/_gi18.html, (21.01.2019).

https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23d.html, (21.01.2019).

https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html, (10.01.2019).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rigths_turkce.pdf, (01.07.2019).

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisihttps://tr.wikisource.org/wiki/%C4%B0nsan_ve_Yurtta%C5%9F_Haklar%C4%B1_Bildirisi, (30.01.2019).

Nusret Fişek, 'Sağlık Hizmetleri ve İşçi Sağlığı Ailelerinin Sağlık Sorunları', Modern Yönetim Semineri, Türk İş Yayınları No:144, 1982, Prof. Dr. Nusret Fişek'in Kitaplaşmamış Yazıları – I: Sağlık Yönetimi, http://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_1/33.html,(26.03.18)

Ömer Anayurt, 1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler, http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/7_7.pdf, (23.01.2019),

Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun, https://www.saglik.gov.tr/TR,10388/sayisi224--rg-tarihi12011961--rg-sayisi10705-saglik-hizmetlerinin-sosyallestirilmesi-hakkinda-kanun.html, (01.07.2019).

Sağlık ve İnsan Hakları Üzerine 25 Soru ve 25 Cevap, Toplum Sağlığı ve Geliştirme Merkezi – World HealthOrganization, 2007, http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42526/9241545690_tur.pdf?sequence=10, (01.04.2018),

TheReichConstitution of August 11th 1919 (WeimarConstitution) withModifications (1), 1919 Weimar Anayasası ve Değişiklikleri, http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php , (09.01.2019).

ViennaDeclarationandProgramme of Action,Viyana Bildirgesi ve Eylem Programını, https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx, (01.07.2019).